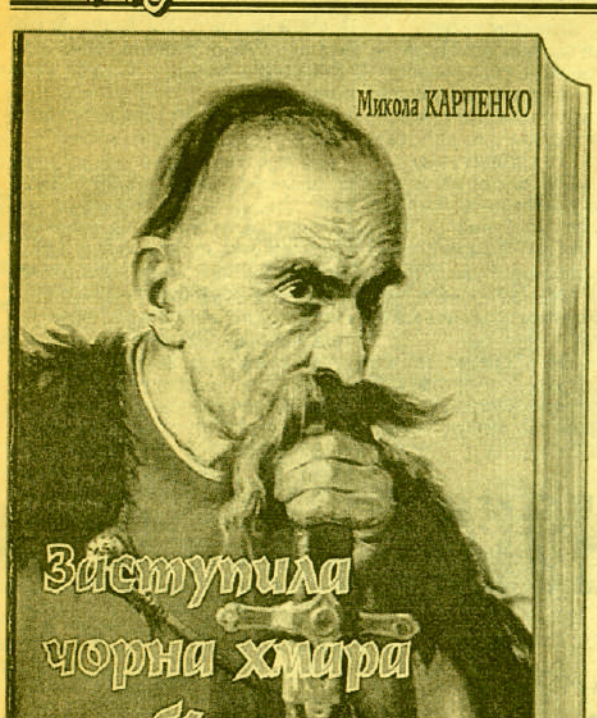

БИЛИНИ

КИЇВСЬКИЙ ЦИКЛ

Видавець
Вадим Карпенко

Еп

від М

Володимир БАЗИЛЕВ

З плином часу, відомо, т жується, календар бере сво кого її зміщення в бік оста книгою. Дивує не тільки пр ливість у поводженні з мат

Ось переді мною нова праця М. Карпенка. І має вона назву упізнавану, «свою»: «Заступила чорна хмара та білую хмару» (видавець Вадим Карпенко, Київ, 2002).

Книжка ця єдина у своєму роді. Принаймні у контексті останніх літ. Вирізняється вона як обсягом, 400 з гаком сторінок, так і своєрідним викладом матеріалу. А матеріал той — таки наша історія: «...від татаро-монгольського нашестя — через литовсько-польську експансію — до козацьких війн і Хмельниччини, з її вперше чітко означеною ідеєю національної держави; трагічна доля народу і української церкви за несприятливих умов чужоземного панування і постійної боротьби».

Так сказано в анотації. Книжка має підназву-уточнення: «Епітафіон і тренос від Луки».

Лука — мирське ім'я відомого церковного, політичного і літературного діяча XVII століття Лазаря Барановича, яскравої постаті на обширах української давньої культури, автора славнозвісних книг «Меч духовний» та «Труби словес проповідних».

Цим образом поєднана строката, різнопланова, широкоосяжна у часовому вимірі картина. Від його імені ведеться розповідь, його очима поет дивиться на свою дідизну. Але це очі, певна річ, і його самого. Лазар Баранович — камертон душі автора, резонатор його думок і почуттів. Це думки й почуття нашого сучасника. Тому звучать так актуально:

У вічному житті —
невже ми вічно діти,
що так і не довершують освіти,
хоч скільки б ми не вчились?

За жанром — це епос у казаннях, а вони, за автором, «думання на людях».

Уже в перших розділах поет нагадує про небезпеку антиісторизму щодо «тканння історії»:

Тепер на ту історію глибоку
ви дивитесь із лицьового боку
і судите по-своєму її.
А нам, тодішнім, діяння свої
і помисли давалися нелегко!
Лиш наймудріші
бачили далеко,
але нерідко хибили й вони —
з чужих принук
і з власної вини.
Отак огріхи
й переходять в спадок,
і судить предків
їх прямий нащадок
та й сам, бува,
немудро, навмання
продовжує одвічне їх тканння!

Принагідно це змушує згадати історіософію Ліни Костенко, надто її розлогі полотна: «Марусю Чурай», «Думу про братів неазовських», «Берестечко».

Але в М. Карпенка інше завдання й інший регістр мовлення. У нього домінує розповідний лад, зображувальний план без нажимів пера — педалювання й акцентації.

З попередників годилося б назвати О. Олеся з його «Кня-

ос

Коли б не була занедбана та галузь життєдіяльності, яку називають психологією творчості, письменницька доля поета-фронтовика Миколи Карпенка могла б стати вдячним приводом для роздумів про винятки з правила, а чи й вразливість аксіоматичного.

иколи Карпенка

ськкий

творчої активності не примно-
ое, тут же маємо приклад різ-
аннього кількаріччя: книга за
рацездатність поета, а й сміт-
теріалом. І яким! Біблія, «Ве-
лесова книга», українська історія в найхарактерніших її виявах і персоналіях. Тут не місце тлумачити переспіви поетом біблійних сюжетів, як і псалмів, які він переосмислив усі без винятку, а їх, нагадаємо, 150; скажу тільки, що робота ця вельми складна й відповідальна.

жою Україною». Але Олесь зіпсував свій за вістю, поверхов цією, ритмічни Він і сам це усв пропозицію ре сати ще й книг козацьку добу, спроможний л лювати декілька

Казання М. симально набл ричної правди. дає відомі фак реймаючись тіл та психологічно Це споглядання же подвійним з ника і нащадка гостреним досв часі поразок і прорахунків.

Усвідомлюючи як непрос- гомий поперек по плечу ника

P.S. Поставив крапку і раптом спало на думку: пишемо про княжу добу в історії України. Возвеличуємо Ольгу, Володимира Великого, Ярослава Мудрого. А й досі не маємо сучасною українською мовою бодай київського циклу билин, пов'язаних із цими та іншими знаковими постатями давнини.

Як відомо, в історії билин, їх «міграції» на північ багато приблизного, нез'ясованого, загадкового. Якоюсь мірою сліди їх відбилися у наших легендах, веснянках, гаївках тощо. Тим важливіше мати їх у своєму активі рідною мовою.

Позаяк на шляху, обраному в останні роки М. Карпенком, у нього, здається, немає суперників, хотів би насамкінець висловити поетові побажання взятися за цю роботу. Гадаю, вона йому під силу.

Щоб упоратися з таким огромом матеріалу, потрібна була, окрім інших чеснот, ще й легкість натренованої руки. Передусім, аби убгати важкопідйомні прозові конструкції у віршований текст. Один тільки приклад: я не знаю іншого сучасного автора, який узяв би на себе сміливість переповісти у віршах історію церковного протистояння — боротьбу між католицизмом і православ'ям, чільним адептом якого був той же Л. Баранович.

Поет зважився підняти цю ношу, узяв на себе це надзавдання і присвятив подіям, що в подальшому мали далекосяжні наслідки, значну частину своєї праці.

ловської чи «Русь богатырская» В. Старостіна.

Книжку М.Карпенка належало б видати таким накладом, щоб вона потрапила у кожну українську школу як ва-

слово —
уки.
Все — ча
, частково!
А на світі ми віки...

P.S. Поставив крапку і раптом спало на думку: пишемо про княжу добу в історії України. Возвеличуємо Ольгу, Володимира Великого, Ярослава Мудрого. А й досі не маємо сучасною українською мовою бодай київського циклу билин, пов'язаних із цими та іншими знаковими постатями давнини.

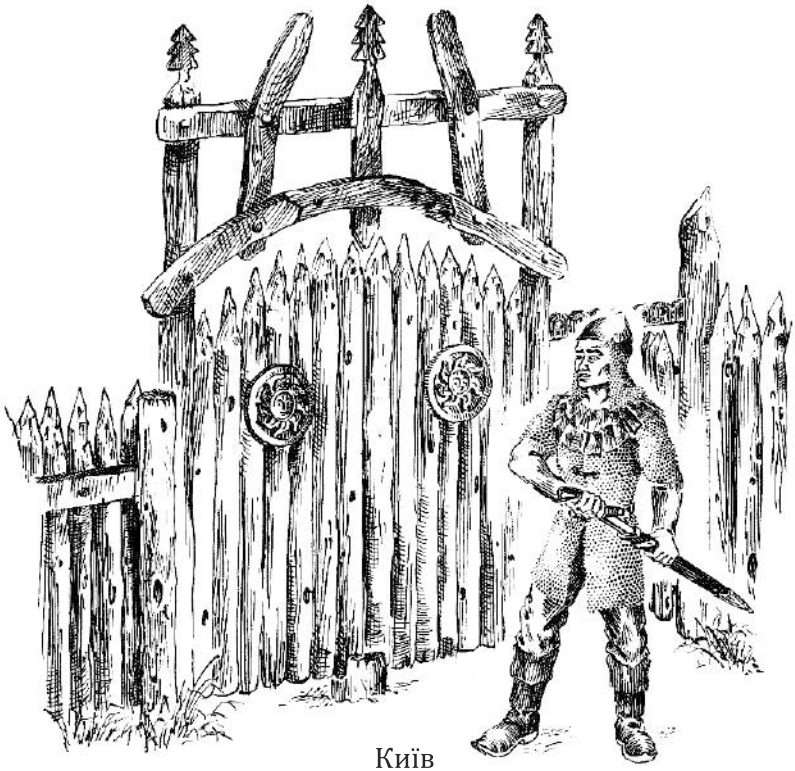
Як відомо, в історії билин, їх «міграції» на північ багато приблизного, нез'ясованого, загадкового. Якоюсь мірою сліди їх відбилися у наших легендах, веснянках, гаївках тощо. Тим важливіше мати їх у своєму активі рідною мовою.

Позаяк на шляху, обраному в останні роки М. Карпенком, у нього, здається, немає суперників, хотів би насамкінець висловити поетові побажання взятися за цю роботу. Гадаю, вона йому під силу.

Культурно-освітній центр неформальної освіти
Центрального будинку офіцерів Збройних Сил України

БИЛИНИ

КИЇВСЬКИЙ ЦИКЛ

Київ
Вадим Карпенко
2025

Билини. Київський цикл. / Поетичний переспів - КАРПЕНКО Микола Іванович.

К.: Видавець Карпенко В.М., 2025. – 416 с. : іл.

З 1742 року (чи трохи згодом) в Росії, на Уралі з'являється рукопис збірника народних пісень, автором якого начебто був такий собі Кірша Данилов. З XIX століття росіяни звертають особливу увагу на рукопис Данилова, у якому значна частина пісень являють собою народні переспіви вочевидь давнього героїчного епосу і, надавши таким пісням запозичену зі "Слова про Ігорів похід" назву "билини", оголошують їх істинно російським епосом.

В Україні на той час широко поширювався народний епос у вигляді дум, які більшою мірою відображали період козаччини та турецьких воєн, тож росіяни начебто отримали підстави наполягати на первинності свого епосу, якби не та обставина, що основні, найчисленніші сюжети билин оспівують дії богатирів київського князя Володимира Великого (імена більшості – реальні і згадуються в історичних літописах), а самі билини записувалися дослідниками на березі Білого моря – у землі, що, як і земля новгородська, мали тісні зв'язки з Києвом X-XII століть…

Тож, як і мріяв Михайло Грушевський – ця книга є спробою реставрації українського епосу князівських часів, хоча і має видимі ознаки перекладного тексту, бо ж за онову бралися збережені поморами, – хоча і в природньому опрацюванні, відповідно до місцевих традицій, звичаїв та уявлень, – пісні.

Автор переспіву – поет Микола Карпенко (1925-2007) .
Ілюстратор видання - Олексій Карпенко.

Голова редакційної ради:
Сергій КОРНЯ

Редакційна рада:

Олександр НЕСВІТ, Віктор ГУРА, Вадим КАРПЕНКО,
Микола СІКОРСЬКИЙ, Василь ТИМКІВ, Ігор ВІТИК,
Василь ШВИДКИЙ, Олексій КАРПЕНКО,
Євген БУКЕТ, Руслан ТКАЧУК

© Карпенко Вадим Миколайович, 2006, 2025 рр.

ISBN 978-617-7071-89-0

ПЕРЕДМОВА

Коли з'явилася ідея перевидання билин київського циклу у переспіві Миколи КАРПЕНКА (1925-2007), - до речі, у 2025 році виповнюється 100 років від його дня народження, - виникла потреба написання передмови. Адже з часу першого видання твору (2006р.) пройшов доволі бурхливий період розвитку самоідентифікації українського етносу. На наше здивування ніяких нових поглядів на означений предмет у вітчизняних дослідженнях ми знайти не змогли.

У прес-релізі до презентації другого видання книги "Билини. Київський цикл" у 2012 р. видавцем Вадимом КАРПЕНКОМ було сформульовано ключове запитання стосовно виходу цього твору у світ: що це – літературний переклад, поетичний переспів чи спроба відтворення?

Як показав аналіз літературних джерел – це запитання так і залишилося без обґрунтованої відповіді.

Видавець тоді зазначив, що хоч автор і намагався максимально дотримуватися оригінального тексту, одначе лише там, де це не заважало розгледіти крізь рядки російських варіантів та оживити в поетичному слові справжні українські реалії – так, наприклад, Добриня Нікітіч в українському варіанті виступає як Добриня Нискинич. Адже справжній прототип билинного богатиря – Добриня, син деревлянського князя Мала був з роду Нискиничів і родове князівське ім'я в московській усній творчості за принципами співзвучності перетворилося на зрозуміліше для них – Нікітіч (Микитович). Слов'янського звучання в українському варіанті набуває і зросійщене грецьке ім'я Альоша – Олеша (Попович).

Щоб зрозуміти надважливість питання етнічного авторства твору, варто прислухатись до тез, сформульованих Миколою ГРІНЧЕНКОМ, який стверджував, що одна з найпримітніших відмінностей української куль-

тури від інших національних культур полягає у фундаментальному значенні музично-пісенного фольклору для її розвитку. "Наша дума, наша пісня не вмре, не загине... От де, люде, наша слава, Слава України!" Цю матричну емоційну думку нашого Кобзаря вчений науково обґрунтував у своїй праці "Історія української музики", яка побачила світ у 1922 році.

Дослідник наголошував, що українська народна музика і за своїм походженням, і за тенденцією свого розвитку є музикою не просто загальноєвропейською а радше індоєвропейською.

Саме це пояснює такий феномен нашої національної культури як її інституційна стійкість до впливів іншокультурних чинників. Тут йдеться не тільки про відторгнення чужих смислів чи адаптацію до них, а і про їх успішну асиміляцію і інтеграцію у національне культурне поле і збереження, при цьому, власної ідентичності.

Цей факт є підтвердженням первинності української культури у цивілізаційному вимірі. Саме індоєвропейський характер українського національного культурного поля у XVII-XX ст. в умовах перебування частин нашої держави, з одного боку під впливом Австрійської імперії європейського взірця, а з другого – Московського царства, як імперії азійського типу забезпечив його стійкість і збереження цілісності. З високою імовірністю можна стверджувати, що синтез європейської і азійської складових у нашій культурі є похідним, оскільки вона, за своєю суттю, є однією з первинних індоєвропейських культур.

На думку учених націєтворення відбувається за участю етносу, держави і суспільства і хоч взаємодія між цими трьома складовими є специфічною у кожному конкретному випадку, їх спільною рисою є визначальний вплив держави на формування національної ідентичності. Як стверджує Дж. ШЕПФЛІНГ у формуванні націй Центральної та Східної Європи у модерну добу "куль-

тура" передувала "політиці" та "суспільству" – за мовним критерієм Німеччина "з'явилася на мапах" ще до того, як стала важливою економічною одиницею як держава.

Тому саме стійкість українського культурного поля убезпечила не тільки збереження але й розвиток самоідентифікації українців навіть за умови відсутності ключової складової цього процесу – держави.

Тривалий період бездержавності України загальмував розвиток української культури загалом і пісенно-музичної культури зокрема, а роз'єднання з європейською культурою змусило нас жити створеними нашим народом багатствами попередніх поколінь.

У свою чергу поетичний героїчний епос, на думку дослідників, відображає творче обличчя народу, вияв давності і зрілості його духовного життя, ознака того важливого етапу розвитку, який називають самосвідомістю, розумінням свого місця в світовій історії, тобто самоідентифікації.

З цього випливає теза про те, що становлення модерних націй має одну дуже важливу спільну рису – йому передує героїчний епос, який формує пантеон народних улюбленців-героїв, канонізує їхні героїчні вчинки та історичні події. Саме у цьому сенс грецької "Іліади" та "Одісеї", фінської "Калевали", ірландських саг, англійського "Беовульфа", німецької "Пісні про Нібелунгів", французької "Пісні про Роланда", іспанської "Поеми про Сіда", киргизького "Манасу", вірменського "Давида Сасунського" та ін.

Національний епос, який історично засвідчив нашу самоідентифікацію як нації, розуміння нашого значення у всесвітній історії, створили і українці. У першу чергу це билиці та пізніші героїко-епічні, рідше, соціально-побутові твори – думи та історичні пісні.

Щоб зрозуміти вплив творів героїчного епосу та їх взаємозв'язок із сучасністю достатньо навести слова Джоана ТОЛКІНА, який сверджує, що "Беовульф" був найціннішим джерелом для його казки про Ґобіта

У цьому ключі власне мову розглядають як першу заставу на національному кордоні, яка приймає найперші чужинецькі удари при вторгненні ворога. Тому термін "билиця" задовго до слова "паляниця" був атакований та переінакшений у "биліну" і став російською народною епічною поемою, що передає події з історії та містить героїчні пригоди.

Різницю між билицею і билиною в українській мові добре роз'яснює у своєму словнику Борис ГРІНЧЕНКО, а Максим РИЛЬСЬКИЙ ще у 1937 році, наголошуючи що невтомний оповідач, дід Наум майстерно розповідав "билиці" й "небилиці", вказав на правильне застосування означення цього поняття, але вже у 1958 році на IV З'їзді славістів був змушений використовувати термін "билина"і беззастережно віднести його тільки до російського фольклору.

Інші ішли ще далі. Для прикладу, Марко ПЛІСЕЦЬКИЙ стверджував, що українська буржуазно-націоналістична фольклористика замовчувала взаємовпливи в російській та українській народній творчості і зверталася до російського фольклору лише тоді, коли мала нагоду шляхом фальсифікації проголосити творцями деяких творів російської народної творчості українські панівні класи. Саме так, на його думку, трактував російські билини Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ.

Припускають, що термін “биліна” ввів у фольклористику російський збирач і видавець фольклору Іван САХАРОВ у 1839 р. Його світогляд розкривають написані ним рядки, де він дякує Богові, що над його головою не працювала жодна "французская тварь" і гордий тим, що навколо нього не було жодного "немецкого бродяги". Він одним із перших почав розвивати тезу, що після Петра І Європа об'єдналася у прагненні зруйнувати російську державу і знищити російський народ. Тому зовсім не випадково теперішні пропагандисти "русского міра" через 172 роки, у 2013 році, актуалізували його працю "Сказания русского народа", перевидавши двотомник 1841 року.

При цьому дуже символічним видається збіг у часі появи фінської "Калевали" скомпонованої лікарем районної лікарні містечка Каяні Еліасом ЛЕННРОТОМ (1835) та зазначеного "Сказания ..." авторства лікаря Поштового департаменту Петербурга САХАРОВА.

Ми навели головні, на нашу думку, підстави активізації роботи українських істориків, філологів, політологів та педагогів і загалом державців над остаточним поверненням у національне культурне поле билиць, як нашого героїчного епосу.

Як свого часу зазначав Вадим КАРПЕНКО, нам треба з особливою увагою ставитися до власної історії і роздивитися її на всій досяжній для нас глибині як з боку археологічного та документального так і з боку літературного, але конче у геополітичному аспекті. І не віддавати своє.

Потрібні нові кобзарі. Боротьба за відродження продовжується.

Тому пропоновані 35 переспівів Миколи КАРПЕНКА, які побачили світ понад 20 років тому видаються важливим кроком у поверненні свого. Маємо повне право очікувати появи нових творів поетів, композиторів, художників, скульпторів, кінематографістів, адже цього вимагають усі покоління наших попередників.

Василь ТИМКІВ
Заступник генерального директора Національного заповідника "Давній Галич", кандидат наук з державного управління

Від ілюстратора

(Про роботу над ілюстраціями до видання «Билини. Київський цикл»)

Праця над "Билинами київського циклу" для мене була цікавою тим, що давала можливість долучитися до середньовічної історії та культури України. Це вимагало докладного вивчення тодішньої матеріальної культури – одежі, предметів озброєння, начиння, архітектури (як житлової, так і оборонної), суднобудування, декоративно-ужиткового мистецтва.

Далеко не з усіх цих напрямків у моєму розпорядженні була інформація не те що вичерпна, а й хоч би в мінімальній кількості. Матеріальна культура Київської держави в багатьох аспектах досліджена ще вкрай недостатньо: навіть здійснені дослідження і численні виявлені та навіть опрацьовані археологічні знахідки (котрі у моєму випадку потрібні були якраз найбільше) часто просто не були доступними. Збережені донині пам'ятки, що висвітлюють різні сторони життя давніх русичів походять, з різних сторіч, тож можна було використовувати їх, "комбінуючи" в одній ілюстрації досить широкий часовий період.

"Можна було" не лише тому, що культура міняється не швидко, і одна форма предмету цілком може існувати майже незмінною протягом тривалого періоду (досить сказати, що, наприклад, деякі форми посуду, орнаменту, чи архітектурні прийоми в основі своїй могли не міняліся тисячоліттями): Билини, як і чимало інших епічних творів об'єднує досить значний проміжок часу: епохи від утвердження християнства до монгольської навали часом поєднуються навіть в одному сюжеті. Так, в одній з Билин князь Володимир Красне Сонечко (Володимир Великий, хреститель Русі), котрий жив на межі 1-го і 2-го тисячоліть по Христі, та онук Чінгіс-хана Батий, котрий

жив у XIII-му сторіччі виявляються сучасниками. Подібні "невідповідності" є цілком природніми для таких епічних творів: так, читаючи "Пісню про Нібелунгів", можна натрапити на епізод, в якому Зігфрід піднімає забрало свого шолома – тимчасом як шоломи з забралом виникли й поширилися ледь не через тисячоліття потому, як відбулися події, висвітлені в "Пісні..." – розгром Гунами королівства Бургундів і загибель їхнього (Бургундів) короля Гюнтера (що зафіксовано вже "достовірними" історичними джерелами).

Таким чином, зображення на одній ілюстрації, скажімо, налуччя X-го сторіччя і шаблі XIII-го сторіччя у подібних випадках є не лише виправданим, а й необхідним, для, як це не парадоксально звучить, адекватнішого відображення "історичної дійсності", – наскільки це поняття прийнятне до епічних творів. Відображення в ілюстрації до такого сюжету повністю історично достовірної реконструкції вбрання дружинника хоч X-го, хоч XIII-го сторіч (бо ж насправді відомо, що, наприклад, мечі X-го сторіччя не носилися на поясах, котрі поширилися в XIII-му сторіччі) було б однаково неадекватним.

Наостанок варто зазначити, що й серед науковців часто немає єдиної думки з приводу датування тих чи інших пам'яток і артефактів, часів Київської Русі, зовнішнього вигляду тодішнього одягу, будівель тощо; а з ті, які щодо яких зроблено однозначні висновки, часто мають досить широке датування, як-от "кінець X – друга половина XII-го сторіччя". А щодо вигляду таких предметів, як руські лодії, у науковців взагалі немає майже жодних певних відомостей; тож їх прийнято реконструйовувати, орієнтуючись на вікінзькі драккари, враховуючи тодішні зв'язки вітчизняної воєнної культури зі скандинавською.

За таких умов надзвичайно корисним був і елемент фантазії в ілюстрації, якого так чи інакше передбачає ілюстрування всякого літературного твору (а Билини, попри історичну основу – твір якраз такий). Дотриму-

ючись загалом відомих фактів про життя Русичів X – XIII-го сторіч не було дуже складним "реконструювати" окремі "білі плями" в зовнішньому вигляді русичів та в їхньому оточенні, які ще не були до кінця з'ясовані наукою, дофантазувавши ті предмети побуту, яких бракувало для сюжету тої чи іншої ілюстрації; це було виправдано також тому, що й в самих Билинах деякі описи явно не могли відповідати дійсності (найпростіший приклад – "хрест на сорок пудів").

"Вифантазовування", здійснювалося, звісно, на основі реальних зразків, окремі риси яких могли поєднуватися в одному предметі. Траплялося, правда, й так, що "зачепитися" геть не було за що – як-от у випадку з гробом Святогора. Ну звідки було визначити, стиль і форму гробу (вказівка на те, що від був дубовий, сама по собі дає небагато)? Чи це мало бути щось подібне до саркофагів княгині Ольги або Ярослава Мудрого? Але Святогор мандрував горами Араратськими, тобто не територією Київської Русі; отож про зв'язок стилю гробу з руською культурою навряд чи могла бути мова. Суворо кажучи, в цьому випадку було б взагалі некоректно "прив'язувати" цього предмета до якоїсь цивілізації; оскільки гріб, описаний в билині про Святогора – річ, з усього видно, "не від світу цього" – містичний витвір, який покликаний був не відображати досягнення чиєї-небудь виробничої культури (хоч руської, хоч кавказької, хоч візантійської) а "виконати" певну "місію" (що, як відомо з сюжету билини, й було здійснено…). З цієї точки зору логічним було зобразити цього предмета таким, щоб він взагалі не нагадував жоден з виробів Середньовіччя: стерильно гладка блискуча поверхня (дерево, якщо з ним добре попрацювати може виглядати й так), ні на що не схожий стиль.

Відомо, що над билинами працювало чимало ілюстраторів, – переважно російських, що, зрозуміло, наклало відбиток на характера ілюстрування: богатирі, котрі діють в часи Володимира Великого вбрані до строїв у кра-

щому випадку часів Дмітрія Донського, а в гіршому – мало не царя Василія Шуйського чи Олексія Михайловича. Звісно, ця мода проступає не всюди – все ж ілюстратори прагнули дотримуватися даних археології (в їхні часи, до речі, значно бідніших, ніж тепер), проте білі плями стосовно Київської держави вони воліли заміщувати культурними пластами Московії. (Так, серед панопліі богатирів X – XIII сторіч можна побачити шапки-єрихонки, а то й шаблю польсько-угорського типу, виготовлювані в XVI – XVII-му сторіччі). Це узгоджувалося з офіційною російською ідеологією, котра на кожному кроці прагнула ствердити свою "спадкоємність" Київської Русі, що в разі успіху "доводило" міфічне "право" Московії на українську землю, культуру, і, зрештою, сам народ. При тому, що самі по собі ілюстрації до билинних сюжетів, виконані Васнєцовим, Білібіним та іншими видатними російськими художниками є справді поважними витворами мистецтва і їхнє, на перший погляд непомітне, ідеологічне навантаження ніяк не применшує їхньої культурної та художньої цінності. Є й менш відомі цикли ілюстрацій, виконаних досить доладно що ввійшли до різних російських видань київських билин – і цим ілюстраціям властива та сама риса – штучно "зливати" Київську державу з Московією.

Таким чином ілюстрування билинного епосу, через "органічне" поєднання в ілюстраціях антуражів Київської Русі X – XIII-го сторіч та Московії XV-XVII-го сторіч ненав'язливо стверджувало "право" Московської держави на історію держави Київської, що випливало з нібито спадкоємності цих культур. Ілюстрації, таким чином, ставали заручниками шовіністичної колоніальної ідеології.

Тимчасом в українській видавничій традиції цикли ілюстрацій до билин практично не відомі – що, зрештою, було закономірним наслідком відсутності видання Билин українською мовою (у попередні сторіччя це, зі зрозумілих причин, м'яко кажучи, не стимулювалося оку-

паційною владою). Але з появою переспіву билин Київського циклу українською виникла нагода не просто проілюструвати видатний твір, а й сформувати й подати бачення Билин, яке, можливо, з часом могло б стати загальноукраїнським – принаймні частково: бо, звісно, не можна говорити про цілковите й беззаперечне прийняття якогось одного трактування епіко-міфічного сюжету (та й що тут казати, коли навіть у багатьох наукових питаннях, які передбачають чіткість і однозначність, досі точаться гострі дискусії). Тобто мається на увазі, що український характер можна передати по-різному, за допомогою різних образних засобів та відсилок – і між художниками в подібних випадках, – при виконанні одного й того самого завдання – звісно, годі очікувати єдності: будуть різні варіанти. Котрість із них, можливо, ще будуть втілені в майбутньому представниками наступних поколінь. Усвідомлюючи, що моя подача (як ілюстратора) билинного епосу, аж ніяк не може вважатися цілковито довершеною (досконалість, як відомо, меж немає), – я все ж сподівався, що мені вдасться долучитися й до формування нашого погляду на Билини, який, природно, мусив би відрізнятися від іноземного.

Україна має власну поважну й багатющу культуру, в багатьох аспектах до краю слабо дослідженою. Про це й так були підстави здогадуватися (попри видимість активної наукової роботи по дослідженню української культури в радянські часи, далеко не всі її аспекти досліджувалися, і тим паче, адекватно трактувалися); навчаючись на спеціальності "Мистецтвознавець-експерт" в Національній Академії Керівних Кадрів Культури і Мистецтв (НАКККіМ), я зайвий раз переконався, що те уявлення про українську середньовічну культуру, яке у багатьох могло сформуватися – аж ніяк не може вважатися задовільним, будучи вкрай неповним і, сказати б так, вибірковим. Адже на сьогодні відомі й фрагменти золотого шитва, і орнаменти, що використовувалися в одязі часів Київської Русі, і реконструкції середньовічних садиб (од-

на з них, виконана в натурі й експонована в Переяслав-Хмельницькому Музеї народної архітектури та побуту, наприклад, знайшла відображення в одній з ілюстрацій), і шахи, і цікаві форми різних предметів воїнського спорядження (з деякими мені вдалося познайомитися в краєзнавчому музеї міста Кам'янця-Подільського, за що щиро вдячний працівникам музею, зокрема Русланові Скоропис-Йолтуховському).

Працюючи над "Билинами", хотілося подати їх по можливості менш стандартно. Адже не секрет, що багатьом нині відомий обмежений "джентльменський набір" предметів матеріальної культури Київської Русі, якому пощастило потрапити до широкого доступу, будучи розтиражованому в численних виданнях на кшталт мистецьких альбомів або науково-популярних праць. Так само і в багатьох ілюстраціях, з яких деякі вже й встигли стати класичними, виокремився, наприклад, майже "канонічний" набір богатирської паноплії. Серед найпізнавальніших його елементів – сфероконічний шолом, в науковій літературі класифікований як "шолом київського типу".

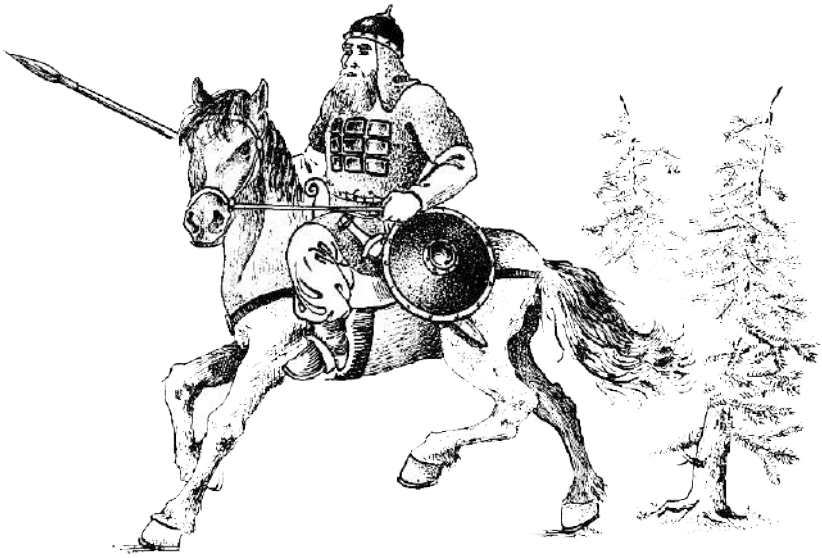
Серед тих аспектів, у яких українська подача Билин могла б (і мала б) відрізнятися від іноземної, можна назвати озброєння билинних героїв. В той час, як у руках богатирів на ілюстраціях, виконаних російськими художниками з ручної клинкової зброї, наприклад, бачимо майже виключно мечі, в руках "наших" богатирів природно виглядали б шаблі – поряд з мечами. Шабля – зброя кочовицького походження; а що воїнство південноруських князівств (Київського, Чернігівського, Переяславського) зтиналося з кочовиками частіше за інших, то, природньо, й озброєння кочовиків – ефективне для боротьби з самими ж кочовиками – вони переймали швидше. Через те й шабля ще в часи Київської Русі була найхарактернішою саме для земель сучасної України, де вона використовувалася дружинниками нарівні з мечами. (Тимчасом як, наприклад, на території сучасної Біло-

русі вона траплялася значно рідше, трапляючись переважно у південних районах, ближчих до кочового степу). А оскільки пізніше – в добу Козаччини – шабля остаточно стала характерним атрибутом українського воїнства – захисників Вітчизни, то й наявність шаблі у руських богатирів – теж позиціонованих, як захисники рідної землі – є цілком природною. Це цілком відповідає й текстові Билин, де богатирі часто орудують саме шаблею. (Тут пригадується і неодноразова характеристика одного з богатирів – "Старий козак Ілля Муромець…").

Отже, зображення шаблі в якості зброї руських богатирів не лише відповідає текстові й сюжетові Билин, а й логічно спрямовує асоціації читача до в цілому більш відомої козацької теми, де шабля також виступає атрибутом воїнів – захисників Вкраїни. Таким чином перед українським читачем постає тяглість традиції (історично, до речі, цілком достовірна), яка не лишає сумнівів щодо витоків української культури і належності руської спадщини.

Ілюстрування Билин було чудовою можливістю зануритися в українську середньовічну культуру, виявивши заразом органічність і безперервність її розвитку, долучитися до вітчизняних культурно-історичних традицій. Я вірю, що й моєму співвітчизникові – українському читачеві – вдасться зануритися до них так само – а може й глибше. Власна уява, зіперта на знання вітчизняної народної традиції – котра помагала ще нашим давнім співцям, авторам героїчного епосу – буде тут і йому вірним союзником!

Олексій КАРПЕНКО
Художник-ілюстратор,
мистецтвознавець

СВЯТОГОР

Ілля Муромець і Святогор

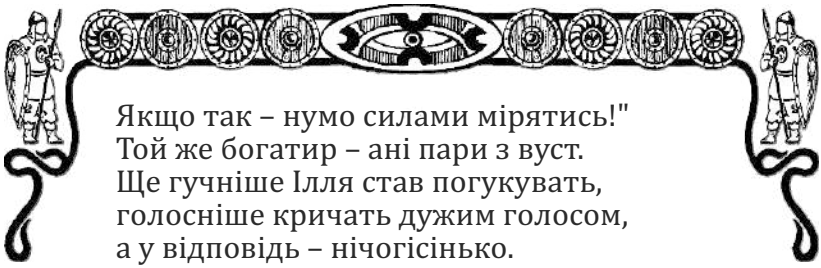
Гей, не зда́лека-здале́ка в полі чистому
ота курява-курище піднімалася,
густий пил стовпом в небеса вставав, –
то явив свій слід славний молодець,
русич норовом і родом Святогор-богатир.
В Святогора кінь – мовби лютий звір,
а на нім широкоплечий кремезняк сидить.
Їде полем богатир, розважається,
булаву булатову легко кидає
вище лісу, що стіною став,
нижче хмароньки-побіганочки,
і літає ота булава
висотою піднебесною;
а як вниз вона опускається –
воднoруч її він підхоплює…

Раптом вгледів у полі Святогор-богатир
невеличку торбинку скомороську.
Із коня свого та й не злазячи,
батогом піднять схотів торбочку, –
але з місця вона і не зрушилась.
Тоді встав Святогор із коня-літуна
і торбинку оту в одну руку вхопив,
а підняти знахідку не спроможеться.
Вобіруч тоді він торбинку бере,
тягне з усіх сил, із натугою –
по коліна уже в сиру землю вгруз,
а торбинка лежить – ані поруху:
ні підняти її, ні посунути.
І сказав богатир собі подумки:
"Чей багато я по світах літав,

а такого дива не стрічалося,
щоб торбинка мала́ наче в землю вросла –
не ворушиться, не зіжмакується,
навіть силі богатирській непіддатлива".

А іще Святогору подумалось:
"Видно, тут мені й помирати час…"
Обернувся він, попросив коня:
"Ой ти, вірний мій богатирський кінь,
виручай тепер свого вершника".
Ухопивсь мерщій за вузду срібляну,
за попругу вхопився золочену,
за оте стремено посріблене,
а слухняний румак, богатирський кінь,
весь налився-напружився потугою –
і з сирої землі його висмикнув.
І сідав Святогор у сіделечко –
чистополем-роздолом правився
аж до гір отих Араратівських…
Наморився він і намучився
біля торбочки тої скомороської –
аж здрімнув на коні, позіхаючи,
аж заснув міцним богатирським сном…

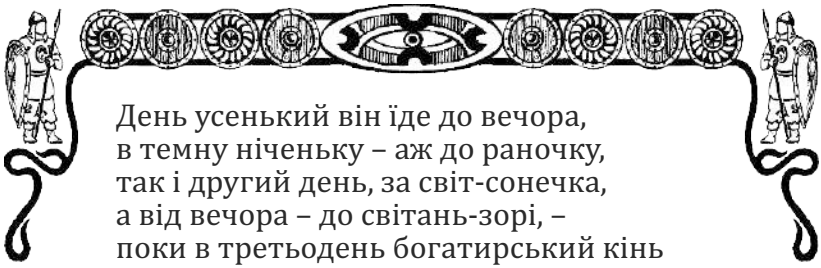
А тут зда́лека, з поля чистого –
козарлюга старий Ілля Муромець,
Ілля Муромець, син Іванович.
Святогора угледів і дивується:
"Що воно за мана, що за видиво?
Богатир на коні, та якім коні –
то ж не кінь, а звірюка осідланий, –
а він спить, немов після маківок".
Загукав Ілля гучним голосом:
"А гей-гей, гей-гей, добрий молодче!
Що ж ти, молодче, насміхаєшся, –
а чи спиш, чи вдаєш тільки сплячого,
щоб на мене старого наскочити?

Якщо так – нумо силами мірятись!"
Той же богатир – ані пари з вуст.
Ще гучніше Ілля став погукувать,
голосніше кричать дужим голосом,
а у відповідь – нічогісінько.

Розгорілося тоді серце полум'ям
у старого козака Іллі Муромця, –
то й узяв булаву булатову
і по білих по грудях розмашисто
угатив незнайомого вершника.
А той спить собі, не просинається!
І розгнівався вкрай Ілля Муромець –
завертає убік в чистім полечку
і з розгону він б'є що є сили в руках,
б'є своєю булавою ще дошкульніше.
Та дарма:
богатир спить без просипу!
Козарлюга старий Ілля Муромець
запалився вже гнівом по-справжньому:
шалапугу дістав з-за сіделечка –
батіжок подорожній на сорок пудів,
з металевим важким наконечником,
та й по грудях проїхався сплячому –
аж набив-натрудив праву руку собі…

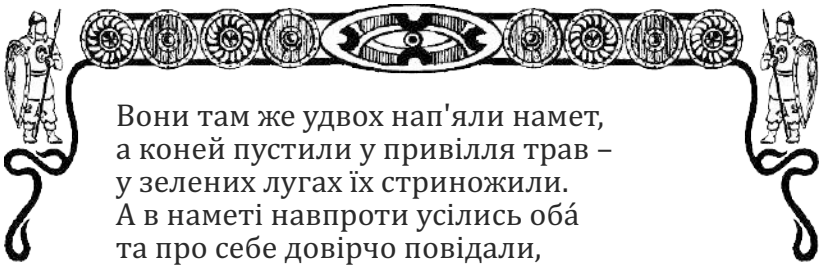
Отоді багатир і прокинувся.
Правда, слово найперше, яке він зронив,
Іллю Муромця прикро ужалило:
"Ох, як боляче мухи кусаються!»
А очима праворуч повів Святогор –
то угледів уже й свого кривдника.
І за кучері світлі Іллю ухопив
і до себе поклав у кишенище –
разом з коником нерозсідланим.
А поклав – то й поїхав до далеких гір,
аж до гір святих Араратівських.

День усенький він їде до вечора,
в темну ніченьку – аж до раночку,
так і другий день, за світ-сонечка,
а від вечора – до світань-зорі, –
поки в третьодень богатирський кінь
став подеколи спотикатися…

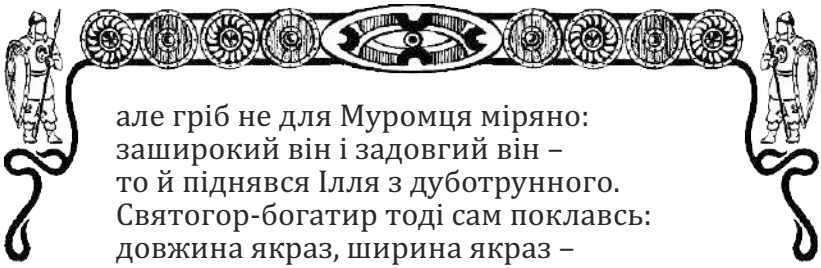
І рече Святогор до коня свого:
"Гей ти, вовчий харч, з бур'яном мішок,
що ж ти, псюго-пес, йдеш спотикача:
чи не мож іти, чи не хоч везти?"
Говорив тоді людським голосом
його вірний друг – богатирський кінь:
"Ти прости мене, мій господарю,
та дозволь мені слово мовити.
Три доби я, ніг не складаючи,
богатирські дві ноші витримую,
ще й і третю – козацького коника".

Святогор-молодець спам'ятався тут,
що в кишені у нього важкесенько;
він бере Іллю за світлі кучері,
він кладе Іллю та й на землю сиру
разом з коником нерозсідланим.
І питати почав та випитувать:
"А скажи мені, із якої землі,
із якої орди ти, мій кривднику?
Якщо ти – богатир із святої Русі,
то поїдем з тобою полем праведним –
силу спробуєм богатирськую".
Відповів Ілля на оті слова:
"Ой ти, витязю, добрий молодче,
в твоїй моці великій я впевнився,
тож не хочу з тобою ставать на прю,
а бажаю з тобою побрататися".
Згоду дав на те Святогор-богатир,
зупинив румака він і спішився.

Вони там же удвох нап'яли намет,
а коней пустили у привілля трав –
у зелених лугах їх стриножили.
А в наметі навпроти усілись оба́
та про себе довірчо повідали,
обмінялись хрестами натільними
й побратимство скріпили присягою
та обіймами-поцілунками.
В побратимстві ж немає молодшого,
в побратимстві немає і старшого –
в побратимстві усе по-братньому.
Хлібом-сіллю вони причастилися,
полюваннячком звеселилися…
І в наметі лягли спочивати-спать –
і проспали три дні і три ніченьки.

На четверту добу просинаються,
в путь-доріженьку споряджаються:
добрих коників та й осідлано,
в чистім полі доріжку означено –
до святих отих гір прямісінько,
аж до гір отих Араратівських.
Як примчали ж на гору Елеонську –
то й угледіли диво дивнеє,
диво дивнеє, та й не бачене:
що на тім Елеоні, на горішнім вершку,
самотою стоїть та дубовий гріб.
З коней витязі два спустилися,
перед гробом вони схилилися,
і сказав Святогор отакі слова:
"А кому ж то лежать в гро́бі суджено?
Ти послухай мене, побратиме мій:
а лягай-но отут і поміряйся –
чи годиться тобі цей дубовий гріб?»
Ілля Муромець не противився –
побратима свого він послухався,
та й лягає Ілля у дубовий гріб,

але гріб не для Муромця міряно:
заширокий він і задовгий він –
то й піднявся Ілля з дуботрунного.
Святогор-богатир тоді сам поклавсь:
довжина якраз, ширина якраз –
гріб для нього, немов на замовлення.
І говорить Святогор Іллі Муромцю:
"Ой ти, брате мій, побратиме мій,
ти навершя прикрий-но дубовеє –
най полежу я в гробі, помилуюся".

Тоді віко дубове і закрив Ілля…
Та із гробу звучить Святогорове:
"Гей, брате Ілля, славний Муромче,
щось лежать мені тут тяжкесенько
та і дихати щось важкесенько, –
а відкрий-но віко дубовеє
і подай мені вітру свіжого".
А те віко важке не знімається,
ні щілиночки в нім не знайдеться.
Ледве чути й слова Святогорові:
"Ти розбий сю накривку шаблюкою…"
Ілля Святогора послухався:
шаблю гостру бере у рученьки,
ударяє по гробі дубовому.
Та куди ударяє Муромець –
там обруч-залізяччя в'юниться.
Б'є Ілля і повздовж, і впоперек, –
а той гріб обручами стягує.
Святогор спромігсь ще на кілька слів:
"Ой ти, брате мій, Ілля Муромець!
Видно, тут мені та й кінець настав.
Поховай мене у сирій землі,
забери коня богатирського,
нахилися до гробу дубового,
я дихну тобі в личко білеє –
нехай сили тобі ще прибавиться".

Відповів на те Ілля Муромець:
"Вже голівоньку мою взяла просивінь,
отож силоньки твоєї не потрібно мені –
бо в могуті й так почуваюся.
Коли ж сила моя ще помножиться,
мене мати-земля не носитиме.
Та й звірище, твій кінь, не для мене він –
послуговує вірою-правдою
мені здавна космач-пелехатенко".

Отут побратими й попрощалися.
Святогор спочив у сирій землі,
в рідну Русь повертав Ілля Муромець,
до города до стольного Києва,
до ласкавого князя Володимира.
Розповів там про диво дивнеє,
як лягав у гріб Святогор-богатир,
як навік спочив у святій землі…

І співають співці славу Святогорові,
і складають хвалу Іллі Муромцю, –
а билиця на тім і скінчилася.

Святогор і тяга земна

Їхав Святогор битим шляхом,
дорогою широкою,
і побачив перед себе перехожого.
Припустив свого коня богатирського
до того перехожого ще здалеку,
а ніяк не може наздогнати його.
Він перейде на рись, –
перехожий попереду,
він притишить ходу,
а той не віддаляється.
То й говорить богатир отакі слова:
"Гей ти, добрий чоловіче, добродію,
пристань-зупинись хоч на хвилечку –
бо ж мені й на коні не догнати тебе".

Чоловік подорожній зупинявся тоді,
та знімав з плечей свою торбиночку
і клав ту торбинку на землю сиру.
То й питає його Святогор-богатир:
"Що воно у тебе в тій торбиночці?"
"А ти підніми її, витязю,
спробуй-но, може, й сам здогадаєшся".
Зійшов Святогор з коня доброго,
та рукою вхопив торбиночку –
а й порушити її сил не вистачило.
Обома руками вхопив її,
з усіх сил потяг, підійнять хотів –
лише дух свій підклав під торбинку ту,
а сам по коліна в землю загруз.
То й удруге Святогор допитується:

"Що за річ, за вагу ти поклав туди?
Досі сил було не позичати мені,
а не можу цю торбинку навіть зрушити".
"У торбинці у мене тяга земна".
"Хто ж ти є, чоловіче, і як звуть тебе,
і як величають по батькові?"
"Звуть мене Микула Селянинович".
"То скажи, Микуло Селяниновичу,
як дізнатися мені про волю Божую,
про долю свою богатирську?»
"А ти прямо, ген, до роздоріжжя їдь,
як доїдеш – то ліворуч зверни,
дай коню вільно бігти, вітром нестись –
донесе він тебе до гір Сіверських.
Там побачиш сам, поміж горами,
стоїть кузня під розлогим деревом –
коваля й запитай
про свою доленьку".

Поїхав Святогор дорогою,
що прямо вела.
Як дістався до роздоріжжя –
ліворуч звернув,
і дав волю коню богатирському –
став добрий кінь богатирський
з вітром змагатися,
під хмари здійматися,
ріки-озера перестрибувати,
поміж ніг широкі роздолля пускать.

Отак їхав Святогор три дні, три доби,
поки вгледів нарешті гори Сіверські,
вгледів дерево розлоге, і кузню під ним.
А в тій кузні коваль з добрим молотом
два тонюсінькі-тоненькі волосочки кує.
І питає його богатир Святогор:

"Що це ти куєш тут, ковалику?"
А коваль на те озивається:
"А кую я, Святогоре, долю людську, –
з рання і до вечора виковую:
кому з ким доведеться до шлюбу йти".
"Коли так, то, може, ти повідаєш,
з ким мені прийдеться у парі жить?»
"Наречена твоя біля моря живе,
біля моря, у стольному городі,
тільки тридцять літ лежить у гнóїську".

Став тоді богатир, задумався:
"І навіщо мені наречена така,
щоб із нею весь вік ганьбитися?
Чи поїхать мені вже до моря того,
та убити її, щоб і слід пропав?"

То не довго Святогор і роздумував,
а дістався до Помор'я далекого,
до поморського стольного города.
Та не довго і там він ходив-шукав –
підійшов до хатинки убогої,
увійшов, а в хатині нікого нема,
лиш у гноїську лежить дівчина:
її тіло – що кора ялинова.
Клав тоді Святогор на дубовий стіл
п'ятсот гривень дзвінкою монетою,
п'ятсот гривень як викуп за скоєний гріх
і мечем рубонув тіло згноєне.
Як ударив по грудях дівчину,
швидко вийшов надвір
і додому подавсь,
геть поїхав з Помор'я далекого.

А дівча від удару не згинуло,
тільки спала із нього лиха кора.

От проснулось воно і дивиться,
що очистилось тіло від гноїська,
підвелось – на столі
п'ятсот гривень лежать.
Стала ж дівчина такою вродливою,
що подібної у світі не бачено,
про таку геть ніде і не чувано.

А на гривні оті торгувать почала,
незліченно нажила срібла-золота,
будувала черлені лодії,
дорогими товарами їх наповнила,
попливла синім морем аж до города,
до великого граду на горах святих –
з дорогими товарами коштовними.

А по городу всьому, по краю тому
гомін про красу її поширився –
і погнав до човнів молодих і старих
на красуню-купчиню дивитися.

Підійшов туди і Святогор-богатир,
щоб поглянути на вродливицю.
І дівчина та йому сподобалась,
став за себе її він сватати,
і невдовзі вона за нього
заміж пішла.

В першу шлюбну ніч
вони в ліжко лягли,–
і побачив він шрамик на тілі білому.
То й звернувся Святогор до своєї жони:
"Звідки знак цей у тебе видимий?»
Молода жона йому відказує:
"На Помор'я до нас незнайомець прибув,
а я міцно спала, не бачила.

Тільки бачила, як прокинулась,
що на нашім столі п'ятсот гривень лежать,
що на грудях у мене лишився цей шрам,
і кора з мого тіла злущилась.
А до того часу́ цілих тридцять літ
я пролежала, наче в гноїську".

І тоді зрозумів Святогор-богатир:
що від долі не втечеш,
не сховаєшся!

ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ

Зцілення Іллі Муромця

й було колись в селі під Муромом,
що тут жив-проживав козарлюга старий,
Ілля Муромець, та й старий козак.
Та не віком старий був той Муромець, –
проживав-вікував по-старечому.
Він сидів-бо на печі повних тридцять літ,
ні рукою, ні ногою ворухнути не міг.

Ось пішли були кудись батько-матінка,
на печі його залишили мурованій;
а тут двоє калік в хату просяться.
Зайшли люди перехожі, помолилися
та й говорять – до Іллі звертаються:
"Чоловіче добрий, Ілля Муромець!
Ми йдемо із дороги далекої,
від рання не ївши, не пивши й стомлені.
Будь ласкав, Ілля, до гостей своїх –
устань з печі та дай нам напитися".
А Ілля їм по-старечому й відказує:
"Ви не смійтесь наді мною, люди хрещені!
Я на цій печі непорушно сиджу
вже не мало, не багато, – цілих тридцять літ.
Тягарем сиджу для батька й матінки,
бо ні руки, ні ноги мене не слухаються".
Тоді вдруге перехожі пропонують йому:
"Ти на те не зважай. Нас послухайся.
Спробуй зараз та злізь з печі, з припічка".
І дослухавсь Ілля – чом не спробувать? –
і, на диво, розвів руками широко,
і відчув, що ноги можуть рухатись.

А каліки перехожі мовили:
"То злізай, Ілля, вже з печі, не вагаючись!"
Став Ілля спускатись із лежаночки –
і утіху він відчув, і полегшення:
руки-ноги відтепер його слухаються.
Знов каліки до нього звертаються,
знов пораду дають наче б дивную:
"А візьми-но ти відерце чисте хатнє
та сходи-но, принеси водиці чистої
із Корчаги-річеньки, що поблизу,
занеси відро води у хату свою".

І пішов Ілля, той сидень дотеперішній –
і приніс відро води із річеньки.
А каліки його дочекалися,
й знову кажуть козакові-господарю:
"Випий-но, Ілля, цієї води.
З відра випий, скільки тобі схочеться".
П'є Ілля та й п'є, вони ж питаються:
"Що почув ти в собі, у тілі своїм?"
"Дивовижну силу почуваю в собі!" –
змолоділий козак їм у відповідь.

Далі знову перехожі йому радили:
"Якщо в родичів твоїх, у батька-матері,
сходить-врунитьcя зелене полечко,
то подбай, щоб не топтала його худоба чужа,
зроби йому огорожу надійную".
По тій мові з Іллею й попрощалися.
А Ілля пішов-оглянув поле батьківське,
швидко вигнав з нього худобу чужу
та горожу змайстрував із дубових воринь,
сухостої з корінням вириваючи.
А прийшли туди батько з матінкою
та побачили-узріли своє полечко
за новенькою тією огорожею, –

то зраділи вони й здивувалися:
"Ким це диво таке сотворено?"
Потім в хату зайшли,
а в ній затишно,
і не сиднем їх син – молодцéм вигляда
ще й говорить Ілля батьку-матері:
"Ой ти, батечку мій ріднесенький,
ой ти, матінко люба-добрая!
Дайте ви мені
благословеннячко.
Хочу їхати в стольний Київ-град
та на тому на доброму конику,
а що в тебе,
мій батечку,
у стайні стоїть.
Кінь той гарний,
сам білий-білесенький,
його ж грива та хвіст –
чорніші за ніч".

Ілля Муромець і Соловей-розбійник

й, що з то́го із города з Мурома
та із то́го з села Карачарового
виїжджав міцний кремезняк-богатир.
Він заутреню відстояв у Муромі –
в стольний Київ-град
на обідню хотів устигнути.
Ось під'їхав він до самого Чернігова,
а довкола того руського города
та й нагналося чужинецьких сил,
що аж чорно від них, мовби по́ночі.
І нико́му через те тут ні пішки пройти,
ані добрим конем не проїхати.

Як наїхав богатир на військо чуже,
заходився він його колошматити –
та конем топтать, та списом колоть,
поки не потовк усіх до єдиного.
І тоді під'їхав він до Чернігова.
Повиходив тут люд чернігівський,
городські ворота відчиняв йому –
і в Чернігів його кликав воєводою.
На прохання ж ті відказав Ілля:
"Ой, ви славні городяни чернігівські!
Не іду я до вас на воєводство сідать,
а їду служити князю київському.
То ж мені ви, люди добрі, допоможете,
коли скажете, як їхати до Києва,
щоб прямою найкоротшою дорогою".
А чернігівські люди й говорять йому:
"Ти послухай нас, мужній витязю.

Слухай наших порад, Ілля Муромець.
Та дорога пряма давно завалена,
стовбурами-колоддям захаращена.
А по тій по доріжці прямісінькій
та ніхто і пішки не йде,
і на добрім коні не проскакує,
бо отам, край болота Чорного
та побіля берізки похилої,
біля річки, що зветься Смородинка,
побіля хреста з кедра ливанського,
що зовуть на Русі Ливонідовим,
в старім дубі, у дуплі, Соловей сидить,
Соловей-розбійник, Одихмантіїв син.
Він висвистує по-солов'їному,
він кричить, розбійник, по-звірячому.
І від посвисту отого солов'їного,
від отого звірячого покрику
вся густа трава никне-скручується,
усі квіти-блакити осипаються,
усі темні ліси до землі паду́ть,
а з людей хто почув –
усі мертві лежать.
Хоч доріжка пряма – півтисячі верст,
а як їхать в об'їзд – ціла тисяча".

Вислухав Ілля Муромець чернігівців –
і пустив коня богатирського
навпростець, прямою дорогою.
Його білий кінь, чорна гривонька,
та й на гору з гори перескакує,
із горба на горб переплигує,
а озе́ра-річки попід ноги горта.

Під'їжджає богатир до Смородинки,
до болота наближається Чорного,
до тонкої до берізки похиленої,

та до того хреста Ливонідового.
Засвистав тут Соловей по-солов'їному,
закричав розбійник-злодій по-звірячому, –
аж трава до землі прихилялася,
і всі квіти в тій траві обсипа́лися,
похилились до землі ліси-праліси,
Іллі Муромця богатирський кінь
об коріння став спотикатися.

А старий козак Ілля Муромець
міцно в руку тоді батіжок бере –
б'є коня свого по ребрах крутих:
"Ой, ти, вовчий харч, ти мішок трави!
Чи нести не мож, чи іти не хоч, –
все об корені дерев спотикаєшся?
Може, й посвисту не чув ти солов'їного,
і не чув ти покрику звірячого,
не відчув батога богатирського?»
Тут бере козак Ілля Муромець
лук гарненький свій та тугесенький,
тятиву натягає шовковую
та стрілу накладає гартовану
і стріляє в Солов'я-розбійника:
праве око із надбрів'ям вибива йому…
А тоді спустив Солов'я на землю сиру,
до правого стреме́на пристібував, –
та й поїхав-повіз лісом-полечком
повз гніздо-дупло Соловієве.
А в гнізді отім Соловієвім
любим дочкам його тоді випало буть –
дочкам трьом лісового розбійника.

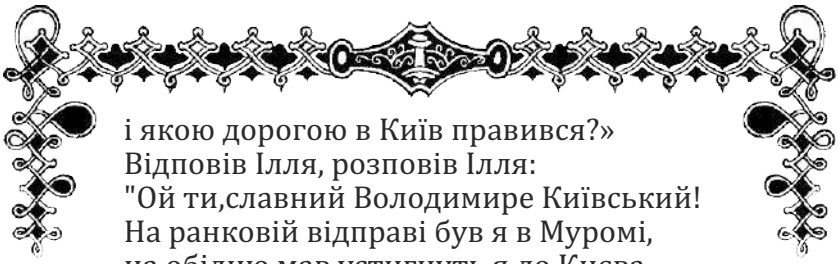
У віконце найстарша глянула,
до молодших сестер озвалася:
"Їде батечко наш чистим полечком,
ще і їде на доброму конику,

та якогось хлопа за собою везе,
до правого стремені пристібнутого".
Підійшла до вікна середня дочка –
і те старшої слово потвердила:
"Справді, їде роздоллям батечко
із якимось селючком впольованим,
ще й прикутим до правого стремені".
А молодша дочка придивилася,
придивилася та аж скрикнула:
"Ох, це ж їде той хлоп на коні,
він сидить на коні та й на доброму,
а при стремені у нього – наш батечко,
до сідла-стремена приторочений, –
праве око із надбрів'ям
в нього вибито!"
Загукала вона кревним родичам:
"Гей, мужі ви, мужі, нами люблені,
в роду-племені зяті Соловійові,
а хапайте рогатини – не на звірів іти,
вибігайте мерщій в чисте полечко
та звільняйте нашого батечка!»
Позбігались мужі, розбишацькі зяті,
похапали розсохи-рогатини,
та й бігом навперейми –
зловити-убить
селюка, що на конику білому.

А розбійник Соловей, Одихмантіїв син,
їм ще здалека гукає-осторожує:
"Ой, зяті ви, зяті, любі-вірнії,
ви рогатини мисливські геть покидайте,
а зовіте мені цього витязя
у родинне гніздо Соловієве –
пригощайте його стравами найкращими,
напувайте медами солодкими,
обдаруйте дарами коштовними".

Зупинив зятів Соловіїв клич:
вони геть рогатини покидали
та й запрошують Іллю у гніздо своє,
у розбійницьке гніздо Соловієве.
А козак Ілля їх не слухає,
лісом-полем і далі він правиться
найкоротшою дорогою до Києва.

Ось прибув Ілля в стольний Київ-град –
аж до славного князя на широкий двір.
Володимир-князь в Божій церкві був,
завертав до палат, помолившися, –
до покоїв своїх, в княжу гридницю –
з княждвірськими людьми пообідати.
А тут добрий козак Ілля Муромець
зупинив коня та й посеред двора,
сам іде до палат з білокаменю –
та й проходить прямісінько в гридницю,
двері впевнено відчиняючи.
Хрест на себе він клав, як писання велить,
уклонявся Ілля по-вченому,
і на три й на чотири сторони,
а вже князю Володимиру по-осібному,
та ще всім князям, попідлеглим йому.
Володимир-князь і запитує:
"Звідки взявся ти тут, мужній витязю?
Як тебе добрі люди на ім'я зовуть,
величають тебе як по-батькові?»
І говорить козак Ілля Муромець:
"Я з-під города славного, з-під Мурома,
із села малого Карачарового,
а зовуть мене Ілля Муромець,
а по батькові син Іванович".
Володимир-князь обізвавсь на те:
"То повідай нам, козаче Ілля Муромець,
чи давно ж ти виїхав із Мурома

і якою дорогою в Київ правився?»
Відповів Ілля, розповів Ілля:
"Ой ти,славний Володимире Київський!
На ранковій відправі був я в Муромі,
на обідню мав устигнуть я до Києва,
та доріжка мені випала забарною,
хоч обрав я найкоротшу із усіх доріг –
просто повз Чернігів-град, прямісіньку,
що біжить ген до болота Чорного,
повз ту річку биструю Смородинку
до берези, що низенько схилилася,
до хреста із кедра ливанського".
Перебив тут його Володимир-князь:
"Добре вдатний ти, бачу, хвалитися,
коли так нас морочиш, вигадуєш,
прямо в очі з князя насміхаєшся!
Люди кажуть, довкола Чернігова
тьма чужинської сили нагналася, –
напрямки ані пішки пробратися,
ні на добрім коні не проїхати,
сірий звір прошмигнути не може,
ворон-птах пролетіти нездатен.
Край болота отам та край Чорного,
біля славної річки Смородинки,
біля тої берізки похиленої,
при хресті отім Ливонідовим, –
там розбійник Соловей,
Одихмантіїв син,
свище, сидячи, по-солов'їному,
а кричить, лихий, по-звірячому.
А з того навкруги трави падають,
з того квіти лазурóві осипаються,
з того никне до землі
навіть ліс густий,
а вже люди перехожі –
то й мертві лежать".

Усміхнувся на те Ілля Муромець:
"Ой ти, князю Володимир стольно-київський!
Соловей-розбійник на твоїм дворі;
із надбрів'ям праве око в нього вибите,
а сам злодій – прикутий до стремені".
Подивований Володимир-князь
тут скоренько з-за столу підводиться,
кинув шубу з куниці на одне плече,
а на вухо одне шапку соболиную
та й виходить на свій на широкий двір –
Солов'я-розбійника побачити.

І говорить князь розбишаці тому:
"Засвищи ж ти нам по-солов'їному,
закричи-но, собацюро, по-звірячому".
Та йому відповів Одихмантіїв син:
"Я сьогодні не в князя обідаю,
то не маю я князя і слухати.
В козака Іллі Муромця пообідав я,
от його Соловей і послухає".

Володимир-князь стерпів сказане:
"Що ж, козаче бувалий Ілля Муромець!
Накажи тоді Солов'ю засвистать,
повели закричать по-звірячому".

І говорить Ілля до розбійника:
"Ну ж, злодюго лихий, Одихмантіїв син!
Засвищи-но ти в пів-свисту солов'їного,
закричи-но у пів-крику звірячого".
Та розбійник так йому відказує:
"Ой ти, добрий козарлюго Ілля Муромець!
Мої рани криваві затягнулися,
а вуста мої не хочуть ворушитися,
не виходить в мене свисту солов'їного,
ані справжнього крику звірячого.

Повели ж ти, славний князю Володимире,
та й налити мені чару зелен-зіллячка;
мої рани тоді порозходяться
і вуста мої солодкі заворушаться,
і тоді я засвищу по-солов'їному,
я тоді і закричу по-звірячому".
То й прохає Ілля Володимира:
"Володимире, князю стольно-київський!
Ти звели кому йти у гридницю,
наливати мед-вина добру чарочку,
та ж таки не малу – півтора відра,
і піднести-подати розбійнику".

Володимир-князь легко йшов назад,
у свою, де обідав, гридницю, –
наливав зелен-зілля чарочку,
та ж таки не малу – півтора відра,
ще й медами старими розбавив її, –
і підносив питво Соловієві.

Соловей-розбійник, Одихмантіїв син,
прийняв чару оту в одну рученьку,
одним духом її випиваючи,
а тоді й засвистав, наче той соловей,
наче звір, закричав Одихмантійович, –
аж зламались на те́ремах маківки,
аж віконниці геть розсипались
від посвисту того солов'їного,
а всі люди довкола попадали.
Навіть сам Володимир, князь київський,
ледве шубою з куниці встиг прикритися.

Тут старий козак Ілля Муромець
та сідав мерщій на коня свого,
Соловія він віз в поле чистеє,
відрубав йому буйну голову,

а рубаючи – ще й приказував:
"Тобі годі свистіть по-солов'їному,
тобі годі кричать по-звірячому,
тобі годі печалити батьків-матерів,
а дружин-молодиць робить вдовами,
тобі годі сиротити діток малих".

Та билина отут не кінчається, –
бо кому прокляття,
кому славонька
з покоління в покоління,
з віку в вік ідуть.

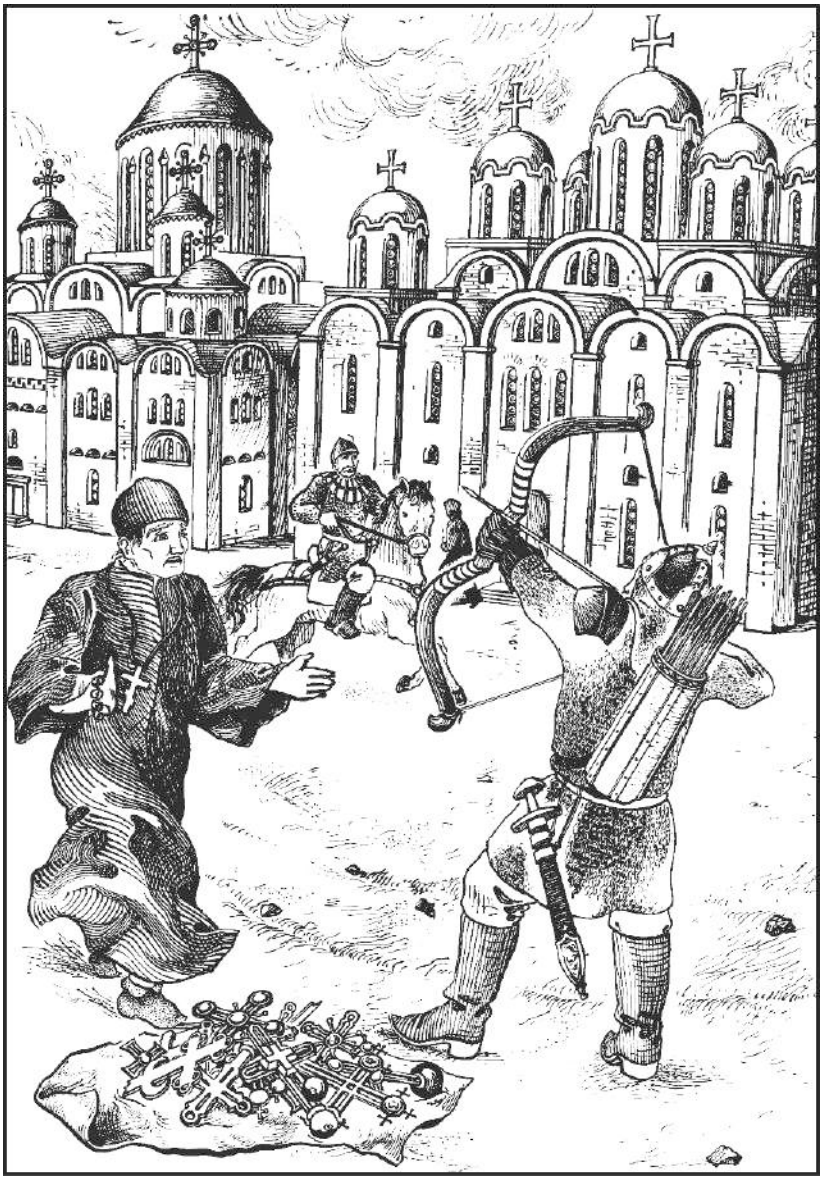
Бунт Іллі проти Володимира

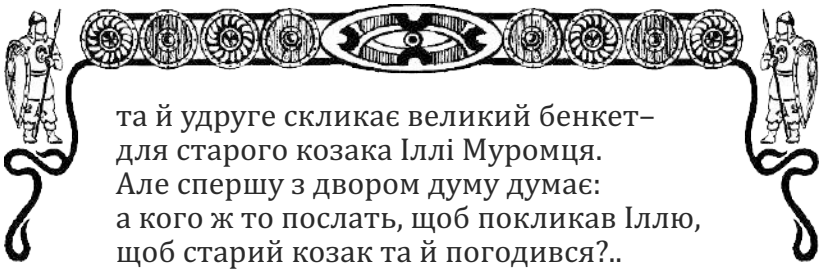
Учинив князь Володимир
та й великий бенкет
для князів, для бояр,
для богатирства всього,
що од вітру степового причащається, –
лиш старого козарлюгу Іллю Муромця
він покликать забув.

Стало прикро з того Іллі Муромцю –
і натягує він лук свій тугесенький,
кладе стрілоньку на нього гартовану
та й стріляє Ілля по Божих церквах,
по Божих церквах з дивовижжям хрестів
та по маківках по золо́чених.

Закричав Ілля, а що сили було,
на все горло своє – гучним голосом:
"Гей, корчмарська злидото, княжі зичливці!
Йдіть зі мною мерщій пити мед-вино
та на кошт цих маківок золо́чених!"
Пияки, як один, вся голота з шинків,
прибігають-біжать, п'яно радуються:
"Ой ти, щедра душа, рідний батечку!"
Та й пішли обдирать все, що можна було,
продавати церковне золото:
вже й гаман чималенький набили вони –
й за ті гривні гуртом запиячили.

Бачить князь Володимир стольно-київський,
що біду сам прикликав до Києва,

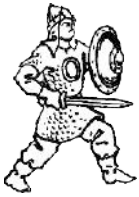
та й удруге скликає великий бенкет–
для старого козака Іллі Муромця.
Але спершу з двором думу думає:
а кого ж то послать, щоб покликав Іллю,
щоб старий козак та й погодився?..

Вони думали-передумали
та й послали Добриню Нискинича,
що хрещеним Іллі побратимом був,
бо хрестами вони обмінялися,
бо поклали між себе твердо заповідь
і скріпили її в битвах кровію:
аби слухав один брата другого, –
а на молодість-старість не важили.

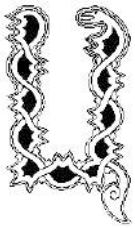
Ось приходить Добриня до Муромця:
"Ой ти, брате мій хрещений, побратиме мій,
ти козаче старий Ілля Муромець!
Нами заповідь твердо покладена,
наших підписів час не вимиє –
слухать брата одного брату другому
та на молодість-старість не важити,
а один за одного до кінця стоять".
І проказує Ілля йому відповідь:
"Побратиме мій з цілувань-хрещань,
славний молодче Добрине Нискиничу!
Щоб не ти, то нікого б не послухав я
і нізáщо не йшов би на княжий бенкет, –
побратимство ж не переступається!"
Обнялися вони, почоломкались,
на спорядження часу не гаяли –
і до князя Володимира заявилися
в княжу гридницю,
до накритих столів.
Тут вділяють Іллі між почесних місць
місце, гідне високої почесті, –

у великім куті, в богатирськім гурті,
та вшановують доброю чарою:
а що в першій вино,
в другій мед хмільний,
заздоровні слова – перед кожною...

Скуштував Ілля, проказав Ілля:
"Ох же ти, Володимире київський!
Знав кого посилать мене закликать!
Щоб не мій побратим, брат мій названий, –
не послухав би я посланців твоїх,
бо вже наміром був заряджений:
натягнути свій лук тугесенький
та покласти стрілу гартовану –
і стріляти прицільно в сюю гридницю,
щоб убити тебе, Володимире,
заодно і княгиню Опраксію…
Отож нині тебе нехай Бог простить
за оту провину великую".

Ілля Муромець і Калин-цар

ій билині зачин:
Володимир-князь стольно-
київський
та розгнівавсь на старого козака
Іллю Муромця
і в поруб холодний його посадив
аж на троє зим, на три літечка.
А була у славного князя Володимира
одинока донька, повдовіла вже.
Вона бачить: велика це кривдонька,
що Володимир-князь стольно-київський
козарлюгу-козака Іллю Муромця
засадив до холодного порубу.

А Ілля ж сам-один міг звестись на бій
за вітчизноньку, за віру і за Київ-град.
Сам-один міг постóять за соборні церкви,
обороною стать князю Володимиру,
й королівну захистити Опраксію.
То й звеліла вона підробити ключі,
потаємно з людьми домовилась,
наказала занéсти у поруб той
і перини пухові й подушечки,
теплі ковдри звеліла віднести туди
і там добрі наїдки поставити,
одяганку змінить новим-наново
козарлюзі старому Іллі Муромцю.
А Володимир-князь
про те й не відає.

Запалився на ту пору Калин-цар, наче пес,
увірватися з боєм до Києва,
челядинів, ченців геть вирубати,
усі Божі церкви – за димом пустить,
а самому Володимиру зрубать голову,
заодно – й королівні Опраксії.

Посилає Калин-цар свого довірчого,
пса-посла свого шле до Києва
і дає йому посольську грамоту,
а ще й словом наставляє-наказує:
"Як дістанешся до стольного Києва,
коли будеш ти, посланцю, в Київ-городі
та у славного у князя Володимира
на його на широкім дворищі, –
зупинися-зійди із коня свого,
відпусти коня на посольський двір,
сам іди до палат з білокаменю,
повагом перейди по хоромінах,
відкривай всі двері упевнено, –
а як зайдеш і в княжу гридницю –
з голови не знімай шкіряний свій шолом,
підступай до столу дубового,
перед князем Володимиром навпроти ставай,
грамоту клади на золо́чений стіл
і кажи отак Володимиру:
"Князю русичів стольно-київський,
ти бери-но посольську грамоту,
глянь уважно, що в ній написано,
прочитай, подивись пильнесенько, –
а тоді повели звільнять вулички,
усі більші двори старокняжії
та й по всьому по городу Києву.
А на всіх на широких вулицях,
на усіх на провулочках-дворищах
ти напо́їв хмільних і солодких постав

близько-густо, щоб діжка до діжечки,
аби знав Калин-цар, біля чого стоять
із своїм із великим воїнством
у твоєму у городі Києві".

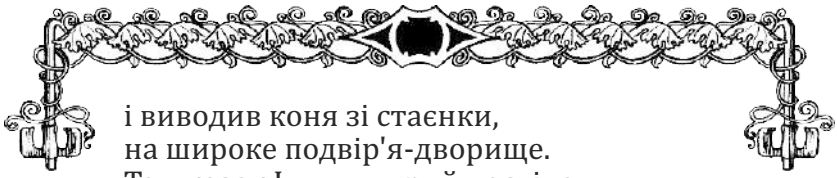
Володимир-князь стольно-київський
брав послання, як звичай велить,
розгортав ту посольську грамоту
і читав, що там було прописано,
у тій грамоті із печатками:
мов, звільняйте мерщій усі вулички
і найбільші двори старокняжії –
та поставте солодких напоїв хмільних
на усіх тих широких вулицях,
у провулочках-дворищах густесенько…
Володимир-князь стольно-київський –
зрозумів, що воно не на жарт іде,
що велика війна затівається.
І сідав тоді князь на черлений стілець –
свою вже відписував грамоту:
"Ой, псяюго, та й могутній же ти Калин-цар!
Дай лиш мені часу на три літечка,
на три літечка ще й на три місяці,
на три місяці ще й деньочків на три, –
аби вулиці я звільнив од воїнства,
та великі двори князівства київського,
ще й напóїв хмільних та солодких надбав,
і наставив по всьому Києву,
на широких, найперш, його вулицях,
по дворах усіх та в провулочках".
А як склав "покірну" цю грамоту –
відіслав її тому песиголовцю.
Калин-цар був дуже вдоволений,
Володимиру дав оті прохані літечка:
всі три літечка дав і три місяці,
всі три місяці дав, та ще й трійко днів.

А вони ж, оті дні, – наче дощ дощить,
а за тижнем тиждень – мов ріка біжить;
поминули отак три літечка –
всі три літечка і три місяці,
а за тими місяцями іще й трійко днів.

То й прибився під Київ
псюга Калин-цар,
аж до самого до города доправився
зі своїм незліченним воїнством.
Володимир-князь стольно-київський
тут по гридниці походжати став,
ясні очі вже й сльозою туманяться –
він шовковою хусткою їх змахує,
а сам ронить, зітхаючи, отакі слова:
"Жаль, немає козарлюги Іллі Муромця,
нема кому боронити Русь і віру святу,
нема кому рятувати храми Божії,
стольний Київ же нема кому й обстояти,
як нíкому захищати й князя Володимира
разом з королівною Опраксією".
А донькá його улюблена озивається:
"Ой ти, батечку, наш князю
стольно-київський!
Та живий старий козак Ілля Муромець,
хоч і в порубі сидить він холодному".
Здивувавсь-стрепенувсь Володимир-князь,
та й не гається – бере золоті ключі,
поспішає до порубу холодного,
відмикає скоренько міцні двері дубовії,
йде-спішить до решіток залізних,
відкрива-відчиня ті решіточки:
а там богатир Ілля Муромець –
чи сидить, чи лежить – не зістарився –
між м'якими перинами пуховими,
з подушками та під ковдрами теплими;

ще й наїдки перед ним
найсмачніші стоять,
і одежа свіжа, чистесенька…
Простягає князь руки свої з перстенями,
бере князь Іллю за руки чисті білії –
та й виводить із порубу холодного,
веде-просить до палат з білокаменю,
садовить поперед себе витязя:
пригощає наїдками найсмачнішими,
медом-пивом хмільним відпоює
і біду свою тим часом повідує:
"Ой же, славний витязю, Ілля Муромець!
Наш бо Київ ворогами оточений –
псюга Калин-цар обступив довкруг
із військом своїм, чисельним воїнством…
Повоюй, Ілля, за віру, за вітчизноньку,
захисти город наш та люд київський,
захисти церкви Божі, церкви-матінки;
та й мене захисти, князя Володимира,
князя київського з королівною Опраксією!"

І козак старий Ілля Муромець
та й виходив із палат білокам'яних,
біг-спішив по городу по Києву,
і забіг до власної хоромини,
де покликав свого служку-парубка –
та вже з ним, з отим парубком-служкою
перейшов мерщій рідне дворище
аж туди, до стійла-конюшеньки;
там вітавсь козарлюга з баским конем,
оглянув коня богатирського
і так говорив своєму хлопцеві:
"Ой ти, друже мій, добрий парубче,
вірний служко мій, помічниченьку,
добре дбав ти про коня богатирського!»
Цілував він хлопця у світле чоло

і виводив коня зі стаєнки,
на широке подвір'я-дворище.
Там козак Ілля, мудрий досвідом,
став коня свого доброго осідлувати:
пітничок він клав на спину коня,
а на той пітничок – повстиночку;
пітничок же клав та шовковенький,
окрім пітничка – ще й підпітничок;
а на нього сідло вже черкаськеє,
черкаське сідло новісіньке;
підтягнув, щоб надійно,
аж дванадцять попруг –
в них, шовкових, булатові шпилечки;
при сідлі стреме́на – теж булатові;
усі пряжечки сідельні – щире золото;
не заради краси-хизування те все,
а для певності богатирської:
хоч розтягнуться попруги – не розірвуться,
хоч зігнеться булат – не зламається,
а та пряжка золота –
хоч би й змокла вона,
хоч би й змокла, але не зіржа́віє…

В чисте поле потому і їде Ілля,
підступає до війська бусурманського –
подивитись на вороже воїнство:
незчисленної сили там нагналося –
аж од покрику чоловічого,
від іржання-хрипіння кінського
людське серце ту́гою стискається.

От бувалий козак Ілля Муромець
далі й далі роздоллям правиться, –
а кінця отій силі не видивитись.
На високу гору він вискочив,
роззирнувся на три-чотири сторони,

оком силу ворожу виміряв –
кінця-краю таки не угледів їй.
З'їхав Муромець з гори високої,
і ще далі гнав свого коника –
виїжджав на другу гору ще вищую:
придивлявся пильненько в східну сто́рону
і догледів там ша́тра білії,
окрай них – богатирські коні стоять.
Тоді й з другої гори спускався Ілля,
на роздоллі дав волю конику –
і під'їхав до того табору.
Там спинився він і зійшов з коня,
до наметів підходив близесенько
і до коней богатирських наблизився,
що стояли довкруг попри тих шатер
та зерно білояре хапали поспіхом.
І самому собі мовив Муромець:
"Ану ж бо я щастя спробую".
І зійшов він з коня богатирського,
відпустив повіддя шовковеє,
та й пустив його до тих білих шатер:
"Подивлюсь, чи допустять мого коня
оті богатирські коники –
там побіля наметів жувать-смакувать
разом з ними зерна білоярого?"

Його добрий кінь мов усе збагнув –
заспішив до шатра найближчого,
й прийняли його ті коні богатирські…
Отоді козак Ілля Муромець
і сам підійшов до того шатра,
і відкинув намета полу білую.
Там побачив – сиділо дванадцять богатирів,
всі знайомі – свої, зі святої Русі! –
хлібом-сіллю вони пригощалися,
бо якраз під обід уже й сонечко.

І говорить Ілля до них ввічливо:
"Хліб та сіль вам, богатирство святоруське,
а тобі, хрещений батечку, окремішньо,
богатир Самсоне Самійловичу!"
І Самійлович відказав йому:
"Чи це й справді ти, мій похреснику?
Підходь ближче, козарлюго Ілля Муромець,
сідай з нами, молодцями, пообідати".
Підхопився Самсон хвацько-молодо:
вони з Муромцем привіталися,
привітались – поцілувалися;
тоді й просять Іллю, як годиться, за стіл
хлібом-сіллю разом з ними причаститися:
богатирський же харч – на дванадцять їдців,
Ілля Муромець – став тринадцятий.
Вони їли-пили, всмак обідали,
а як встали з-за столу з-за дубового –
тоді Господу Богу молилися.

І говорить богатирству Ілля Муромець:
"Мій хрещений батьку Самсоне Самійловичу,
і ви, славні та могутні руси-витязі!
А сідлайте-но скоріше своїх коників
та сідайте ви на них, не гаючись,
поспішайте роздоллячком-чистополечком
до славного-преславного Київ-города.
Бо під нашим під святим градом Києвом
стоїть з військом незчисленним
псюга Калин-цар.
Хоче Київ псяviра на грабунок узять,
челядинів та ченців геть вирубати,
Божі храми, церкви наші – за димом пустить,
Володимиру-князю й королівні Опраксії
хоче він зрубати княжі голови.
Тож постійте ви за віру, за вітцівщину,
Київ-городу ви станьте обороною

і спалить не дайте храми Божії,
захистіть ви князя Володимира
із тією королівною Опраксією!"

Відповів йому Самсон Самійлович:
"Добрий витязю, любий мій похреснику,
козарлюго старий Ілля Муромець!
А не будемо ми своїх коней сідлать,
не будемо і сідать на добрих коників,
не поїдемо у славне чисте полечко
і не станемо за віру, за вітцівщину,
і не станемо за стольний Київ-город,
і не станем Божим храмам обороною,
ані захистом для князя Володимира
з отією королівною Опраксією.
Є княжата і боярство у князя є –
їх він поїть, ситить їх і жалує,
а про нас геть не дбає Володимир-князь,
то немає чого нам і турбуватися".
Не чекав такого Ілля Муромець:
"Що ж ти кажеш, хрещений батьку мій,
богатир Самсоне Самійловичу!
А не гарним ділом се обернеться,
як той псище Калин-цар візьме город наш:
там він знищить-порубає мужів київських,
Божі храми після нього димом візьмуться,
князю ж Володимиру з Опраксою
без жалю зрубає він голівоньки.
То ж сідлайте швидше своїх коників
та всідайтесь і женіть до Києва,
за вітчизну станьте і за віру свою,
і за славний стольний город русичів;
Божі храми вбережіть од нищення,
захистіть ви князя Володимира,
заодно й королівну Опраксію".

Вдруге відповів Самсон Самійлович:
"Ой послухай, любий мій похреснику,
козарлюго старий Ілля Муромець!
А не будемо ми своїх коней сідлать
і всідатись на коней не будемо,
в чисте полечко теж не поїдемо,
щоб постоять за віру й вітчизноньку,
захищати не будемо Києва,
ані Божих церков од поганських військ,
ані стольного князя великого,
ні його королівну Опраксію...
Є княждвір і боярство у князя є –
їх він поїть, годує, жалує,
а до нас Володимиру й діла нема".
Ілля Муромець все ж умовляє його:
"Ой послухай, хрещений мій батечку
та звитяжний Самсоне Самійловичу!
Не веде до добра ця доріженька.
А ви краще сідлайте коників
та всідайтесь на них упевнено –
і мерщій чистополем до Києва:
там за віру й вітчизну борітеся,
станьте захистом для стольного Києва
та опорою для всіх Божих церков,
вбережіть ви князя Володимира
заодно з королівною Опраксією".

Тоді й втретє Самсон обзивається:
"Ой, похреснику мій любий, добрий витязю,
козарлюго бувалий Ілля Муромець!
А не будемо ми своїх коней сідлать
і всідатись на коней не будемо,
не поїдемо у славне чистополечко,
щоб за віру й вітчизну боротися,
захищати не будемо Києва,
ані Божих церков од понищення,

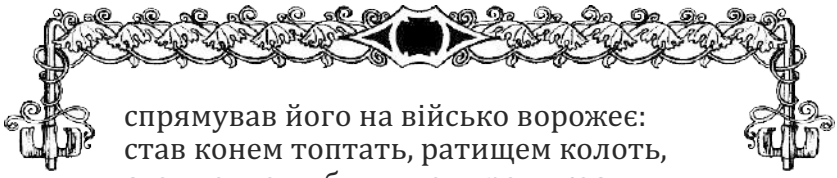
і не станемо на захист Володимира
та іще й з королівною Опраксою:
є княждвір і боярство у князя є –
їх він поїть, годує і жалує,
а до нас Володимиру й діла нема!»
Тоді бачить козарлюга Ілля Муромець,
що не вийде в них по-любовному, –
то й вертає він з білошатого
до коня свого богатирського.
За повіддя шовкове він його бере
та й од білих полотнищ відтручує,
від кормління того білоярого.
Ой, сідав же Ілля на коня свого –
ген роздолом-чистополем їхав-правився,
поки й вгледів оте військо бусурманськеє.

І не сокіл то ясний гусят-лебедів,
каченяток перелітних наполохував, –
налетів то богатир святокиївський
та й на силу страшну бусурманськую.
Він повіддя відпустив богатирченку –
та й по лавах бусурманів-татарії:
їхню силу незліченну конем топтав,
гей, конем топтав, колов ратищем –
усіляко богатир бив нападника;
він ту силу бив – мов траву косив.
Аж тут коник його, богатирченко,
обізвався до Іллі людським голосом:
"Славний витязю із роду святорусичів!
Превеликій орді-силі нашкодив ти –
та тобі всіх воріженьків не подужати:
у собаки царя Калина їх нагнано,
їх тут нагнано силу-силенную;
поміж ними теж є добрі воїни,
а між ними хвацькі вершники-витязі –
у того собаки, в царя Калина.

А ще зроблено підкопи там глибокії –
три підкопи в чистополі, на роздоллячку.
Будеш мчатися, як вітер, в полі чистому,
будеш бити-вибивати, примірятися, –
то в підступні ті підкопи
ми й потрапимо.
А що з першого підкопу я ж бо вискочу
і тебе, Ілля, я звідти винесу,
вискочу з підкопу я і другого –
висмикну й тебе, якщо ти звалишся.
А вже з третього підкопу з глибокого
сам-один я вискочить зумію-таки –
та тобі не стану допомогою:
у глибокому підкопі ти й зостанешся".

Козаку старому Іллі Муромцю
така мова не злюбилась, не сподобалась:
батіжок шовковий він у руки брав
та по ребрах по крутих бив він коника
ще й докірливо гукав-виговорював:
"Ой же ти, зрадливий псюго коню мій!
Я годую тебе, пою, вигулюю,
а ти хочеш мене кинуть в полі чистому,
і не десь, а в підкопі глибокому?!"
Та роздолом-чистополем знов на ворога,
на силенну його силу великую:
став конем топтать, ратищем колоть,
став топтать-гатить, мов траву косить,
а силоньки у Муромця і не меншає.

Отак билися – не дивилися,
поки в перший рів провалилися;
його добрий кінь звідти вискочив –
врятував себе та ще й вершника.
Ілля Муромець не встиг і настрашитись –
знов коня спровадив на роздоллячко,

спрямував його на військо ворожеє:
став конем топтать, ратищем колоть,
став топтати-бить, мов траву косить, –
а в Іллі самого сил не меншає,
у доброго коника і втоми нема.

Вони билися – не дивилися,
поки в другий рів провалилися:
його добрий кінь звідти вискочив –
і сам вибрався й витяг вершника.
Та невдача Муромця не стривожила,
і коня він спрямував на роздоллячко,
на ворожу силу-тьму – воюватися.
Став конем топтать, ратищем колоть,
став топтати-бить, мов траву косить, –
а в Іллі самого сил не зменшилось:
бо ж на доброму коні й не постарієш!

Вони билися – не дивилися,
поки в третій рів провалилися.
Його добрий кінь богатирський
ще із третього підкопу якось вибрався,
та звідтіль вже Іллю не висмикнув.
Повалився Ілля з коня поковзом –
залишився в підкопі глибокому.
Підійшли бусурмани поганії –
захотіли впіймать коня доброго,
але кінь богатирський
їм не дався до рук –
він помчав-побіг в чисте полечко…

Обступили бусурманські витязі,
навалилися згори на Іллю Муромця –
і скували йому прудкі ніженьки,
і зв'язали йому білі рученьки,
ще й довкола по-своєму вигукували:

"Відрубаймо йому буйну голову!"
Тільки дехто з-поміж них інак думає:
"Як карати Іллю – не нам вирішувать.
Поведімо ми його до царя Калина:
що захоче він – те і зробить з ним".

Повели його через полечко
до наметів отих полотняних своїх –
до намету між ними примітного,
до шатра самого царя Калина, –
та й поставили Іллю
перед Калином,
й до царя свого загалгакали:
"О верховний наш кагане,
Калин-царю наш!
Ухопили ми козака Іллю Муромця,
у ровах отих, підкопах, пов'язали його
і до тебе привели, каган Калине:
що захочеш сам, те і зробиш з ним".
А той псюга Калин-цар і говорить Іллі:
"Ой, старий ти козарлюго Ілля Муромець!
Ти на силу на велику горобцем упав –
чи спроможний же ти та й побить її?
Ви розкуйте-но Іллі прудкі ніженьки,
розв'яжіте-но Іллі руки білії".

І слухняно розкували йому ніженьки,
йому руки розв'язали чужі витязі.
А калган Калин-цар так продовжує:
"Ой, старий ти козарлюго Ілля Муромець!
Ти сідай тут, поруч мене, за одним столом,
їж наїдок мій солодкий, чей, потреба є,
і питво моє попробуй – розпалився, чей;
одежину тут візьми собі коштовную,
та візьми і цей мішок срібла-золота,
а надалі будеш мати, скільки схочеться, –

тільки більше не слугуй Володимиру,
а служи-но відтепер царю Калину".
Що ж – в полоні русич-витязь –
та не гідність його:
"Ні, не сяду я з тобою за одним столом,
на твої наїдки добрі я не зваблюся,
медв'яних твоїх напоїв я не питиму,
не вдягну і дорогого твого одягу,
не прийму скарбів твоїх, срібла-золота,
і не стану я служити псові Калину,
а служитиму я щиро вірі батьківській,
та вітцівству, та стольному Київ-городу,
поборюся, постою за храми Божії
та за славного за князя Володимира
із донькою-королівною Опраксою".

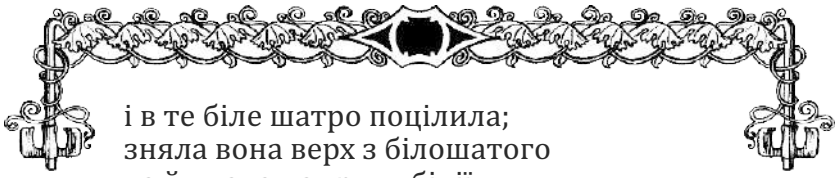
Козарлюга тут бувалий Ілля Муромець –
одним пострибом – з намету полотняного,
від намету, не гаючись, в чисте полечко;
а за ним, в погоню, бусурманія:
упіймати, полонити, обневолити…

А в старого козака Іллі Муромця
ні вояцьких обладунків, ані булави –
нічим в полі позмагатись-позвитяжити.
Бачить витязь-богатир: діло кепськеє!
То й хапає він за ноги бусурманина
і розмахує вже ним, як рогатицею, –
б'є-збиває він татар тим татарином;
хто ж устояв, не звалився – навтьоки біжить.
І пройшов отак Ілля між нападників,
на роздолля в чисте поле
Ілля вирвався, –
отоді лишень і кинув вбік татарина,
а сам швидко далі й далі в поле чистеє.
Ось лиш коника нема богатирського,

нема зброї, а до зброї обладуночків.
Та намацав тут Ілля свисточок свій,
що ним кличе богатир свого коника.
Засвистав тоді Ілля –
і почув його кінь,
втішно-радо заіржав іще здалека, –
то й сідає на нього Ілля Муромець,
кінську шию вдячно-лагідно потріпує.

Скоро вискочив на гору він високую,
подивився з-під руки у східну сторону, –
а в тій східній стороні, у да́лечі,
там намети білошаті видніються,
а довкола тих наметів
добрі коні богатирські стоять.
Козарлюга старий Ілля Муромець
зупинив тоді коника й спішився,
взяв у руки лук свій тугесенький,
натягнув тятиву шовковую,
клав на неї стрілу гартовану
та й націлив її на білий намет,
а як цілився – приговорював:
"А лети-но, стрілонько гартована,
а лети-но, стрілонько, у біле шатро,
ти зніми-но верх з шатра білого,
та впади не десь, а на груди білії
та на груди батечку моєму хрещеному.
Ти по грудях його повзи, стрілонько,
щоб зробити маленьку подряпинку.
Ледь помітну зроби, та відчутную.
Він-бо спить отам, прохолоджується,
а мені одному битись уже й сил не стає".

І шовкову тятиву відпустив Ілля,
відпустив Ілля і стрілоньку гартовану.
Просвистіла гартована стрілонька –

і в те біле шатро поцілила;
зняла вона верх з білошатого
та й упала на груди білії,
білі груди Самсона Самійловича,
а по грудях вона ковзнулася –
то й зробила маленьку подряпинку.

І тут славний богатир зі святорусичів,
незворушний Самсон Самійлович –
пробудився негайно од міцного сну,
ясні очі розкрив з дива-подиву:
знято білий верх із шатра його,
білі груди йому стріла вжалила, –
ледь ковзнула, зробивши
слід-подряпинку…
Тоді легко на ноги Самсон зводився
і отак говорив побратимам своїм:
"Ой же, славне побратимство
із святої Русі!
Добрих коней ви сідлайте швидесенько
та, не гаючись, сідайте на тих коників.
Од похресника мого, та від любого,
а дістались подаруночки не любії:
прилетіла стрілонька гартована
через славнеє шатро, вітрами тріпане.
Вона верх зняла у моїм шатрі
та по білих моїх грудях ковзнулася –
залишила на них подряпинку,
ледь помітну подряпинку,
а душа болить;
пригодивсь мені, Самсону,
хрест натільний мій,
невеличкий хрест – на шість пудиків;
якби не той хрест, що на грудях ношу,
відірвала б та стріла мені голову".

Тут усі богатирі-святорусичі
скоро-скоренько сідлали
добрих коней своїх
і сідали на них, славні витязі,
та й поїхали роздоллям-чистополем
до города преславного до Києва –
та й супроти тої сили бусурманської.
І угледів з гори Ілля Муромець –
що то їде богатирство в полі чистому,
добрі коні гарцюють під витязями!..
Із високої гори він спускається,
під'їздить до побратимів-святорусичів:
їх дванадцятеро там –
він тринадцятий!

Із ордою бусурман вони зблизились,
припустили щодуху добрих коней своїх,
стали бити-побивати силу вражую –
потоптали її велике множество;
дісталися й до намету полотняного,
де каган Калин-цар перемоги ждав.

Гомонять богатирі-святорусичі:
"А зрубаймо мерщій буйну голову
цьому псищу-собачищу царю Калину".

Тоді й каже козак Ілля Муромець:
"А навіщо нам рубать
ханську голову?
Повезімо краще Калина до Києва
та віддаймо його
князю Володимиру".

Привезли того псяві ру, царя Калина
аж до города стольного Києва
до самого до князя Володимира.

Ну, а що ж ласкавий Володимир-князь?
Він...
за руку бере невіру Калина,
та саджає його за дубовий стіл,
та частує дорогими винами,
та медами частує щонайкращими.
То й говорить до князя
бусурман Калин-цар:
"Ой ти, князю стольний Володимире!
Залиш, князю, при мені
буйну голову,
а ми записи між себе покладатимем:
що віднині данину платитиму
я щорічно стольному Києву
і тобі, милосердний князю Володимире".

Тут бо сивій давнині
слава співається;
а билина на тому й скінчилася.

Вигнання Батия

Із-за моря, моря синього,
із-за синього моря, з-за темного
підіймався Батий-цар, суть Батийович,
із своїм із сином Таракашком
та з любленим своїм зятем Улюлюшком.
Він три літечка свої сили збирав,
ой, три літечка і три місяці:
сорок тисяч із сином сунеться,
і з улюбленим зятем – сорок тисяч.
Підійшов той псявіра до Києва,
на Дніпрі, десь нижче города,
кинув якорі
та й на якірних канатах шовкових,
дубовії сходні на берег метав –
зачіплявсь-допинавсь красень-берега.
І виходив на нього, ставив біле шатро,
а в шатрі – ще й дубового столика
для писання ярликів скорописаних.
Закричав отой цар гучним голосом,
мурзів-бурзів, татарву прикликаючи:
"Хто з вас знає людську мову,
мову русичів,
щоб до города Києва міг поїхати,
до ласкавого князя Володимира,
та відвезти йому
сей посольський лист,
ярлик оцей скорописаний?"
Бурзи-мурзи, татарва, усі поспіль мовчать.
Тоді вдруге закричав бусурманський цар:
"Вас питаю, мурзи-бурзи, татарво моя!

То хто ж знає людську мову,
мову русичів,
щоб до города до Києва міг поїхати,
до гостинного князя Володимира,
та відвезти йому
цей посольський лист,
ярлик оцей скорописаний?"

Тоді вискочив один бурза-мурза,
татарченко,
вже старий та горбатий,
гнутий-зігнутий,
на нім синій каптан
з голубим шитвом,
і отак говорить Батиєві:
"Ой, царю Батий, син Батийович!
Тямлю я тутешню мову,
мову русичів;
повелиш – то відвезу
листа посольського,
себто цей ярлик скорописаний".
«їдь, мурза-бурза, татаровин,
– наказую!
Та не битим шляхом, не дорогою –
через ліси дрімучії,
через луги пахучії
прався ти до стольного Києва.
Там стіну городську ти конем перескоч,
і коня зостав посеред дворища,
до палат проберись через вежу кутову,
і спіши до гридниці княжої,
двері в гридницю відкривай грудьми,
клади мій ярлик на дубовий стіл,
й розвертайся тоді з добрим пристуком,
щоб від нього заспівали віконниці".

Бачили, як гінець той коника сідлав,
та дванадцять попруг попідтягував,
а до тих дванадцяти ще й тринадцяту –
не для хвастощів-хизування, а для кріпості,
а як виїхав, то й не бачив ніхто.
Його коник гори й доли під ногами лишав,
а всі річки невеличкі хвостом покривав, –
і примчався швидко він до Києва:
перескочив з розгону стіну городську,
через вежу кутову пробирався вмить, –
і поклав ярлика на дубовий стіл
перед князем київським Володимиром.
Обернувся ж – добре гримнув чоботом…

Тут князь Володимир стольно-київський
зі своєю жоною Опраксією
молодців-богатирів закликáти став:
"Ой ти витязю, Добрине Нискиничу
і ти, славний Олешо Поповичу!
Ви прийміть цей ярлик,
розпечатайте,
прочитайте його мені швидесенько –
не ховайте ні слова жодного!"

Прочитали –
й говорять двоє витязів:
"А ярлик сей, князю-батечку,
не радість нам:
із-за моря синього, з-за грізного
вже прибився Батий-цар,
суть Батийович,
із своїм синком Таракашком
та із зятем улюбленим Улюлюшком.
Силу він збирав три літа і три місяці,
то й насунуло їх –
в сина сорок тисяч,

стільки ж тисяч – в Улюлюшка-зятя його.
Разом з ними сорок царів-царевичів,
королів та королевичів також сорок.
Підступив псявіра вже до Києва –
трьох звитяжців вимагає видати:
щонайперше козарлюгу Іллю Муромця,
та Добриню, та Олешу Поповича.
"Не даси, – погрожує, – боєм візьму,
витязів твоїх під меча схилю,
поневолю й тебе, князю, із княгинею,
всі ікони чудотворні
вниз Дніпром попливуть,
молодецтво чоловіче в селах виловлю,
дівчат гожих пороблю полонянками,
ваших коней баских табунами візьму".

Одягнувся Володимир в чорний одяг,
в чорний одяг смутку та печалі,
і до церкви заспішив – помолитися.
А назустріч йому прочанин іде:
"Здрастуй, сонце Володимир, князю київський!
Ти чому ж це у печальнім чорнім одязі?
Що такого в стольнім Києві учинилося?»
"Не край серця, прочанине, Богом молю!
Бо недобре в Києві діється:
із-за моря, моря синього, моря грізного
та прибився Батий-цар, суть Батийович
із сином зі своїм Таракашком,
із улюбленим зятем Улюлюшком.
Він три літа, три місяці свою силу збирав:
лиш за сином її – сорок тисяч,
стільки ж сили веде і зять люблений.
З ними сорок царів і царевичів,
королів-королевичів сорок.
Підійшов той псявіра
вже під Київ наш,

вимагає тепер йому видати
трьох звитяжців моїх найудатніших:
козака старого Іллю Муромця,
славного богатиря Добриню Нискинича
та молодшого витязя Олешу Поповича.
"Не даси – нахваляється, –
то й боєм візьму,
богатирство твоє під меча схилю;
тебе, княже, з княгинею у полон візьму,
попалю-поруйную святі церкви,
а ікони чудотворні
вниз Дніпром пущу,
молодецтво чоловіче в селах виловлю,
дівчат гожих учиню полонянками,
ваших коней баских табунами візьму".

"Не зови ж ти мене, князю,
прочанином,
а зови мене старим козаком
Іллею Муромцем".
Бив чолом Володимир до сирої землі:
"Здрастуй, здрастуй, козаче Ілля Муромець!
Постарайся за віру християнською –
не для мене, князя Володимира,
не заради княгині Опраксії,
не заради церков і монастирів –
задля бідних вдів та малих дітей!"
Говорив йому козак Ілля Муромець:
"Вже давно нас од Києва відтручено,
відтручено-відлучено вже дванадцять літ".
"Не для себе прошу, князя Володимира,
не заради княгині Опраксії,
для самотніх вдів та малих дітей!»
Проводжав князь Іллю
в свою гридницю,
там удвох вони раду радили –

та й зібрались до Батия Батийовича…
Брав Ілля з собою Олешу і Добринечка,
та одержали від князя срібла-золота –
до Батия рушили з подарунками.

Під'їжджає Володимир стольно-київський
з козаком старим Іллею Муромцем
до Батия-царя, сина Батийовича.
Подають вони йому подаруночки,
просять строку дать на три літечка,
на три літечка, ще й три місяці…

Трьома днями Батий строк обмежує,
наливає мед-вина повну чарочку,
малу чарочку – в півтора відра,
подає її князю Володимиру.
Вобіруч Володимир оту чару прийняв –
і на ківш пивний з неї пригубив.
Дають чару затим Іллі Муромцю –
однією рукою він бере її,
одним духом її випиває всю…
Аж розправились плечі могутнії,
розпалилося серце богатирськеє:
"Прощавай, Батий-царю Батийовичу!"

Як здолали вже шлях у зворотній бік –
до города стольного Києва,
то порадив князю Ілля Муромець:
"Зачиняй ворота київські якомога міцніш,
піском жовтим засип, скільки вистачить,
завали їх камінням сірими.
Я ж поїду, не гаючись, на Пучай-ріку –
богатирство на підмогу кликати".

До Пучай-ріки приїздив Ілля –
не зустрів побратимів на Пучай-ріці;

а звернув Ілля до Дунай-ріки –
там сидять богатирі в шатрі білому,
на тім боці, на потоці задунайському.
"Їдьмо, друзі, Київ-город оборонимо –
не заради лише князя Володимира,
не заради княгині Опраксії –
задля бідних вдів і малих дітей!»
Богатирі одразу споряджалися,
добрих коней сідлали, верхи скочили,
поспішали мерщій з-за Дунаю-ріки.
А Дунай-ріку – лиш з розгону здолать –
першим спробував Самсон Коливанович:
він хоч скочив – та втонув посеред ріки.
Розігнався ж дядько-вуй Коливановичів –
небожатко витягнув заодно з конем.
Так всі витязі Дунай і переїхали,
а невдовзі і до Києва примчалися.
Поміж себе тоді жереб кинули:
кому з них та й праворуч їхати,
а кому з них ліворуч братися,
кому ж випаде стати посередині.
Дісталася Самсонові рука правая,
а Добрині з Олешею рука лівая,
а Іллі – прямобійна середина.
Ось і б'ються вони вже дванадцять днів,
і не ївши, й не пивши, не дрімаючи,
добрим коням відпочинку –
теж ні хвилечки.
То й дали вони собі перепочиночок –
лиш Ілля все б'є без передиху.

Тоді кінь йому і каже людським голосом:
"А гай-гай, старий козаче Ілля Муромець!
Є у полі в татарви рови копані,
бусурманські там натикано ратища,
і списи там довжелезні й шаблі гострії…

Я із першого підкопу якось вискочу,
ще і з другого підкопу якось виберусь,
а вже в третьому зостанемось і ти, і я!"
Ілля вдарив коня – не дослухався:
"Ой ти ж, вовчий харч, трав'яний мішок!
Бачу, вірі християнській
ти не хочеш служить?!"
То у третій рів і звалився кінь –
разом з коником звалився Ілля Муромець.
Тут набігли татари озлючені:
обкували Іллю залізяччями –
і для рук, і для ніг, і заплічними,
поштовхали до Батия Батийовича.

Говорив йому Батий, син Батийович:
"Ой, козаче славний Ілля Муромець!
Послужи-но ти мені, як Володимиру,
незрадливо і вірно троє літечок!"
Ілля Муромець йому –
по козачому:
"Жаль, не маю свого ратища мурзамецького,
нема в мене бойової булави тяжкенької –
по твоїй татарській шиї послужив би я!»
Спохмурнів Батий-цар, син Батийович:
"Гей ви, слуги мої, слуги вірнії!
Ви ведіть Іллю на широкий луг –
поціляйте в нього
стрілами гартованими!"

Іллі Муромцю те не сподобалось –
він говорить до Батия та й по-лицарськи:
"А гей-гей, Батию, син Батийович!
Ти скарай мене так, як карають у нас
русичів із роду богатирського:
у нас виведуть в поле широкеє,
на колоду на липову головою кладуть –

і до пліч рубають буйну голову…
То не так мені, старому,
буде й смерть страшна!»
Здивувало це Батия, пересердило:
"Що ж, виводьте його в поле широкеє,
на липову на колоду кладіть голову –
та й зрубайте її, попри плечі самі!"

Помолився козак Ілля Муромець
Миколаю – Божому угоднику:
"Гину ж я за віру християнськую!"
Тут бо сила його – враз подвоїлась:
розірвав він кайдани залізнії
та вхопив найближчого татарина,
з найміцніших, в кого жили б не рвалися, –
став татарином тим розмахувати.
В який бік махне –
там і вулиця!
Підбігав до Муромця його добрий кінь –
то й сідає Ілля на коника,
вибиває татарву
як покоси кладе…
Забирався геть Батий
та з утратами,
з великими збитками,
з малими набутками,
на суденцях дрібних
та на повозах.

Мамаєве побоїще

з-за моря, моря синього,
із-за тих же гір з-за високих,
із-за тих же лісів темненьких,
із-за тої сторони сонцесхідної –
не темная хмара підіймалася,
а з силою своєю Мамай виряджавсь
на той же на красень Київ-город,
бо він хоче красень Київ у полон узять.
Отож сили він зібрав велике множество –
сорок царів та царевичів,
сорок королів-королевичів,
і за кожним візиром – по сто тисяч.
А ще брав він свого зятя улюбленого,
свого Василя Красеня,
і сили за ним – тисяч триста,
а іще з собою війська набрав –
то й ліку нема.
І як вся ця орда просувалася –
од тупоту мати-земля здригалася.
В кінськім стовпищі
сонця ясного не побачить було,
світлий місяць аж померк увесь
од численних кінських випарів –
це помічено було вже і в Києві.

До Мамая ж дійшла вістка втішная:
мовби в красені тому, в стольнім Києві
та нема сьогодні-нині Іллі Муромця.
Нібито усі богатирі-витязі
в чисте поле із Києва роз'їхались.

І підходила сила Мамаєва
вже ось-ось до того поля чистого,
до того роздолля широкого.
А за двісті верст перед стольним Києвом
розгорнула намети білошатії,
зупинилась військовим табором
та поставила довкола варту пильную.

І сказав тоді Мамай до зятя свого:
"Ой, послухай, любий зятю
Василію Красеню!
Ти сідай-но, Василю,
на ремінний стілець
та пиши-но ярлики скорописані.
Не на картках пиши,
не пером, не чорнилом,
а пиши на оксамиті чорному,
припечатуй заголовки щирим золотом,
середину ж ти виписуй сріблом чистим,
а вже ми добірним перлом
підпис висадимо;
а в кутках додамо ще й по каменю,
по каменю чистому самоцвітному,
щоб тим каменям та й ціни не було;
на чорному ж оксамиті
не ласкаво пиши,
а суворо пиши, і з погрозами,
спуску-строку не давай
нінайменшого".
І писав ярлики зять улюблений,
як писав – говорив та допитувавсь:
"Ой ти, батечку Мамай, грізний царю мій!
А кому ж то послом
в Київ-город іти?»
І надав йому Мамай таку відповідь:
"Ой, послухай мене, любий зятечку!

В стольний город – красень Київ,
тобі їхати, –
я ж зостанусь у наметі білошатому,
зі своїм надійним військом залишуся".
То й всідався Василь на баского коня
і до славного Києва правився.
Він ворота оминав і доріженьку,
через стіни городські перескакував,
поміж вежами фортечними укріпленими;
під'їздив прямісінько до двора княжого.
Там він з коника хвацько зістрибував
і на ґанок сходив упевнено,
прямувався у світлу гридницю,
до новеньких дубових столів підійшов
та й поклав ярлики скорописані.
І прийняв Володимир-князь
ті Мамаєві ярлики погрозливі…

А о тій порі, в ту годиноньку
то не сокіл ясний до гнізда вертав –
то приїхав до Києва Ілля Муромець.
Забігає витязь в світлу гридницю,
а там князь Володимир стольно-київський
у сльозах гірких, у думках тяжких, –
руки білі лежать-не здіймаються,
не проміняться очі яснії;
тільки він і спромігся вимовить:
"Ти бери-но листи скорописані
та читай мені їх, не гаючись, –
що у тих ярликах говорено,
що на тому оксамиті гаптовано".
Швидко все те читав козарлюга старий,
сам читав, головою похитував,
навіть сльози з очей покотилися.
Потім вголос читав, щоб почули усі,
що було в ярликах тих написано,

що для роздумів у них навіть строку нема
ані миті жодної, ні годиноньки:
"Із Києва не випущу в поле жодного –
ні старого, ні малого, ані душеньки;
з Володимира живого буду шкуру драть,
а княгиню віддам
за Василя Красеня".
Тоді й каже козак Ілля Муромець:
"Ой же, царя суворого та й посланнику,
хоч би дав ти строку на три літечка!"
"На три літечка вам я строку не дам".
"Тоді дай ти нам строку на два літечка".
"І на літечка два я вам строку не дам".
"Та хоча б на півроку дай строку нам,
бо домовлень безстрокових
між людьми не бува" –
чи то просить, чи кепкує Ілля Муромець.
Тоді дав Василь строку на півлітечка.
І посланника стали гостить-пригощать
пивом пінним, медами солодкими,
ще й скарбом коштовним обдаровували:
піднесли йому чашу повну золота,
а що другу чашу – з перлами добірними,
дарували заморських кречетів,
і тарелі дарували позолочені,
та ще добрий оксамит сувоями –
і всі оті подарунки Василій прийняв,
і в намет білошатий до Мамая повіз.

А тим часом та о тій порі
вештався Ілля Муромець по Києву –
він дружину собі добру збирав-гуртував:
поперед усіх Потанина Кульгавого;
а тоді листи писав скорописані
до своїх до братів до названих:
а найперше до Самсона Коливана,

а по-друге до Дуная Івановича,
а по-третє до Василя Казимировича,
по-четверте до Михайла Ігнатовича:
не до нього лиш самого, а з племінничками;
а по-п'яте до Потика, до Івановича,
а по-шосте до Добрині Нискинича,
а по-сьоме до Олеші Поповича,
а по-восьме до братів, двох Іванів,
окрім них – ще й до братів,
до двох суздальців…
Тож Потанечко Кульгавий і поїхав
в чисте поле молодців назбирувать –
богатирство-побратимство славних русичів.

І не соколи ясненькі то зліталися –
звідусюди приїздили мужні витязі
та й до славного до князя Володимира –
думу думати, раду радити.
Ось і каже їм Ілля Муромець:
"Ой ви, добрі молодці, побратимство моє!
А постіймо ми за віру християнську
і за ті ж за храми за Божії,
і за ті ж монастирі за християнськії
та своєю кровію гарячою.
І поїдьмо ми в далеке поле чистеє
на звитяжництво, на битву великую,
перед Богом у гріхах своїх покаявшись.
А ти, князю Володимир стольно-київський,
ти пошли за нами в поле чистеє од Києва
сорок повних возів хліба білого,
а ще сорок мед-вина добрих бочечок,
а ще сорок возів хліба чорного.
Якщо всі ми живі повернемось
та із цього великого побоїща,
тоді дай нам волю розважитись:
перед кожним із нас низько кланяйся,

а коли вже нам вертатись не випаде, –
поховаєш тіла наші мертвії
і пом'янеш богатирство,
як звичай велить,
наша ж славонька нехай
поміж люди йде".

На своїх скакунів посідали вони,
в чисте поле виїжджали, не гаючись,
в полі чистому свої намети ставили.
Там три дні і три ночі гуляли вони –
на четвертру добу протверезилися,
раду радить почали, думу думати.
Запитав у братів Ілля Муромець:
"Гей ви, друзі-побратими, мужні русичі!
Як гадаєте – кого послати в розвідку,
подивитись на Мамая з його воїнством,
та побачити, як табір розташовано,
аби знать, з якого боку починати бій?"
"Твоя воля: кого шлеш –
тому і їхати".
Таке слово Іллі до вподоби було.
"Слать Самсона?
Сила є – нема спритності,
покладе він у Мамая буйну голову.
Як Дуная послать – заповзятий він,
сам один візьметься воюватися.
А як перед табором та підкопи є,
ще й наставлені у них гострі ратища?
Що в одному рові втратить коня доброго,
а в другому і свою буйну голову –
не діждемось ні Дуная, ані вісточки.
Як Добриню послать – не побачить все,
не дізнає усю силу Мамаєву...
Чи послати Василя?
Той роздивиться,

тільки з ліку зіб'ється вже на тисячі,
не полічить орду, щоб із краю в край,
а от голову свою може втратити…
Отже більше посилати наче й нікого –
доведеться на те діло вже самому іти.
Ви ж гуляйте на здоров'ячко іще добу,
на наступну добу споряджайтеся
і на бій вирушайте в ту саму мить, –
як моя булава та й дзвеніть почне,
як зачирка-зацвірінька шабля гострая,
коли в турів ріг та й затрубить Ілля.
В середину ж вражих сил не вганяйтеся –
їм вирубуйте краї зодоокола,
отак бийте, зближаючись до середини,
не лишайте Мамаю й на насіннячко".

І тоді богатирі на ноги зводились,
козакові Іллі Муромцю уклонялися…

І поїхав Ілля ворогів дізнавать,
і наблизивсь до шатра Мамаєвого.
Зіскакував тоді богатир з коня доброго
та заходив до намету білошатого.
Гідно йде і низько не кланяється.
Мамай вгледів – почав дивуватися,
дивуватись – не придивлятися,
а тому не стривожився, запитав лишень:
"Чи не ти це повернувся,
слуга вірний мій?
Чом з'являєшся зненацька, некликаний?
І звідкіль ти прийшов, і що вивідав –
із Чернігова ти, а чи з Києва?»
"Я із Києва йду – не з Чернігова".
"Що ж воно у Києві нині діється,
може, знаєш і відаєш, витязю?
Якщо гарно додивився і дослухався,

то, можливо, щось чував
про Іллю Муромця?"
А нежданий гість і відказує:
"Ой, славетний Мамаю, пребагатий цар!
Бачив сам я того Іллю Муромця.
Щоб його уявити – на мене поглянь,
бо помірного він зросту,
не широкий в плечах,
і з лиця вигляда, ніби постує.
Пиво п′є – то п′є лиш по скляночці,
а вина, як і вип'є – всього чарочку,
і закушує хіба що калачиком.
Борода ж у старого сивим-сивая,
сивим-сивая та красивая".

З того всього Мамая аж сміх бере:
"То даремно йшла про нього
слава-славонька,
ген від сходу йшла та й до заходу,
до великої орди докотилася,
і до мене, до Мамая – степової грози?
Коли б знав – менше б гнав
сюди війська свого!
При мені он Ярослав Ярославович –
ото справді чудовисько-богатирисько:
одне око від другого – в довжину стріли,
плечі міряє свої двома сажнями…
Приготуй-но для нього бичка смаженого,
та налий мед-вина – в найбільший казан".
Тоді гість непроханий і вигукує:
"Ти багатий цар та без розуму!
У нас в Києві, стольнім городі,
Володимир-князь бенкет влаштовував,
а був псище в княждворі ненажерливий,
під столами отой псюга підобідував,
а що був собацюра ненаситний,

то вдавився кісткою випадковою –
так йому, ненажері, тоді й смерть прийшла.
Не втекти і Мамаю від Києва,
бо зрубає богатир тобі голову".

Уторопав Мамай, що біда прийшла,
аж з досади в горлі слина висохла, –
то й хапає Мамай запоясника
і шпурляє в Іллю ножа гострого.

Та бувалий козак – він тому й козак,
що верткий та меткий, та здогадливий –
на льоту він ухопив отого ножа
і в Мамая назад влучно кидає –
заколов, мов бичка, зрубав голову.
А тоді сам побив ординців множество,
і коня свого вірного докликався;
на коня сідав – трубив в ріг турячий,
і ще більш взялися гнівом очі яснії,
запалало іще більше серце пломенем,–
і вже білий світ був не білим йому,
темна ніч була вже не темною,
роздалися вшир
могутні плечі богатирськії,
розмахнулися руки білії,
засвистіла булава булатова,
зацвірінькала шабля гострая…

Тоді витязі-молодці заявилися,
чистим полечком навчені й згодовані,
богатирський загін славних русичів.
Почали вони рубатися із краю в край,
не лишаючи жодного ворога.
Отак днів і ночей бились п'ятеро –
і на сім'я псявір не зоставили:
струменіла навкруги та й гаряча кров,

од полеглих аж до хмар
пара здіймалася.

А в таборі богатирськім воїв-русичів
чатували-вартували двоє суздальців;
поміж себе брати й похвалялися:
"Хай би йшли проти нас всі сили небеснії –
ми б і їх побили на цім полечку".

І від слів тих нерозумних диво сталося:
підвелася раптом сила вся Мамаєва,
навіть стало її більше вп'ятеро!
Прибігають до Іллі брати-суздальці,
до Іллі, до богатирства до хороброго,
та, налякані немало, і повідують,
як то там вони похвалялися –
й підвелося злої сили більше вп'ятеро…
І покаялись, і вину свою визнали.

То й удруге дружинонька Іллі Муромця
з краю в край стала бити
знов повсталу орду –
знай, рубалися ночей і днів уже шестеро,
а тієї злої сили тільки більшає.

Отоді збагнув і Муромець свою власну вину:
щось та десь ним учинено не по-божому –
і покаявсь козарлюга перед Спасом пречистим:
"Ти прости нам, людям грішним, вину першую –
і надмірний гнів лицарський на побоїщі,
і дурні оті слова братів-суздальців".

Повалилася з того рать ворожая –
і копало богатирство тоді землю сиру:
віддавали тіла землі-матері,
й ріки крові гарячої вона всотувала.

А витязі осідлали добрих коней своїх,
і до стольного повертали Київ-города.
Увійшли вони всі разом до Києва,
і в монастирі християнському собі місце знайшли,
у печерах покинутих київських –
згодом там усі і преставилися.
А билина-бувальщина
про них славу співа.

Ілля Муромець та Ідолисько у Києві

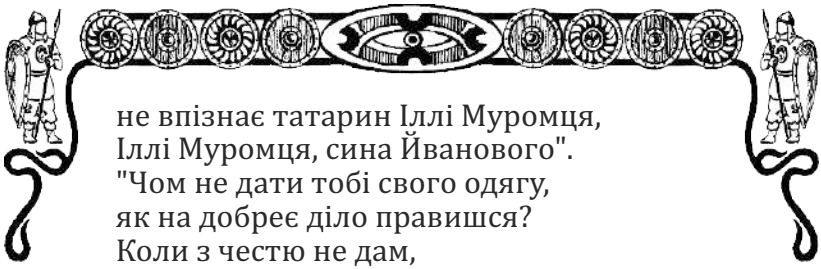
й, татарин та поганин,
Ідол-ідолисько,
назбирав він сили бусурманської,
назбирав орду багатотисячну.
І поїхав той татарин-поганин, Ідолисько,
превелике і страхітливеє,
а до князя-сонечка Володимира,
а до Києва стольно-славного.
Приїздив той татарин та поганин, Ідолисько,
превелике і страхітливеє,
ставив силу свою довкруг Києва,
ставив силу свою на багато верст,
сам спішив-поспішав до Володимира.

І злякався Володимир стольно-київський
а того татарина та й поганого,
того Ідолиська та й великого;
не було ж богатирів тоді в княждворі –
подалися звитяжити в поле чистеє,
в чистім полі захотіли полюватися:
то й немає козака Іллі Муромця,
і немає там Добрині Нискинича,
ні Михайла Потика, Івановича.
Був один молодий син Левонтіїв,
хоч сміливий, але ж не змужнілий ще,
не наважився він до бою стать –
стать супроти татарина-поганина,
проти того Ідолиська превеликого.
Отож сонечко Володимир
стольно-київський

уклонивсь татарину Ідолиську,
його кликав на гостюваннячко,
гостюваннячко-частуваннячко
у свої палати з білокаменю.

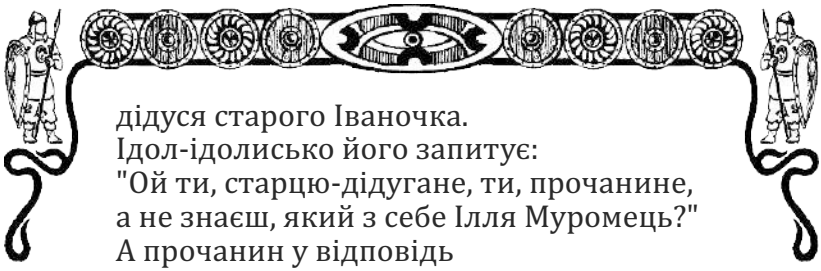
Ілля Муромець тим часом –
десь під Царгородом,
про загрозу для Києва і не відає.
А коли нагулявся-покозачив там –
спрямував коня свого до Києва.
І тоді вже тільки, повертаючись,
в чистім полі і натрапив Ілля Муромець,
наштовхнувся на силу татарськую.
І зустрівсь у той час прочанин йому,
древній-древній, а міцний дід Іваночко.
От звертається до діда Ілля Муромець,
Ілля Муромець, син Іванович:
"Гей, Іваночку, діду-дубе старий,
поможи мені очистить довкруг Києва
од поганів-татар землю київську!»
А Іваночко, древній дід, і відказує:
"Там татарин лютий орудує,
превелике страхітливе Ідолисько:
мішок хліба йому – голод перебить,
а вина відро він за раз ковта –
тож не смію я стать проти татарина".

Говорить йому тоді Ілля Муромець,
Ілля Муромець, син Іванович:
"Що ж, Іваночку, дідугане старий,
коли так, давай мінятися одягом;
дай мені й личаки скомороськії,
капелюха-бриля дай прочанського,
та й ковінька твоя, бачу,
десь на сорок пудів –
вона теж мені може придатися;

не впізнає татарин Іллі Муромця,
Іллі Муромця, сина Йванового".
"Чом не дати тобі свого одягу,
як на добреє діло правишся?
Коли з честю не дам,
то без честі візьмеш,
а якщо й не візьмеш –
то боки намнеш!"

Віддає йому старий одяганку свою:
личаки-постоли скомороськії,
капелюха-бриля солом'яного
і ковіньку оту та й на сорок пудів.
Сам прийма від Іллі богатирське вбрання,
та на коника сідає богатирського –
їде-правиться,
немов сам Ілля Муромець.
А насправжній Ілля –
виряджається
до самого князя Володимира,
яко Йваночко, дідугун старий,
у прочанськім дорожнім одягу.
Він іде повз палати з білокаменю
та повз ті косуваті віконечка,
де невірний татарин го́стем сидить,
де сидить оте Ідолисько поганеє.
У віконечко татарин визирнув –
і тихенько сам до себе приказує,
сам з собою так міркує-роздумує:
"Що воно під вікном та за з'явисько?
Як по одягу – стариганище йде,
по ході ж – немов справжній Ілля Муромець".
А Ілля тим часом уже й до дверей,
через двері ступає в княжу гридницю,
все у тій же у старечій одяганочці,
в одязі паломника-прочанина,

дідуся старого Іваночка.
Ідол-ідолисько його запитує:
"Ой ти, старцю-дідугане, ти, прочанине,
а не знаєш, який з себе Ілля Муромець?"
А прочанин у відповідь
з хитринкою:
"Не велетень козарлюга Ілля Муромець:
і статурою, і зростом – ну, геть як я".
"А чи їсть він по багато,
той козак старий?"
"Ілля Муромець їсть –
не об'їдається:
три калачики крупчасті – то і їжа вся".
"А вина ж по скільки п'є Ілля Муромець?"
"Як за раз один – кухлик-келишок".
Ідол-ідолисько говорить з насмішкою:
"Що ж у вас за богатир, за витязь такий?
Нашим хвацьким татарченкам,
хліб – то возом подай,
а як меду наливаєш – то не менше відра".
Ілля Муромець на те йому відказує:
"Як у нашого попа у Левонтія
та була корова ненажерлива –
по візку соломи із'їдала нараз,
по цеберку води випивала якраз,
отак їла-пила – поки й луснула".

Здогадався Ідол-ідолисько,
хто перед ним,
та вхопився мерщій за кинджалище –
мав охоту поцілить в Іллю Муромця,
у старого козака Іллю Івановича.
Та Ілля, хоч і в літах, а в ногах верткий,
вмить крутнувся, на пічку вискочив –
на льоту підхопив того ножика
і наставив його проти Ідолиська.

Потім скочив-підскочив з ковінькою
та як вдарить його в дурну голову, –
то вона й відлетіла,
мов ґудзичок.

А як вискочив Ілля на широкий двір,
став ковінькою там розмахувати –
лупцював усіх,
хто під руку попав
геть побив татарву поганую.
І очистив Ілля Київ-город весь,
вирятував князя Володимира
із полону-облоги бусурманської…

Іллі Муромцю тут
і слава-славонька.

Ілля Муромець та Ідолисько в Царгороді

Як могутній, та в літах уже, Іваночко,
та й почав був Іваночко збиратися,
як почав старий дід споряджатися
мандрувати до Єрусалима-города,–
щоб там Господу Богу помолитися,
в Йордань-річеньці покупатися,
в кипарисовім гайку полежати,
до Господнього гробу прикластися.
А й сильний же та могутній Іваночко,
на ногах постоли із семи шовків,
ковінька у нього на сорок пудів;
а в оті постолята
хитро вплетені
камені-камінці самоцвітнії.
Увесь білий день він за сонечком йде,
в темну ніч – диво-камені підсвічують…
Отак день за днем йшов Іваночко –
і дістався до Єрусалима-города:
і молився там щиро Господу,
і купався він в Йордань-річеньці,
і в гайку кипарисовім
грівсь на сонечку,
прикладався і до гробу Господнього,
а по-всьому і вирушив
у зворотню путь:
вона й вивела його аж до Царгорода.

А на славний отой на Царгород
та наїхало погане Ідолисько:
осилили татарове християнську рать,

порубали-поламали-покалічили
та й в багнюку затоптали образи святі,
Божі храми та церкви на конюшні звели.

З того всього розгнівався
наш Іваночко,
ухопив одного з татар за пазуху,
витягнув його в чисте полечко,
став по-своєму питать-випитувать:
"Ох же ти, псяві́ро-татарченку,
а кажи-но зараз правду Йвану-русичу,
що за диво, за химера ваш той Ідолисько,
який зростом він, яку має силоньку?"
З переляку і промимрив татарченко:
"Краще вже його не знати й не бачити –
він од ніг до голови у два сажені,
його плечі роздаються на сажень ушир,
головешка його, мов добрячий цебер,
два очиська – мов два пивні келихи,
а носяра – в лікоть довжини".
Взяв за руку поганина Іваночко –
крутонув і шпурнув у поле чистеє,
аж йому кісточки розлетілися.
Сам додому Іваночко правився.
Чи ішов навпростець, чи дорогою,
а зустрів серед поля широкого
бувалого козака Іллю Муромця,
"Здрастуй, здрастуй,
козаче Ілля Муромець!"
"Чолом і тобі, невсидющий Іваночку! –
відгукнувся богатир подорожньому. –
Ти куди ідеш та куди бредеш,
і звідкіль тобі доріжка стелеться?»
"Повертаю я з Єрусалима-города.
Там молився я нашому Господові,
там я викупався в Йордані-ріці,

спочивав між дерев кипарисових,
уклонився гробу Господньому,
а звідтіль повертав у зворотню путь,
та тоді вже завітав і до Царгорода".

Тут Ілля його й допитує:
"А чи все воно в Цар-городі по-давньому,
а чи все воно там, як раніш було?"
Похитав головою Іваночко:
"Не по-давньому тепер у Цар-городі,
не так само, як раніше, як донині було.
Захопила його сила бусурманськая,
полонив його псявіра Ідол-ідолисько,
порубав-поламав-покалічив
та в багнюку затоптав образи святі,
Божі храми та церкви –
на конюшні звів".
"Ох, нетямо ж ти, могутній Іваночку!
Сили в тебе, як на Муромців двох –
а кмітливості-мужності й половини нема.
Мені перші слова твої полюбилися,
а за ці, за останні,
хоч карай тебе –
батогом по грішнім тілу по оголенім!
Ти чому ж бо не виручив
Костянтина-царя,
Костянтина-царя, Боголюбенка?
Коли так, то знімай личаки із ніг,
постолята свої із семи шовків, –
замість них бери чоботи мої сап'янові;
а я ж стану перехожим прочанином".
Та за хвильку якусь
ним і справді став,
а Іваночку доручав коня доброго:
"Ти бери-но, діду-дубе, коня мого,
чи то їдь на нім, чи за повід веди,

тільки будь, скільки треба, десь поблизу.
Почекай, поблукай, де домовимось,
а я скоро, як Бог дасть, вертатиму...
Ось хіба візьму ще й ковіньку твою,
що вагою своєю – на сорок пудів".

Де ж воно Іваночку було перечити?
Він ковіньку віддав Іллі Муромцю,
а сам коника брав богатирського…
Ілля ж в одязі прочанина вже і геть пішов.
Ось дістався він до Цар-города,
та першого ж татарина і за груди вхопив,
і по-своєму став розпитувать:
"Ти скажи мені, псявіро,
не криючись,
що воно за чудасія, ваше Ідолисько?"
Переляканий татарин і лепече йому:
"Краще тобі з Ідолиськом і не знатися –
він од ніг до голови у два сажені,
його плечі роздаються на сажень ушир,
головешка його, мов добрячий цебер,
два очиська – мов два пивні келихи,
а носяра – в лікоть довжини".
Взяв Ілля за руку поганина,
розкрутив і якнайдалі шпурнув,
аж йому кісточки розлетілися,
та й пішов ходить-дивитися по городу.
А дістався до палацу імператорського –
загорлав, закричав на всі околиці:
"Ой ти, царю Костянтине Боголюбченко!
А подай-но каліці перехожому
з ласки-милості во спасіння своє".
Як почув Іллю –
порадів Костянтин
тому голосу-крику прочанському,
од якого теремки захитались,

кришталеві віконниці осипались,
а поганське серце жахнулося.
От поганин і говорить дивуючись:
"А скажи мені, Костянтине царгородський,
звідкіля воно та прочанин такий?"
Костянтин же свого здогаду-надії
не виказує:
"Той прочанин-горлань, видно, з русичів".
"То поклич його до палат своїх,
нагодуй його, дай напитися,
подай милостиню сріблом-золотом,
сріблом-золотом, щедрою міркою".

А цар Костянтин – іншу думку мав:
перехожого прочанина він запрошує
до покою свого потаємного;
і годує його, й напуває його,
і говорить йому довірливо:
"Чи не сонечко це ясніш засяяло?
Чи не місяць-молодик став світлішати?
Нам-бо видалось та почулося,
що гукав на майдані города
сам бувалий козак Ілля Муромець!
То й надія у нас в серці з'являється,
що з біди богатир нас виручить,
від ганьби і від смерті намарної!»
Закликáє Іллю й Ідол-ідолисько –
і з цікавістю його розпитує:
"Ти скажи мені, каліко з русичів,
ти повідай мені всю правдоньку, –
що у вас на Русі
та за богатир,
що то за козак Ілля Муромець?
Який зростом він,
скільки хліба їсть,
і по скільки випиває меду-вина?"

А прочанин йому відказує:
"Я не буду брехати, Ідоле,
справді, є у Києві Ілля Муромець.
Ми віддавна з ним брати хресні,
та й подібні і чубом, і зростом своїм.
Тільки хліб він їсть – по три калачики,
а як вип'є мед-вина –
то на гріш дрібний".
"Чорт-зна що за богатир
у вас в Києві!
Був би зараз він тут –
на долоню б поклав,
а другою долонею та й прибив його –
і лишився б млинець з того витязя:
тільки й діла – що з долоні здмухнуть!
А я з ніг до голови – у два сажені,
мої плечі роздаються на сажень ушир,
голова моя, мов добрячий цебер,
мої очі – мов два пивні келихи,
навіть ніс – в лікоть довжини.
Як мені та до обіду хліб на стіл несуть –
то не мало, не багато,
а три випічки,
мед-вина п'ю одним духом –
три відеречка,
а як варива сьорбну –
то корчажечку".

Не утримався Ілля,
щоб не промовити:
"Як було в нас у попа,
що жив під городом, –
завелась корова ненажерлива,
надмір їла і пила, поки й тріснула,
і тобі ж, поганцю, отак станеться!»
Бусурманину та мова не злюбилася,

вона йому, як по-правді,
ляпасом прийшлась, –
то й хапає він зі столу дубового
гострого ножа немаленького
та в нахабного прочанина і кидає.

А Ілля перед ним не стояв стовпом –
вдало-вміло ухилився від ножика,
ще й відбив того ножика шапкою.
Пролетів гострий ніж, не влучив у ціль,
але вдарив у двері дубовії –
аж ті двері у сіни вирвались –
і дванадцять поганських витязів
чи то вбили на смерть, чи поранили;
а хто там уцілів – ох і лаялись:
"Будь ти, Ідоле, тричі проклятий!"

Тут не гаявся Ілля Муромець –
він підскочив мерщій до Ідолиська
та по лобі його бив ковінькою,
аж забилися, клятому, памороки.
А тоді вже козак Ілля Муромець
ухопив за ноги те Ідолисько,
став поганином та й розмахувати,
став розмахувати-приказувати:
"Оце, браття, мені зброя – краще нікуди!
Міцний трапився татарин, жилавий –
хоч розтягнеться в руках – не розривається".
Б'є-лупцює Ілля силу бусурманськую
та ж і їхнім препоганим Ідолиськом:
за годинки три всіх і винищив –
не зоставив жодного
й на насіннячко.
Тоді цар Костянтин Боголюбович
щиро дякував-казав Іллі Муромцю:
"Дякую тобі, мужній витязю,

од великої біди ти нас виручив –
од ганьби і од смерті даремної!
Відтепер, козаче Ілля Муромець,
пробувай скільки схочеш
в нашім городі –
я призначу тебе й воєводою".

А бувалий козак так відказує:
"Дякую і я тобі, царю Костянтине!
Послужив я в тебе три годиноньки,
вислужив і хліба-солі, й слова доброго,
і привіту вислужив, і вдячності.
От служив я князю Володимиру
не годинками – рівно тридцять літ,
та ні хліба-солі, ані добрих слів
так за ті роки і не вислужив:
а проте – нехай – Бог йому суддя…
Світлий царю Костянтине Боголюбченко!
Твою дяку я приймаю, а запросини –
скільки схочу, жити у Цар-городі –
не для мене вони, царю,
не для Муромця:
і не мрію я, й не можу залишитись,
бо чекають мене браття в рідному Києві,
а в дорозі – добрий кінь ще й Іваночко…"

Тоді цар Костянтин Боголюбович
насипáв йому в кишеню срібло-золото,
до кишені клав і перли добірнії –
аж старий козарлюга не втримався:
"Мною все оце – чи ж зароблено?!»
Попрощався з царем Ілля Муромець –
і в дорогу на Русь вирушив.
А до місця прийшов домовленого,
то й Іваночка побачив там:
не порушив Іваночко слова свого.

Ілля Муромець швидко, не гаючись,
та й звільнявся від прочанського одягу,
роззував личаки із семи шовків –
одягав чобітки сап'янові
та вдягав свою одіж барвистую,
свого доброго коня по гриві потріпував,
а Іваночку на прощання таке говорив:
"Будь здоровий, могутній Іваночку!
Та надалі май більше мужності –
не втікай перед силою вражою,
захищай рідну землю од погані!"

Та й поїхав Ілля Муромець
в стольний Київ-град.

Бій Іллі Муромця з сином

Ой на горах, на горах високих,
на отих горах на крутоярих –
там стояв-тріпотів тонкошатий намет,
а в наметі отім добрі витязі:
що найперший – козарлюга Ілля
Муромець,
а що другий – Добриня Нискинич,
а що третій – Олеша Попович.
Там стояли вони заставою,
щоб оберігати зе́млі русичів,
красень Київ, віру християнськую,
та церкви, золотоверхі храми Божії,
та усі монастирі православнії.

А було це раннім світаночком,
а було це на світанковій зорі,
як виходив Ілля з шатра білого,
роздивлявся в трубу далекоглядную
та й на всі на чотири сторони.
І побачив-угледів козак досвідчений:
що далеко в полі то не дим стоїть,
а то їде молодий хвацький богатир –
і прямісінько їде до Києва.
Їде впевнено, не звертаючи –
повз заставу їхню богатирськую.
Доро́гою богатир розважається:
в піднебесся кида гостре ратище.
Кида правою, ловить лівою...
Попере́ду – перед ним – два вовки біжать,
вовцюгани-вовкулаки-полювальники,

а на правім плечі в нього сокіл сидить,
а на лівім плечі видно кречета.

То й заходить Ілля у широкий намет
і говорить побратимам отакі слова:
"Гей ви, богатирі, з молодців молодці!
Що ж ви досі спите, не прокинетесь?
Там до Києва їде молодик-супостат,
не лякливий, не простий, заповзятливий –
як йому заманеться, так і правиться,
а заставу нашу має за ніщо".
Тут від сну молодці пробудилися,
умивались водою джерельною,
білими рушничками утиралися,
тихо Господові Богу молилися, –
та й Олешу Поповича
в чисте поле шлють.

Із намету виходив русич молодий,
свиснув-крикнув-погукав коня доброго;
і біжить його кінь – аж земля двигтить.
То й скоренько Олеша сідлав коня,
сідлав та гнуздав свого коника:
клав уздечку-тасьму з тороками,
клав сіделечко він черкаськеє
та дванадцять попруг шовку білого,
шовку білого, шамахинського;
а тринадцяту попругу
через кість оберта –
не заради краси, а для міцності,
щоб сідло під витязем не їздило,
щоб не скинув кінь в полі чистому,
чорним воронам на сміх-каркання,
на поживу-розтерзання сіроманцям-вовкам.
Друзі вгледіли ще, як сідав на коня,
богатирську ж їзду – вже не вгледіли:

тільки й бачили в полі куряву…
В чисте поле Олеша вилетів –
і чужинця побачив в полі чистому.
Закричав до нього по-звірячому,
голосно засвистав по-солов'їному,
а той витязь на нього й оком не повів.
То Олеша Попович і думає:
"Видно, цей богатир – не для мене він,
і не та верства, і не той розгін".
Та й коня назад повернув, до шатра,
до намету під'їхав білошатого.
Зустрічає його Ілля Муромець,
Олеша йому й розказує:
"Побратиме, козаче Ілля Муромець!
Видно, той богатир – не для мене він,
і не та верства, і не той розгін".

Посилають Добриню Нискинича:
він же бо, Добриня, ввічливий,
змалечку на го́рі вихований, –
запитає, якого витязь роду-племені,
батьком-матір′ю поцікавиться,
він спита, куди їде, і з яких країв…

Із намету виходив Добринечко,
свиснув-крикнув-погукав коня доброго,
і біжить його кінь – аж земля двигтить.
То й скоренько Добриня осідлав коня,
осідлав-загнуздав свого коника:
клав вуздечку-тасьму візерунчасту:
клав сіделечко він черкаське з тороками,
а попругу підтягав шовку білого,
шовку білого шамахинського;
він пряжечки застебнув сріблянії,
сріблянії пряжечки, позолочені
на дванадцяти попругах шовкових;

а тринадцяту попругу
через кість хребта
клав не задля краси, а для кріпості,
задля кріплення богатирського,
щоб кінь добрий з-під сідла не випорснув,
як прийдеться зустрітися
в полі з ворогом.
Спорядив коня Добриня –
скоро й верхи сів,
а від'їхав коли – то й не вгледіли,
тільки й бачили в полі куряву:
стовпом курява за ним –
наче дим густий.

В поле чисте Добриня вимчався,
на оте на роздолля широкеє,
додивився молодця серед трав густих –
і заїхав перед нього, перед очі ясні.
Отоді Добриня і спішився,
і з коня зійшов,
а ще зняв з голови металевий шолом,
не малий, не великий –
десь на сорок пудів,
та й вклонився витязю низесенько.
"Здрастуй, добрий чоловіче, мужній витязю!
А з якого ти города, із якої землі?
Із чиєї ти родини, батька-матері?
І куди ти, витязю, їдеш-правишся?»

Незнайомий богатир відповів йому,
та ні словом не згадав батька-матері,
ні землі своєї, ані роду-племені, –
лиш сказав Іллі для чого
в поле виїхав:
"Їду прямо я до стольного Києва,
там я город ваш воюватиму,

та в'язатиму князя Володимира,
а княгиню Опраксію заміж візьму".

Одягнув тоді Добринечко
свій залізний шолом,
не малий, не великий –
рівно сорок пудів,
на коня свого сідав, не гаявся,
повертав до намету білошатого,
де його вже чекав Ілля Муромець.

І говорить Іллі Добринечко:
"Ти послухай мене, брате названий!
Бачу, той богатир – не для мене він.
і не та верства, і не той розгін.
Не назвав він свого роду-племені,
батьком-матір'ю своїми не хвалиться;
тільки що й сказав, куди правиться.
Їде ж він прямісінько до Києва,
самотужки воювати з киянами,
полонити-в'язати Володимира,
і з княгинею Опраксою
потім шлюб узять".

Загорілося серце Іллі Муромця,
закипіла в козака та й гаряча кров,
роздалися його плечі могутнії.
Засвистав Ілля до свого коника,
кінь одразу й біжить –
аж земля двигтить.

Вже при сутінках він сідлав богатирченка.
Він сідлав-гнуздав коня доброго,
одягав йому вуздечку коштовную,
клав сіделечко черкаськеє з тороками,
та попруги брав шовку білого,

шовку знаного шамахинського,
затягав як слід всі дванадцять попруг,
а тринадцяту – через кість хребта.
Пряжечки срібнії застібав Ілля,
пряжки срібнії та позолочені –
не заради краси, а для кріпості,
аби кінь не скинув у траву степову:
"Випадає ж мені битись
з заповзятим тим витязем".

На коня усівсь, як стемніло вже,
то й не бачили побратими, як виїхав,
тільки вгледіли іще в полі куряву –
волоком за ним потягнулася.

В поле вимчав конем Ілля Муромець,
і хоч тяжко було їхати потемки,
а догнав-таки чужинського витязя.
Як догнав – заревів по-звірячому,
засвистав-защебетав по-солов'їному,
засичав до нього по-зміїному,
а той впертий вершник їде –
не оглянеться.
А коли ж заговорив – то не до Муромця:
"Гей ви, звірі ікласті, мої сірі вовки,
вовцюгани-вовки-полювальники!
А біжіть-но обидва у темні ліси,
бо мені, по всьому знати,
не до вас тепер.
Наїжджає на мене богатир-козак,
хоч старий, у літах, а з найхоробріших:
і спритністю молодому не поступиться.
Ой і ви ж, птахи пернаті, вірні друзі мої:
ясен соколе, білий кречете!
Полетіть-погуляйте у вечірніх лісах,
бо тепер мені не вами займатися".

Ой, не дві гори там зіткнулися,
і не хмари дві громом вдарили –
то з'жджалися двоє витязів –
і по разу зїжджалися, і по другому.
Рубалися шабельками вони гострими,
аж поки ті шабельки пощербилися,
а, проте, один одного й не поранили.

Вже з'їжджаються і втретє витязі:
виставили насупроти гострі ратища,
довгомірні списи у сім саженів.
І кололися, і змагалися,
поки й ті списи обламалися, –
обламалися по самі насадочки,
а вони ж один одного й не поранили.
То й зіскочили богатирі
з коней добрих своїх –
і зійшлися в рукопашнім битися:
і завзято, й заповзято, і щосилоньки.
Чужий витязь кричить – аж земля двигтить,
а старий козак гукає – ліси ломляться…
Пощастило, однак, чужинцеві,
невезінням обернулось Іллі Муромцю:
його праву руку враз заціпило,
його ліва нога посковзнулася –
і звалився богатир
на землю сиру.

А на грудях уже – суперник сидить,
не питає ні роду, ні племені,
не питає, як звуть батька-матері, –
розстібає він пряжки кольчужнії,
із чохла уже витягнув ножика –
білі груди збирається він розпороть
та глянути на серце богатирськеє.

І в думках старий козак став молитися:
"Ой ти, Спасе, Спасе многомилостивий,
пресвятая Мати Божа, Богородице!
Я ж завжди стояв за віру християнськую,
за церкви та за храми Господніі,
захищав і чернецтво православне не раз".
Тоді й сил у Іллі подвоїлось!
Він змахнув чужинця зі своїх грудей
та і сам йому на груди наліг,
і кольчужні пряжки він розстібав,
і виймав з чохла ножик гостренький, –
аби груди чужі розтинати-пороть,
чуже серце гаряче побачити.

Та в останню мить подумав Ілля:
"Я ж бо теж не питав роду-племені,
ні вітцівства його, а ні імені".
І говорить козак до поверженого:
"Ти скажи мені,
хоробрий впертий молодче,
а з якого ж ти города, із якої землі?
І яких ти, витязю, батька-матері?
Нарекли тебе яким іменем?»

Так відказує чужий витязь йому:
"Коли я сидів та й на грудях твоїх –
роду-племені не питав тебе,
ні про батька не питав, ні про матір твою;
твої груди я б поров, не питаючи,
аби серце твоє горде побачити".

Та і вдруге спитав його Муромець –
і почув богатир таку відповідь:
"Я від моря, козаче, моря синього,
із села, що стоїть при Латир-камені,

від жони на імення Селигірка;
я синок її Підсоколенко,
а що їздив та літав кіньми змалечку,
то у світі я перший наїзничок".
Устає старий козак та й на ноги свої,
Підсоколенка запрошує зводитись,
в очі дивиться, цілує радісно,
обіймає і кличе сином своїм.
Підсоколенко ж згадав слова матері:
"...Як зустрінеш того мужа –
то зійди з коня,
із коня зійди, низько кланяйся".

Батько з сином тепло прощалися,
і тоді повертався Муромець,
до намету свого білошатого,
на заставу богатирську у широкім степу.
По звитязі отій, з журби-радості,
і заснув Ілля Муромець
та й глибоким сном.
Він і нічку спить, він і днину спить –
дві доби отак і проспалося.
Підсоколенка ж, синка, раптом зло взяло,
стисло серце гіркою досадою:
"Досі був я кращим в світі наїзником,
а тепер перед дідом принизився?!"
І знайшов він Муромця в шатрі білому,
і подумав:
"Проб'ю старого ратищем!"
Вибрав хвильку зручну, до намету зайшов –
вдарив сонного в груди білії...
Та в Іллі-богатиря хрест на грудях був,
хрест Господній, у церкві освячений,
не малий, не великий – пуда в півтора;
і ковзнув по нім спис Підсоколенка,
а старого козака все ж зі сну збудив.

Ухопив Ілля синка в руки богатирськії
та й пошпурив вище лісу, що стіною став,
нижче хмарки, що по небу пливла.
Впав на землю сиру Підсоколенко
і розбився на крихти, на дрібочки –
тільки слава лиха й залишилася…
Добра ж слава –
про добро повідатиме.

Три поїздки Іллі Муромця

з того ж таки города Мурома,
із того ж села Карачарового
починалася поїздка богатирськая.
Виїжджав звідтіля славний богатир
та бувалий козак Ілля Муромець,
на своєму на конику доброму,
у своєму сіделечку кованім.

Їде мужній витязь в полі чистому,
доїжджає до Латир-каменя,
що самотньо так на роздоріжжі стоїть.
А від каменя розбіглись
три доріженьки,
і про них таке на камені написано:
першою доріжкою поїхать –
бути вбитому,
другою доріжкою поїхать –
оженитися,
третьою доріжкою поїхать –
буть багатому.
Придивився Ілля Муромець, задумався,
головою похитав, розмірковує:
"Стільки літ у чистім полі
я звитяжив-гуляв,
а подібного мені не траплялося.
Може, їхати туди, де багатим буть?
Так нащо мені скарби поздавалися?
Молодої жони в козака нема,
ні жони, ні родини любої –
а нема жони та нема рідні,

то й грошей витрачати нікому.
Нема кого й дивувати
пишним одягом.
Може, їхать туди, де оженишся?
Та ж пролинула давно моя молодість;
дівку взять – не буде тобі вірною,
а стару узять – на печі лежать,
на печі удвох лежать, не злазячи,
киселем годувать один одного.
То хіба поїхати доріжкою,
де богатирю бути вбитому?
Я немало жив на світі білому,
погуляв достатньо в чистім полечку..."

І звернув Ілля коня
на першу доріженьку –
тільки й бачили Іллю, як в сідло сідав,
а як їхав-гнав – не примітили:
в чистім полечку тільки курява,
тільки курява летить,
пил стовпом стоїть.
Із гори на гору перескакував,
із горба на горб перестрибував,
а річки та озера під конем пускав,
як траплялось синє море –
брався о́колом,
і потрапив на смоленські болотища,
на болота лихі непрохіднії.
І чекають на болотах розбійники,
тьма розбійників чатує,
хто б їм в руки попав.
Угледіли нічні таті витязя,
козака бувалого Іллю Муромця,
закричав своїй орді їхній отаман:
"Гей, братове-товариство, звитяжці нічні!
Хвацькі хлопці-молодці, буйні голови!

А візьміться-но гуртом за цього витязя,
та зніміть із нього одяг дорогий,
відберіть його коня доброго,
а самого порубайте на кавалочки,
щоб і сліду від нього не лишилося!"

Чує те старий козак, не дивується,
чує-бачить, розуміє, що біда прийшла,
що біда комусь прийшла неминучая.
То й говорить Ілля Муромець отакі слова:
"Гей, розбійнички, нічні злодії, отямтеся!
Бити-шарпать вам сьогодні буде нікого
та і взять вам із старого буде нічого,
бо немає при старому золотих скарбів,
нема в нього й дорогої одяганочки,
ні каміння немає коштовного.
Тільки й маю я, старий, коня доброго,
коня доброго, богатирського,
а на добрім тім коні ще й сіделечко,
гей, сіделечко богатирськеє.
А те все не для краси-хизуваннячка,
а заради богатирської кріпості,
аби міцно на конику богатир сидів,
бився-ратився в чистім полечку.
Ще уздечка на коні є тасьмовая
і на тій на вуздечці з оторочками
вшито по камінчику по яхонту, –
і також не для краси-хизуваннячка,
а для кріпості богатирської:
і де ходить, де гуляє добрий коник мій,
хоч було б це серед темної ніченьки, –
його можна побачити за п'ятнадцять верст;
а ще є на голові в мене шапка-шолом,
шолом-шапочка на сорок пудиків –
і також не для краси, нічна братіє,
а таки для доблесті богатирської".

Закричав-загорлав тут дужим голосом
нетерплячий отаман розбійників:
"Що ви тішитесь балачками дідугановими?!
А тягніть-но, ледацюги, старого з коня!"
Зачепили козака ті слова за живе,
і взялося серце прикрістю-досадою:
то й знімав тоді Ілля свою шапочку,
свою шапочку-шолом на сорок пудиків,
та й почав Ілля шоломиком розмахувати.
В який бік махне – там і вулиця,
а в який відмахне – там провулочок.
І второпали тоді розбійнички,
що на цей раз біда вже до них прийшла –
неминуча біда, вочевидячки;
запросились нічні таті переляканo:
"Зостав, витязю, когось
хоч на насіннячко!"
Та Ілля перебив всю розбійну орду –
з них нікого не лишив, щоб не плодилися.
А тоді вертавсь до Латир-каменя
і додав уже своє до написаного –
що віднині очищена та доріженька.

"Що ж, поїдем туди, де жонатому буть!" –
і звернув Ілля на другу доріженьку.
Та дорога бігла-слалась поміж травами,
забігáла далі й далі в чисте полечко –
й привела до палат з білокаменю.
У палатах при вікні сиділа дівчина,
і вже здалеку запримітила витязя.
Як примітила-побачила Муромця,
швидко вниз до воріт спускалася,
витязю назустріч виходила,
ласкою-привітом озивалася:
"Не минай, козаче, дому мого!"

Б'є чолом Іллі, низько кланяється
і підходить близенько, і за руку бере,
мужню руку з золотими перснями –
та й веде у палати розкішнії.

Посадила молодця за дубовий стіл,
стала вона молодця пригощати,
стала в того молодця та випитувати:
"Ти скажи мені, скажи, добрий молодче!
Із якої ти землі, із якої орди,
а хто батько твій, а хто матінка,
і яким ти іменем називаєшся,
величають тебе як по-батькові?"
Ілля Муромець їй відказує:
"А нащо тобі це знати, гожа дівчино?
Краще поведи мене до спаленьки.
Притомилося в дорозі тіло богатирськеє –
відпочити б мені хоч трішечки".
А дівчина-господиня й не перечить йому,
а бере за білі руки Іллю Муромця,
та й веде-проводжає, припрошує
до покою гарно вбраного, до спаленьки,
пропонує йому ложе розкішнеє.
Що розкішнеє те ложе, та непевне на вид,
і очиці у дівиці в землю дивляться.
То Ілля, козак бувалий, так розсудив:
"Ой же, квітонько, гарна дівчино!
А лягай-но перше ти у це ліжечко".
І вхопив богатир на руки дівчину,
кинув гарную на ложе, з дуба різьблене;
а те ложе умить і провалилося –
у глибокий погріб впала дівчина.
І подумав тоді Ілля Муромець:
"Оце ж буде тобі, гожа дівчино,
та й розплатою за злі умисли,
за злі умисли, за діяння твої,

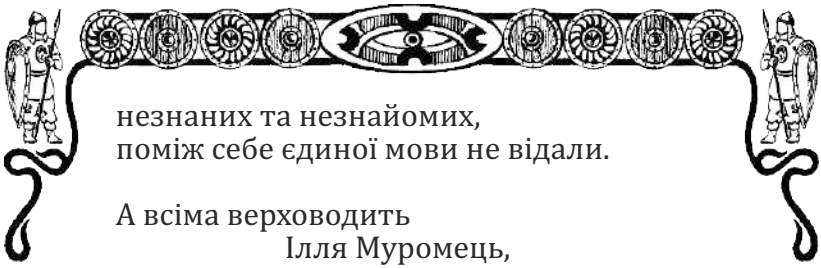
за діяння недобрі-неправедні.
Скільки ж витязів було тут одурено,
з тих, що їхали оженитися?
Ну ж піду подивлюсь,
може, є хто живий?"
Відчиняв погреби він глибокії,
випускав аж дванадцять витязів,
всі статури міцної, богатирської,–
а дівицю ту підступну там залишъв.
Витязі йому уклонялися,
усі били чолом та дякували
козакові бувалому Іллі Муромцю.

А Ілля повертає до каменя,
додає іще до написаного, –
що і друга доріженька очищена,
та й пукає коня дорогою третьою –
отією, де бути багатому.
Їхав-їхав Ілля чистим полечком
та й на три на печери виїхав,
вщерть наповнені сріблом-золотом,
сріблом-золотом, диво-каменем.
Винóсив Ілля незліченні скарби,
роздавав срібло-злото на милостиню
всім нужденним-злиденним і сиротам…
А приїхав до Латир-каменя,
то і знову додав до написаного, –
що очищена й третя доріженька.

Ілля Муромець з Добринею на Соколі-кораблі

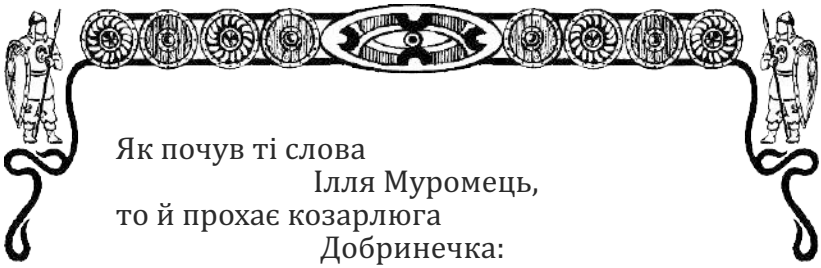
Гей, по морю, морю синьому,
по синьому, по Хвалинському
ходив-гуляв Сокіл-корабель
небагато і немало –
аж дванадцять літ.
На якорях Сокіл не ставав ніде,
до крутих берегів не причалював,
не торкався і жовтих пісків.
Гарно сокіл-корабель
був оздоблений:
ніс, корма – по-звірячому,
боки зведені по-зміїному.
А ще було на соколі на кораблі –
замість очей було вставлено
два камені, два яхонти;
а ще було на Соколі-кораблі –
замість брів висіли два соболі;
а ще було на Соколі на кораблі –
замість вій на очах
прилаштовано
дві куниці мамурські;
а ще було на Соколі на кораблі –
три церковки соборні;
а ще було на Соколі на кораблі –
три монастирі, три почеснії;
а ще було на Соколі на кораблі –
три торговища німецькії;
а ще було на Соколі на кораблі –
три шинки великокняжії;
а ще були на Соколі на кораблі –
люди з трьох племен незнаних,

незнаних та незнайомих,
поміж себе єдиної мови не відали.

А всіма верховодить
Ілля Муромець,
Ілля Муромець, син Іванович;
в нього вірний побратим –
Добринечко,
Добринечко та Нискинич;
та п'ятсот гребців,
гребців-молодців.
А звідда́лека-далека,
з-за роздоллячка,
придивився та позаздрив
сам турецький хан,
сам турецький хан,
великий Солтан,
великий Солтан Солтанович.
То й говорить він
козакам донським:

"Ой та гей же, донці,
добрі молодці,
добрі молодці, славні козаки!
Що ж у вас на синьому морі
діється?
Що чорніється, що біліється?
А чорніється Сокіл-корабель,
а біліються його вітрилонька.
Ви біжіть, молодці,
до моря синього,
ви сідайте, молодці,
у легкі човни,
вигрібайте якскоріш
до Сокола-корабля –
Іллю Муромця у полон беріть,
а Добринечка та й хиліть під меч!"

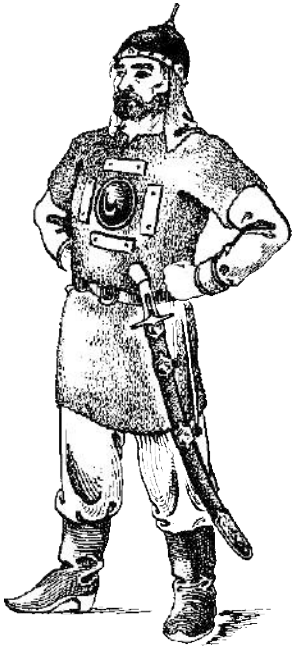

Як почув ті слова
Ілля Муромець,
то й прохає козарлюга
Добринечка:
"Гей, Добринечку, гей, Нискиничу!
А спустись-но ти
в Сокіл корабель,
скоро-скоренько принеси
мій тугенький лук,
мій тугенький лук
на дванадцять пудів
та стрілу гартовану саженеву".

Ілля Муромець кораблем
походжає,
свій тугесенький лук натягує,
накладає стрілу гартовану,
до тієї стрілоньки приговорює:
"Полети, моя стрілонько гартована,
вище лісу, вище гір
піднебессями,
та не падай, моя стрілонько,
ні на воду, ні на землю
не падай ти,
а впади, впади, моя гартована,
у турецький град,
у зелений сад,
у зелений сад, у біле шатро,
у біле шатро, за стіл золотий,
за стіл золотий,
на ремінний стілець,
а самому Солтану
в груди білії:
розірви йому груди турецькі,
розбий серце його заповзятеє!"

Ох Солтан же тут каявся-каявся:
"Не дай, Боже, зачіпать
Іллю Муромця
ані дітям нашим, ні внучатам,
ні внучатам, ані правнукам,
ані правнукам,
ні праправнукам!»

ДОБРИНЯ НИСКИНИЧ

Добриня і Змій

Гей, Добрині рідна мати раду радила,
сину Малка Нискинича та й наказувала:
"Ти не їзди так далеко в чисте полечко,
не спинайся на ту гору на сорочинську,
не витоптуй змієняток ти малесеньких,
полоненим не ставай за виручальника;
не купайсь, Добринечку, у Почай-ріці,
бо Почай-ріка не без тайнощів:
її струмінь посередині – він вогнем січе".

А Добриня рідну матір не послухався.
Ось він їде далеченько в чисте полечко,
вибирається на гору на сорочинську
і маленьких змієняток там витоптує,
виручає він з полону земляків своїх, –
аж те серце богатирське розпалилося
і трудами, і жаданням-хвилюваннячком.

То Добриня свого коника й спрямовує,
свого вірного коня до Почай-ріки.
Там злізає він, Добриня, зі свого коня,
там знімає він, Добриня, одяганочку
і забродить в перший струмінь,
що край берега,
а там далі, а там далі – до середини,
ще й над словом материнським
насміхається:
"Гей, як синові Добрині мама радила,
говорила сину Малка-деревлянина,
щоб не їздив далеченько в чисте полечко,
та на гору сорочинську щоб не правився,

змієнят малих там не витоптував,
а з полонів чужинецьких не вів русичів
та ріку оцю Почайну обминав би я,
бо немовби ця ріка не без тайнощів,
її ж струмінь стержневий – він вогнем січе.
А насправді ся Почайна смирна-лагідна –
до калюжі дощової дорівняється".

Та не встиг Добриня так подумати, –
а хмарища нанесло, хоч не вітряно,
воно хмари і не хмари, а дощем падуть,
воно й дощ – не дощ, а громом гуркає,
і громи гримлять, і свище блискавка –
і спускається все нижче Змій Горинище
з головою, де дванадцять хоботів.

А Добриня не з лякливих – не злякався його,
хоч і як йому зміїсько вже погрожував:
"Ну, Добрине, отепер ти у моїх руках!
Як захочу, то, Добрине, утоплю тебе,
як захочу, то, Добрине,
тут же з'їм тебе,
як захочу, то, Добрине, станеш здобиччю:
візьму в хоботи Добриню –
та і в нору свою!"

Аж до струменя-ріки припадає змій,
та Добриня дуже добре вміє плавати:
ось пірне він – і на тім бережку,
ось пірне він – і на цьому знов.
Тільки коника свого не докличеться,
не знаходить на березі й одяганочки –
все згоріло, одна шапка залишилась,
а в тій шапці, аж доверху, земля київська –
що її він з собою на спомин узяв,
ще й вагою, як прикинуть, –
на три пудики!

Як ухопить він ту шапку із землицею
та пошпурить у зміїсько препоганеє –
то й відбив йому усі дванадцять хоботів,
і звалився Змій Горинич у ковиль-траву.
А Добриня уродився жвавим та швидким –
миттю скочив на зміїні груди білії
і замірився оті груди розпанахати
(в нього з хрестиком на шиї – ніж булатовий).

Змій тоді вже й проситься та плачеться:
"Ой, Добринечку хоробрий, славний витязю,
а давай з тобою заприсягнемо:
в чисте поле, у той край ти не їздитимеш
і зосібна на ту гору на сорочинську,
не топтатимеш там змієнят малих,
не звільнятимеш моїх полонників,
не купатимешся і в Почай-ріці…
Ну, а я… не літаю на святую Русь,
не ловлю й не хапаю твоїх русичів,
і полонів своїх не намножую".

Встав Добриня
й Горинича випускав з-під колін –
і той полетів попід хмарами.
Але змій – то є змій.
Він повз Київ летів
і там князеву вгледів племінницю –
молоденьку Забаву Путятівну,
що одна походжала вздовж вулиці.
Нею звабився змій – і вхопив, і поніс
в своє сховище, в нору глибокую…

Володимир тоді стольно-київський
повелів бити в била повних три дні,
бити в била і витязів кликати,
хто б міг з'їздить в далеке полечко –

аж на гору оту сорочинську
та пробратися в нору зміїную –
й звідти визволить княжу племінницю –
молоденьку Забаву Путятівну.

Тут Олеша Попович озивається:
"Ой ти, сонечко Володимире,
красний князю наш стольно-київський!
Поклади цю доблесть великую
на звитяжця Добриню на нашого:
поміж змієм і ним заприсягнено,
щоб в Русі не паскудив зміїсько,
а він сам змієнят не витоптував.
То кому ж твою кревницю вирвати,
суть Забаву, Путятину донечку,
як не синові Мала древлянського,
та ще, може, й без лютого боїща?"

Володимир, князь стольно-київський,
і накинув цю службу звитяжную
на того ж на Добриню Нискинича.
Як сприйняв богатир волю княжую?
Після всього, що взнав, запечалився
і задумавсь, додому їдучи.
Зустрічає його рідна матінка,
удовиця поважна Офимія:
"Ой, кровино моя, ой, дитяточко,
син Добрине із роду Нискиничів,
ти чому ж це такий засмучений –
не дали тобі місця почесного
чи насмішкою, може, образили?"

"Господине моя, моя матінко, –
їй говорить синок Добринечко, –
мені місце давали почеснеє,
і мед-вина мені підносили,
не торкнули Добриню й насмішкою,

а явив мені та й довір'я і честь
Володимир, князь стольно-київський,
хоч поклав мені й службу великую:
їхать маю в далеке полечко,
до гори, до нори зміїної,
звідти княжу небогу з полону звільнить –
Забаву, доньку Путятину".

Тоді й каже своєму синові
удовиця Офимія, матінка:
"Зараз пізно, надворі темрява,
то ж лягай краще спати, Добринечку,
бо на те ж нам дана і ніченька,
ну, а завтра щось і придумаєш,
зранку все по-інакшому бачиться".

Уставав син Добриня ранесенько,
як завжди, умивався білесенько,
споряджався ж він дбало,
по лицарськи.

Він іде через дворик на стаєньку
та бере він уздечку-тасьмовичку,
а ще доброго коня дідусевого.
Він гнідка напував питвом медвяним,
дав йому зерна білоярого,
клав на спину коню пітнички м'які,
а на ті пітнички – повстяночку,
а поверх всього – черкаське сідло;
а затим підтягнув аж дванадцять попруг
і тринадцяту клав для певності –
аби добрий кінь з-під сідла не втік,
молодця із сідлом не викинув.
А попруги оті всі шовковії,
пряжки-кріплення в них булатові;
а сідельні всі пряжечки – щире золото.
А той шовк не рветься, а булат не треться,

щире золото – нержавіюче,
богатир же на коні – не зістариться!

І поїхав Добриня, внук Нискиничів;
на прощання йому матінка батіг подала,
а сама говорила отакі слова:
"Коли будеш в чистім полі, в дальній далечі,
на отій горі на сорочинській,
та топтатимеш змієнят малих,
а з полону земляків схочеш виручить, –
змієнята тоді в гнідка-коника
на ногах попідточують щіточки;
і не зможе гнідко твій підстрибувать,
з ніг-копит змієнят отих струшувать.
Ти ж візьми батіжок цей шовковий –
ним похльоскай поміж вух, поміж ніг –
поміж задніх ніг у гнідка свого,
і він знов піде скоком та пострибом,
геть усіх змієнят він пострушує –
і потопчеш ти їх до єдиного…"

І ген-ген в далині, в полі чистому,
як на гору високу він виїхав
та зміїне витоптував множество, –
ось отак воно все і сталося
з його коником, гнідком-гніданом.
І Добрині батіжок чей сподобився:
поміж вуха, поміж ноги
він похльоскав коня –
і звільнились обоє від нечисті.

Виповзає тоді проклятущий Змій
зі своєї нори із глибокої:
"Що ж ти робиш, Добрине Нискиничу?!
Чом порушив-зламав заповідане:
на горі потоптав змієнят малих,
виручав із полону русичів?"

"А ти, клятий зміюко-змііще?
Який чорт заніс тебе до Києва,
і навіщо небогу ти князеву
ухопив там, Забаву Путятівну?
Ти віддай мені краще ту дівчину
без побоїща-бійки кривавої!"

Та йому засичав проклятущий Змій:
"Не віддам я племінницю князеву
без кривавої бійки, витязю!"

І зчинилось між ними побоїще:
три доби вони люто кривавились –
та не може Добриня зміюку здолать,
а не хоче й піддатись-зганьбитися.
І тут з неба почув він такі слова:
"Гей, Добрине з роду Нискиничів!
Троє днів і ночей ти зміюку боров –
поборися іще три годиноньки,
то й подужаєш змія клятого".

Так Добриня й зробив –
і він сік та рубав,
поки й кров'ю став сходить зміїсько;
тільки дуже вже довго з нього била вона:
три доби тече – не спиняється…
Аж Добриня зійти з того місця хотів, –
та той самий голос озивається:
"Гей, послухай, сину Мала древлянського!
Троє діб ти стояв в крові змієвій, –
три годинки іще почекай,
тут постій,
а опіся бери своє ратище
та встроми щонайглибше
у землю сиру,
у тій хвилі отак примовляючи:

"Розступися-но, матінко,
земле сира,
на чотири ти чверті роздайсь-розійдись –
проковтни це кровище змііне!"

Як зробив богатир те, що сказано,
то і мати земля розступилася,
і всю Змієву кров поглинула.
Ось тоді-то Добриня
і в нору ввійшов,
в довгу нору,
в глибини глибокії.
Та й побачив: сидять там
аж сорок царів,
поряд з ними й царевичів сорок,
королевичів стільки ж,
а ще королів...
А вже люду просто – без ліку.

Став Добриня і мовив царям-королям,
так сказав королям-королевичам:
"Вільні ви йти туди,
звідки вас принесли...
Ти ж, Забаво, донько Путятина,
знай: Добриня по тебе прибився сюди, –
тож вертаймо до рідного Києва,
і до батечка, й до князя Володимира".

Добриня і Маринка

У стольному городі у Києві,
у славного князя Володимира
троє літ Добриня
княжий стіл доглядав,
при воротях стояв теж три літечка,
стільки ж літ прослужив і чашником.
На десятий рік погулять захотів,
сам пройтися по городу Києву.
Взяв Добринечко лук тугесенький,
сагайдак повний стріл гартованих,
походжає широкими вулицями,
завертає в малі провулочки,
на відкритих місцях горобців стріля,
голубів на горищах вистрілює.

Вийшов так на Ігнатівську вулицю,
а звідтіль – у Маринин провулочок,
задивився на маринин широкий двір,
на її височенні теремі.
В молодої Марини Ігнатіївни
він добачив: на теремі гарному
двоє сизих голубів сидить –
на карнизі,
під кривим віконечком.
Цілуються вони та милуються,
жовтими носиками пестяться.

Стало прикро чомусь Добринечку,
мов зустріли його насмішкою, –
і пусткає він стрілу в пару голубів.
Проспівала тятива коротку пісеньку,

зойкнула та стрілонька гартована…
А не вийшло у Добрині вчинити гріх:
посковзнулась раптом його ліва нога,
здригнулася рука правая –
не поцілив він в сизих голубів,
а поцілив у криве віконечко:
пробив шиби він у віконниці,
розколов срібні лиштви-наличники,
та й скляне у покої розбив дзеркало, –
аж столи білодубі похитнулися,
аж питво медяне розхлюпалось.

А в той час Марина була зайнята –
умивалася, кудись споряджалася –
от у гніві і вибігла на широкий двір:
"А якого це нечему у мій двір занесло?
А який це нечема у віконце стріляв –
проламав-пробив шиби у віконниці,
розколов срібні лиштви-наличники
та скляне у покої розбив дзеркало?»
Іще більше Марина розпалилася,
як побачила сліди молодецькії
на своєму на широкому подвір'ячку.
Набирала Маринка оберемок дров,
оберемок дров з дуба білого.
Клала дрова у пічку мурована
із слідами тими ще гарячими;
розпалила дрівця в палахкучий вогонь
і сама до дрівець приговорювала:
"Он як жарко оці дрова розгорілися
зі слідами тими парубоцькими, –
нехай так розгориться і серденько
в молодого Добрині Нискинича.
А на боже кріпко, на вороже чіпко".

Гостріш гострого ножа
та й по серцю пройшлось

те Маринине Добрині ворожіннячко.
Він вже з вечора, Добриня, хліба не їсть,
вже за північ, а досі не спиться йому,
дожидається він світаночку.
І на втіху йому на великую
рано задзвонили до заутрені.
То ранесенько і Добриня встав,
причепив на бік гостру шабельку,
до заутрені ішов з людом київським;
після вийшов із церкви соборної –
день цілісінький проходъв-проблукав,
до Маринки забрів на широкий двір,
біля терему став, прислухається.

А в Марини та й було зібраннячко:
поприходили дівчатка гарнесенькі,
любі доньки батьків шанованих,
були й жони поважні заміжнії…
То Добриня і залишився під теремом,
і почув, що жінки обговорюють,
як Маринка молода їх розраджує,
а як декому то й докори шле…

Не цікаво Добрині було те слухати,
і до терема він не думав заходити, –
та Маринка крізь віконце
його вгледіла,
гнівно глянула, насварилася,
боляче зробила його серденьку.
А іще та й побачив Добринечко –
Змій Горинич в світлиці
на лаві сидить –
поруч з молодою Маринкою.
Прикро й гірко від того йому сталося, –
вибіг спритний Добриня на ґаночок,
бачить – двері у терем замкнені –
передбачлива Марина Ігнатівна!

Дошукався Добриня на дворищі
товщиною в обхват колодочку –
та як вдарить у двері залізнії –
геть зірвав їх з петель, із засувів,
і з розгону забіг у сінечка.
Почала тут Марина Ігнатівна
вже по-справжньому його лаяти:
"Селючище ти неотесаний!
Це ти вчора, нечемо, в мій заходив двір,
проламав-продірявив віконниці
ще й розбив скляне моє дзеркало?!»
Підхопився й Зміїсько Горинисько –
замалим Добриню вогнем не спалив,
ледве не прибив його хоботом,
в один голос із Мариною ображати став:
"А не хочу тебе звати Добринею,
а не хочу величати Нискиничем, –
називаю тебе селючищем і я,
селючищем називаю неотесаним.
Ти навіщо Марині у вікно стріляв,
продірявив навіщо віконницю
та розбив-розколов гарне дзеркало?"

Запалився від тих слів
ще більш парубок,
і досада ще дошкульніше вжалила.
Вихопив Добриня гостру шаблю свою,
та й заніс її над Гориничем:
"Що, зміюко,
хочеш шаблі спробувать?
Чекай, зараз пошаткую
на дрібні шматки,
та й розкидаю по всьому полечку!"

Тут Зміїсько вмить хвоста піджав,
навтьоки пустився із терема,

ще й зі страху набрався сорому:
метав ягідки – мов горох,
по три пудики.
А дорогою все приказував:
"Дідько лисий зманив мене –
сюди пертися.
Не один я, видать, у Марини друг,
є і кращі за мене та поважніші".

А Марина молода, Ігнатівна,
аж по пояс звісилась із віконечка
у сорочці одній, не вперезана,
та й гукає до Змія, вговорює:
"Не втікай, повернись, надіє моя,
повертай назад, любий друже мій!
Я ж Добриню оберну
старою шкапою:
буду шкапою тією воду возить;
і для себе, і для тебе возитиму.
А як хочеш – оберну
його туром-бичком?»

Та і справді обернула туром витязя –
і пустила його в поле чистеє,
а де ходять, де гуляють турів дев'ятеро,
дев'ять турів міцних, дев'ять братиків –
став Добриня між ними за десятого,
вожаком золоторогим
став тепер між них.
Отак безвісти і пропав богатир,
молодий Нискинич Добринечко,
та для стольного для города Києва.
Промайнуло з тих пір
чималенько днів –
не чували про Добриню шість місяців,
а сказати простіше – півлітечка.

А у теремі княжому вечірка була,
вдови чесні до княгині збиралися;
поміж них була й мати Нискинича –
шанована удовиця Офимія,
а ще Анна-вдова, донька Йванова,
а Добринечка мати хрещена.
Поміж себе вони та й розмову ведуть –
ой тужливу, сумну, не радісну.

Завітала й Марина Ігнатіївна –
приєдналася враз до княжих діточок:
стала весело спілкуватися,
не відмовилась і від чарочки.
А за чаркою, та за другою
і впилась молода Мариночка –
голова на плечах ледь тримається –
а п'яненький язик похвальбу завів:
"Гей, княгині пишні та боярині!
В нашім стольному городі Києві
не знайдеться за мене хитрішої,
не знайдеться і більш умілої;
я зуміла обернути дев'ять витязів
на биків, дев'ять турів у полечку;
а півліта тому ще й десятого –
обернула Добриню Нискинича, –
вожаком золоторогим стада турячого".

Те почула, з-за столу підводилась
мати рідная Добрині Офимія;
наливала вона гірку чару вина,
подавала своїй любій кумоньці;
а сама при тій чарі заплакала:
"Ой рідненька моя, люба кумонько,
молода та гожа Анно Іванівно!
Випий, кумо моя, оцю чарочку,
пом'яни ти свого похресника,
молодого Добриню Нискинича –

загубила мого сина Марина лиха,
а тепер ще й цим вихваляється".

Їй відказує Анна Іванівна:
"Я й сама почула ту вісточку,
чула мову хвальковиту Маринчину".
Отже, випила молода кума
їй піднесену повну чарочку –
і Марину по щоці вдарила,
так ударила, що аж збила з ніг,
а тоді притискала їй груди білії,
і добряче її налаяла:
"Ой же, суко ти, єретичко ти!
Є за тебе мудріші і вміліші.
Я ось тут сиджу, не вихваляюся,
а захочу – враз на суку тебе оберну!
Будеш попід парканами бігати,
псів, Марино, за собою водитимеш".

А жіноче діло спокусливе,
перелесницьке, перепадливе.
Обернулась Маринка на ластівку,
в чисте поле далеко полинула,
де ходили оті турів дев'ятеро,
і Добриня між ними –
десятий тур.
Вона сіла Добрині на правий ріг
та щебече-вмовляє витязя:
"В чистім полі ти, Добринечку,
нагулявся вже,
воно встигло тобі
вже й обриднути...
Може, хочеш, Добрине, женитися?
Одружися зі мною, Нискиниче!"

"А й правда, візьму, їй-богу, візьму!
Отоді вже я покажу тобі,

як належить чоловіку
вчить жону свою".

А Марина тих слів не дослухалась, –
обернула його на парубка:
став Добриня таким, як і перше був,
став міцним і статурним витязем;
сама ж вона обернулась дівицею.
В чистім полі вони поженилися,
під вербою вони й повінчалися.
І до Києва рушив Добринечко –
а Марина за ним позаду бреде.

Як прийшли до Маринчиного терема,
то й говорить богатир, озивається:
"Ой ти, горе моє, моя люба жона,
молодая Марино Ігнатівно!
У високих і гарних твоїх теремках
я не бачу образу Спасового.
В тебе нікому помолитися,
поклонитися теж нема кому...
А ще шабля моя щось –
заіржавіла...»

І жону свою став Добриня вчить,
молоду Марину Ігнатівну,
єретичку лиху та безбожницю.

А що перше учення – він їй руку відсік,
а коли відсікав – приговорював:
"Не потрібна мені ця твоя рука –
вона Змія Горинича ніжила".

А що друге учення – їй ноги відсік:
"Не потрібні мені і ноги оці,
що зі Змієм проклятущим спліталися".

А що третє учення – він відсік їй вуста,
він відсік вуста разом з носом її:
"Не потрібні мені і ці губоньки –
цілували вони Змія Горинича".

А четверте учення – їй Добриня відсік,
із лукавим язиком відсік голову:
"І оця голова не потрібна мені,
і язик оцей теж не потрібен –
знали вони і страмні слова,
знали і діла єретичнії".

Бій Добрині з Іллею Муромцем

За полями, за лісами,
в деревлянській землі,
не в селі-слободі, скоріше в городі,
жив поважний муж,
поки й смерть прийняв,
поки й смерть прийняв од сусідів своїх –
чи то з бою із двобою, чи з підступності.
Зоставалась в того мужа невелика сім'я –
чи жона молода, чи то донечка,
що ось-ось уже мала комусь парою стать;
а іще зостався син – чадо любеє,
чадо любеє неньки-батечка,
для продовження роду муж-надієчка.
А назвали синочка Добринею –
та й залишили сиротиною.
І Добринечко той вже п'яти-шести літ,
як виходив на вулицю – дивував усіх,
коли бавився-грався з однолітками:
тільки вхопить кого за рученьку –
то й гляди, щоб не одірвалася,
а за ногу ухопить, тоді й нога –
як не стямиться вчасно – одірветься.
Наловчився Добриня й боротися:
крутонути когось, вміло кинути, –
отож слава про нього та й довкруг пішла,
як ті кола по воді од камінчика.

Пішла слава голосна-голоснесенька
в ближні й дальні краї украáїнні –
і дійшла вона аж до Мурома,
до витязя-козака Іллі Муромця:

що нема, мовляв, Добрині рівних
у вітцівщині
і по всіх по землях українних.
То недовго богатир і роздумував,
а скоренько ішов до стаєньки
та сідлав отам свого коника;
тільки й вгледіли сусіди споряджання його –
богатирського ж від'їзду вже й не бачили:
закурилося за ним, задимілося –
чи то дим стовпом,
чи то пил димком?

Їде, їде Ілля не доріжкою,
обминає він вежі-ворітечка,
через стіни потрапляє до города
та бічною береться вуличкою.
Ось угледів Ілля хлоп'ят-хлопченят:
"Ой ви, діти-малюки, гей, хлоп'яточка!
А скажіть-но ви мені, де Добринин дім,
теремок його високий та широкий двір?"
Дітлахи загомоніли дзвінко й весело:
"Ні високого, ні широкого
на дворищі у Добрині
вже давно нема!"

Те зачула Добринина старшенька сестра,
прочинила ледь-ледь віконечко
і говорить звідтіля до вершника:
"Здрастуй, незнайомий добрий молодче,
чи ти часом не Ілля, чи не Муромець?
Тоді, прошу, завітай до дому нашого,
відпочити, поїсти, мед-вина попить".
Здивувався богатир Ілля Муромець:
"Звідки знаєш ім'я моє, гожа дівчино?»
"Та ж ясного сокола по польоту взнають,
а славного витязя по поставі його".
То тоді Ілля у неї питається:

"Скажи ж мені, дівчино Малушечко!
А чи вдома твій славетний брат,
що його звуть Добринею Нискиничем?"
"Ні, Ілля, зараз вдома нема
мого любого старшого братика:
десь поїхав наш Добриня в поле чистеє,
десь поїхав на весняні тихі заводі –
полювати на гусей, диких лебедів,
полювати на пташок, сірих качечок".
"Ой, Малушечко, сестро Добринина,
а чи ж правду ти говориш,
чи обманюєш?"
"Прикро чути мені ці слова твої.
Прикро чути та ще й образливо.
Я таке тобі скажу, Ілля Муромче:
як захочеш –
знайдеш брата в чистім полечку.
Тільки ж будь милосердним, не згуби його,
не згуби ані його, ні роду нашого".

По тій мові короткій і від'їхав Ілля –
заспішив богатир на роздоллячко,
а там вгледів, як здáлека здійма куряву
бистрий коник слухняний
під вершником…
А то в полі Добриня розгулював,
полював-веселився та й казав собі:
"Оце б трапився хто –
для поєдиночка!»
Ілля Муромець добре ті слова розчув,
і почуте здалось йому викликом –
то й зустрілися вершники не по-доброму.

Вони вдарили найперше булавами,
один одного навіть не поранили.
То й удруге зійшлись силами мірятись:
заблищали у руках шаблі гострії,

засвистали в повітрі із дзенькотом...
Скільки бились-рубались – а цілісінькі,
тільки шаблі у них пощербилися.
Та ж затятість богатирська не минулася, –
скочили вони на землю з добрих коників,
ухопились навзаєм: чия візьме?
Коли вгрузли по коліна вже в землю сиру,
лиш тоді, видно, з ласки-милості Божої,
а Добрині в поєдинку пощасливилось:
підвела Іллю ліва ніженька,
підвела Іллю права рученька –
і звалився Ілля на землю-матінку,
а Добриня йому миттю на груди впав.

І говорить Добриня до Муромця:
"Вже як є, так є, добрий витязю!
Із якого ж ти города, із якої землі,
і хто твої батько та матінка?"
Охопила в ту мить гординя Іллю:
"Щоб сидів оце я та на грудях твоїх –
не питався б ні роду, ні племені,
а білесенькі груди тобі розпоров,
щоб палке твоє серце побачити".
А Добриня і вдруге питається
"Вже як є, так є, але звідки ти,
хто твій батько і хто твоя матінка?"
Та Іллі ще до того й образливо:
"Щоб сидів оце, витязю, я на тобі –
роду-племені б не випитував,
а білесенькі груди тобі розпоров –
твоє серце палке побачити".
А Добриня терпляче і втретє пита:
"Вже як є, так є – то скажи, не гордуй:
хто ти, звідки і хто твої родичі?"

Тоді й каже Добрині щиро Ілля:
"А я, молодче, з города Мурома,

Ілля Муромець, з роду козацького".
І підвівся Добриня з його грудей,
козарлюзі бувалому руку подав,
а опісля ще й низько кланявся.
"Ти прости мені, витязю, не бери до душі
вихваляння мої немудрії –
в полі з вітром я змалку братаюся,
побратима ж гідного тільки
зараз знайшов".
Цілувались вони, обіймалися:
"Будьмо разом-заодно в ділі доброму!"
Та й погнали побратими коней своїх
в красень Київ, до князя Володимира.

Приїжджають на княжий широкий двір,
зустріча їх Володимир стольно-київський:
"Здрастуй, добрий богатир Ілля Муромець!
Здрастуй, мужній козарлюго,
славний витязю!
А це що за молодець, не знайомий мені?»
Говорив старий козак Володимиру:
"Це Добриня, князю, з роду Нискиничів.
Кого звалить та зверху всядеться,
то його й найсильнішому не скинути!
Приймай, князю, та вітай побратимів двох,
ми тобі й Русі Київській
послужимо".

Добриня Нискинич і Василь Казимирович

У ласкавого князя Володимира,
у сонечка-князя Святославовича,
частування було, був великий бенкет
для князів багатьох
та боярства київського,
для славних богатирів-витязів,
для всієї дружини хороброї.
Князь усіх напува, пригощає всіх,
він до всіх гостей уклоняється;
і впилися бояри: ще й бенкет – півбенкет,
а вони в півгостини вже й наситились.

А князь походжає по гридниці,
білими руками розводить,
могутніми плечима поводить
і так промовляє до гостей своїх:
"Ой ви, княжий рід,
ви, боярська знать,
ой ви, славні богатирі-витязі,
всі дружинники хоробрі,
що зібрались тут!
Послужив би хто мені вірою та правдою,
вірою та правдою найвірнішою?
Хто з вас їхати готов у далекий край,
у далекий край Полянецький,
до царя Батура Батвасовича?
Хто б відвіз йому данину-звича́й,
борг наш давній за минулі літа,
за увесь той час –
за дванадцять літ?

Хто б одвіз срібла чистого сорок возів,
хто б одвіз стільки ж щирого золота,
хто б одвіз стільки й перлів найдобірніших,
хто б одвіз сорок сороків ясних соколів,
хто б одвіз сорок сороків чорних соболів,
хто б одвіз сорок сороків
мисливських собак,
хто б одвіз сорок сивих жеребчиків?"

Стали більший за меншого ховатися,
ні від більшого, ні від меншого
нема відповіді.

Тут із місця, що в самій середині,
з лави струганої світлої дубової
устає-підводиться ставний парубок,
міцно стає на ноги рівнії,
на ті чобітки на сап'янові,
на ті на підбори посріблені,
на цвяшки оті позолочені –
Василь іменем, син Казимирович.

Василь вийшов з-за столу, уклоняється;
уклоняється, до князя звертається:
"Ой ти батечку наш,
Володимир-князь!
Послужу я тобі вірою-правдою,
та не зраджу ні в очі, ні поза очі.
Я поїду, якщо воля твоя,
до далекого краю Полянецького,
до царя Батура Батвасовича,
відвезу йому дані-митища
за усі дванадцять проминулих літ;
одвезу твоє срібло і золото,
одвезу твої перли добірнії,
одвезу сорок сороків ясних соколів,
одвезу сорок сороків чорних соболів,

одвезу сорок сороків і мисливських собак,
одвезу сорок сивих жеребчиків".

Дав обіцянку Василь – і запечалився,
в сумнівах аж повісив буйну голову,
у підлогу княжої гридниці
очі світлі свої з сумом опустив;
а тоді тільки шапку вхопив свою чорную –
і залишив те бенкетуваннячко.

Вийшов на широку вулицю київську,
йде не знати куди й чого.
А назустріч йому – витязь-богатир,
сам Добриня з роду Нискиничів.

Шапку зняв хутряну,
чемно кланяється,
"Здрастуй нині і позавтра,
славний витязю,
гей, Василю, сине Казимировичу!
Чом ідеш з бенкету невеселий такий,
не веселий ідеш, і не радісний?
Не дісталось тобі місця доброго,
чи то князь обминув тебе чарою,
чи принизив хто честь твого імені,
чи хвалився ти
майбутніми подвигами?"
А Василь повз нього, як той бик, пройшов.

Тоді вдруге Добринечко забіга наперед,
шапку зняв хутряну, низько кланяється:
"Гей, Василю, сине Казимировичу!
Здрастуй раз і ще раз, друже-лицарю.
Чом ідеш з бенкетування невеселий такий,
не веселий ідеш і не радісний?
Не дісталось тобі в князя місця доброго,
чи то він обминув тебе чарою,

чи принизив хто честь твого імені,
чи хвалився ти
завчасно пригодами?"

Знов повз нього Василь, як той бик, пройшов.
Забігає Добринечко втретє наперед:
шапку зняв хутряну, низько кланяється.
"Гей, Василю, сине Казимировичу!
Здрастуй, кажу, гордовитий парубче.
Чом ідеш від князя невеселий такий,
не веселий ідеш та засмучений?
Не дали тобі місця почесного,
чи то князь обминув тебе чарою,
насміявся хто над твоїм іменем,
чи ти щось наобіцяв,
не подумавши?
Якщо випало тобі діло ратнеє,
я ж пліч-опліч з тобою стоятиму,
хоч би нам обом
там і смерть прийшла".

І тоді спинився Василь дуже втішений,
ухопив Добриню в обійми свої,
притискав він Добриню до серденька,
озивався до нього щиро-приязно:
"Будь здоров і ти, добрий молодче,
знаний витязю Добрине Нискиничу!
А іще мені, Добрине, вірним братом будь,
щоб я душу тобі відверто розкрив.
У ласкавого у князя Володимира,
на бенкеті на його почесному,
у розмові, що була до честі мені,
я розхвастався, що зможу сам поїхати
у ту землю далеку, в той далекий край,
до царя до Батура Батвасовича –
данину одвезти, за звича́єм,
за уже проминулі за дванадцять літ;

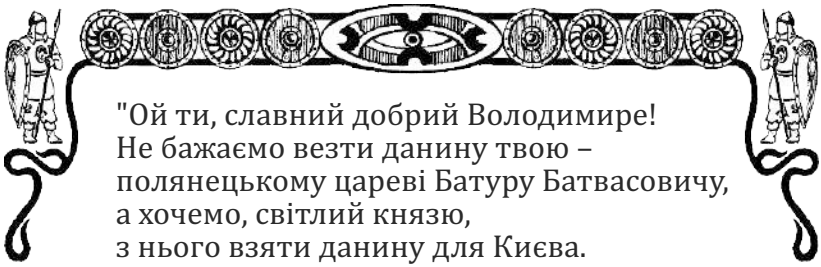
одвезти туди золота й срібла,
одвезти туди перли добірнії,
сорок сороків ясних соколів,
сорок сороків чорних соболів,
сорок сороків собак-вижликів
та ще й сорок сивих жеребчиків".

І замислився тоді Добринечко:
"А не будемо ми, друже, братися
та везти від князя данину оту –
давай змусимо Батура Батвасовича
для Києва данину виплачувати".

Обнялися витязі, побраталися,
повертали до князя Володимира,
у палати зайшли з білокаменю –
там кладуть хреста по писаному
і поклони віддають по-ученому,
уклоняються на всі сторони,
а боярам та князям – то й окремішньо:
"Здрастуй, сонечко Володимир-князь,
із красунею, своєю княгинею!"

Їм ласкавий князь і відказує:
"Радий бачити вас, славні витязі,
ти, Василю, сине Казимировичу,
і ти, славний Добрине Нискиничу,
прошу вас на хліб-сіль
за нашим столом!"

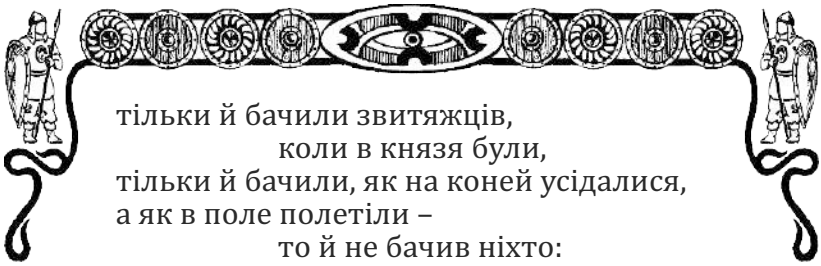
Наливав князь мед-вина чару повную,
не малу наливав – в півтора відра,
подає її добрим витязям.
Витязі беруть в руку чарочку,
одним духом її випиваючи,
та сідають на лавки дубовії
і таке вони говорять князеві:

"Ой ти, славний добрий Володимире!
Не бажаємо везти данину твою –
полянецькому цареві Батуру Батвасовичу,
а хочемо, світлий князю,
з нього взяти данину для Києва.
То ж прохаємо тебе, не гаючись,
нам вручить ярлики скорописані,
щоб було Батуру Батвасовичу
писано отак:
"Мусиш дати, псюго, Києву
данину-звича́й
за останні проминулі дванадцять літ;
ти даси нам найперше срібла-золота,
ти даси нам перлів добірних,
ти даси нам ясних соколів,
ти даси нам чорних соболів,
ти даси нам вовкодавів-вижликів,
ти даси нам сивих жеребчиків".

Подає ласкавий Володимир-князь
витязям ярлики скорописані;
їх бере Василь Казимирович
і кладе до кишені підкольчужної.
Із-за столу вони підводились
та приймали від князя
благословеннячко
на мандрівочку в полянецький край.

Виходили богатирі з двору княжого,
засвистали по-солов'їному,
закричали-заревіли по-звірячому.
Тоді зда́лека-здале́ка, з поля чистого,
прибігають-прилітають двоє коней баских,
зі всією збруєю богатирською.
За шовкові поводи брали витязі коників,
у стремена, зручно виточені, ноги ставили
та й сідали у сіделечка черкаські, –

тільки й бачили звитяжців,
коли в князя були,
тільки й бачили, як на коней усідалися,
а як в поле полетіли –
то й не бачив ніхто:
перший слід їх лишивсь
аж за три верстви,
другий слід зоставсь
за дванадцять верст,
третій слід – невідомо де…

А вони досягають землі далекої,
дістаються краю Полянецького,
доїжджають до царя Батура Батвасовича,
до його терема-палацу високого.

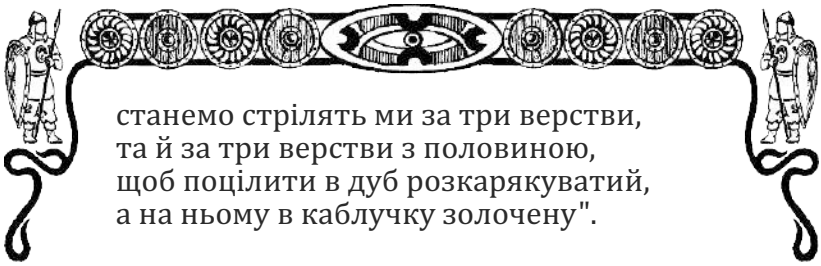
Зупинились на широкім дворищі,
з добрих коней своїх швидко сходили,
ні до чого їх не прив'язували,
ні на кого там не лишали їх,
не питали край воріт ворі́тників,
не питали край дверей челядників, –
відчиняли двері на увесь розмах,
в білокам′яні палати заходили.
Богу витязі не молилися,
Батуру-песиголовцю не кланялись,
від порога зразу говорили отак:
"Ще живий, Батур-царю, не кашляєш?
Привезли ми тобі данину-звича́й
од ласкавого князя Володимира".
І виймає Василь Казимирович,
дістає ярлики скорописані
з підкольчужної кишеньки шовкової
та кладе їх на дубовий стіл…
"Ось отримуй, царю, данину свою
від ласкавого князя київського".

Розкрив-прочитав Батур Батвасович
ярлики оті скорописані –
зціпив зуби і каже до витязя:
"Ну, тепер, Василю Казимировичу,
звідсіля тобі вже дороги нема!"

Відповів йому Василь, Казимирів син:
"Я на Матір Богородицю надіюся,
покладаюсь я на побратима свого,
на хрещеного брата вірного,
на звитяжного Добриню Нискинича".
"Що ж, тоді – каже цар-песиголовець, –
ти зі мною зараз в карти гратимеш".
Відповів йому Василь Казимирович:
"А такої гри я не відаю,
і не брав із собою людей знаючих".
Та Добриня подав голос, що обізнаний;
із Батуром вони сіли, гру затіяли.

Не спромігся в перший раз
обіграть Батур –
обіграть його вдалося Нискиничу;
не спромігся Батур і вдруге виграти –
обіграв Добриня Батвасовича;
то й затіяли вони третю гру,
але й втретє пощастило Добринечку.

Тут песиголовець і розгнівався,
закричав-загукав-загалгакав про те,
що звідсіль Василю вже дороги нема!
Відповів йому Василь, Казимирів син:
"Я на Матір Пречисту надіюся,
сподіваюсь на поміч побратима свого,
свого брата хрещеного вірного,
на славетного Добриню Нискинича!"
Ото й вигадав чужинецький цар:
"Тоді так, Василю Казимировичу:

станемо стрілять ми за три версти,
та й за три версти з половиною,
щоб поцілити в дуб розкарякуватий,
а на ньому в каблучку золочену".

Відповів йому Василь Казимирович:
"Ні, такої стрільби не знаю я,
та й не брав із собою людей знаючих".

А вже цар виходить на ґаночок,
гучно кличе-гукає до челяді:
"Гей ви, слуги мої, слуги вірнії!
А несіть-но мені мій тугенький лук
та подайте стрілу гартовану".

Його лук тугий несуть дев'ятеро,
а гартовану стрілу несуть шестеро;
то й бере цар Батур
богатирський свій лук,
то й бере він стрілу гартовану,
накладає її звично-впевнено,
тятиву натягає тугесенько –
і стріляє цар аж за три версти,
та й за три версти з половиною.

Стрілив перший раз – недострілив цар,
вдруге стрілив цар – перестрілив,
втретє спробував – а попасти не зміг.

Тоді взяв його лук Добринечко,
з луком царським йому і стрілу подали.
Зготувався Добриня, прицілився –
і той лук тугий заревів, наче звір,
і Добриня розламав його надвоє
та й пошпурив, як непотріб,
на землю сиру,
а стрілу саму жалом наперед

кинув правою рукою аж за три верстви,
та й за три верстви з половиною –
і поцілив нею в дуба корчуватого,
а на дубі у каблучку золочену:
розлетівся той дуб на друзочки.

Іще більше розізлився песиголовець –
роз'ятрив себе власним промахом,
то вже лють свою й не приховує:
"Не радій, Василю Казимировичу,
бо дороги звідсіль не знайти тобі!"

Відповів Василь Казимирович:
"Я надіюсь на Пречисту Богородицю,
як і перш, на побратима надіюся,
на хрещеного брата незрадливого,
на відомого тобі Добриню Нискинича!"

Цар Батур тоді й каже, хитро мружачись:
"Що ж, давайте, молодці, боротися!"
Запитав його Василь Казимирович:
"А якою боротьбою ми боротимемось?
Чи знайдуться поміж нас люди знаючі?"

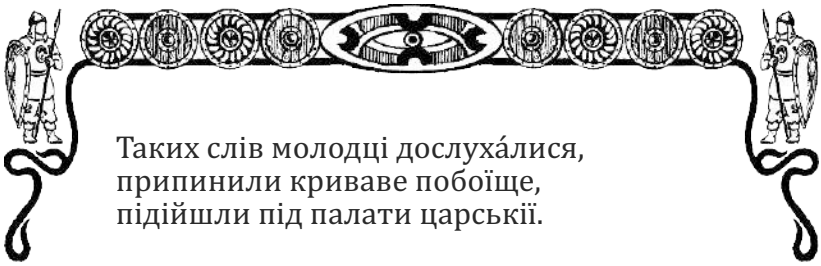
Чужинецькому царю вже й не терпиться –
він кричить-галасує щось по-своєму,
і набігло татарви – що і ліку нема;
і виходить Добриня, де просторіше,
взад-вперед походжає, мов дражниться,
поки троє татар з ним зчепилися.
Він одного татарина розірвав на шматки,
а що другого татарина – в сиру землю втоптав,
а вже третього татарина за ноги вхопив –
наче булавою, заходився ним розмахувати,
нападаючи на силу татарську:
в одну сторону – робить вулицю,
а поверне вбік – там провулочок.

Василеві із ґанку все те бачиться,
та немає чого йому в руки вхопить –
ані булави, ані шабельки,
ані ратища мурзамецького.
Трапилась на очі вісь од возика,
на сім саженів, з міцного дуба білого,
то Василь Казимирович і вхопив її,
та вже з боку свого
став татар частувать,
лупцювать усіх, хто підвернеться.

Не на жарт цар Батур налякався тоді,
втік в палати, ховався під лавками...
Тільки згодом уже отямився –
вибіг до богатирів, просить милості:
"Зупиніться, ласкаві, добрі витязі!
Не винищуйте до пня моїх підданих,
залишіть на розплід хоч одне племено".

А Василь з Добринею і не слухають –
на царя на Батура й не озираються,
без спочинку, без передиху
знай роблять своє.

Й запросився Батур вже по-іншому:
"Я схиляюсь перед князем Володимиром,
я віддам йому данину-звича́й
за усі проминулі дванадцять літ,
віддам сорок возів щиро-золота,
віддам сорок возів перлів гарних,
віддам сорок возів срібла чистого,
віддам сорок сороків ясних соколів,
віддам сорок сороків чорних соболів,
віддам сорок сороків
та й мисливських собак,
віддам сорок сивих жеребчиків".

Таких слів молодці дослуха́лися,
припинили криваве побоїще,
підійшли під палати царські.

Там їм цар Батур данину віддає,
споряджає вози злотоковані,
виряджає витязів
в стольний Київ-град
до ласкавого князя Володимира,
до ясного сонечка Святославовича.

Знов сідлали витязі добрих коней своїх
та ставали в стремена гарно ковані,
у черкаські сідали сіделечка –
правили на Русь, в рідну сторону.

Під'їжджають до нового терема,
на широкім дворі зупиняються,
у палати ідуть з білокаменю,
хрест на себе кладуть по писаному,
та поклони б'ють по-ученому:
"Здрастуй, світлий князю Володимире!"
"До господи прошу, добрі молодці!"
Їх на лави саджає Володимир-князь,
наливає мед-вина чари повнії,
не малі наливає –
в півтора відра,
наливає, подає витязям.
Їх одною рукою беруть молодці –
випивають одразу, духом одним,
потім швидко встають,
низько кланяються:
"Ой ти, сонечко Володимир-князь,
привезли ми тобі дань багатую
од поганця Батура Батвасовича".

Володимир-князь
їм вклонився теж,
до землі вклонився, низесенько:
"Щиро дякую вам,
славні витязі,
послужили ви вірою-правдою,
вірою-правдою незрадливою!»

ОЛЕША ПОПОВИЧ

Бій Олеші Поповича зі Змієм

й, у князя було у Володимира, –
як збиралися у нього на учту-бенкет,
і почесний, і пишний, і повний радощів.
А сиділи на бенкеті і князі, й богатирі,
славні силою та могутністю.
Лиш не видно поміж ними витязя,
молодого Олеші Поповича.
Та недовго він барився, з годиноньку, –
а опісля й приїздить на широкий двір,
мов той сокіл ясний на баскім коні.

Зі свого коня Олеша зістрибує –
і ніде він його не прив'язує,
і нікому доглянути не наказує,
а іде у палати-хоромини,
в ті хороми-покої з білокаменю,
до ікон-образів Богу молиться,
із князями-боярами він вітається:
"Довгі літа будь здоров,
Володимир-князь
з молодою своєю княгинею!"
Так говорить богатир,
ледь притомлений,
із далекої, видно, мандрівочки.

Володимир-князь і звелів тоді:
"Ой ви, слуги-челядини, слуги вірнії!
Ви візьміть килимок візерунчастий,
застеляйте ним лежаночку мальовану,
посадіть ви Олешу на лежаночку".

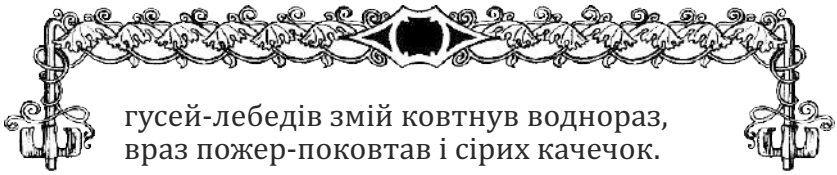
А княгиня молода ходить ґаночком,
рукави широкі на вітрі тріпочуться:
"Ну, і що ж то за бенкет, за бесідонька –
ні до честі-хвали, ні до радощів –
як немає на ній голубка мого,
мого любого Змія Тугарина?"

Поминуло часу трішки-трішечки –
і загрюкав-загримів,
притере́бився Змій.

На коні він сидить – наче сіна стіг,
голова в того Змія – мов з-під пива казан,
а очиська в того Змія – чари для вина.
Увалився зміїсько на широкий двір,
аж там коні всі налякалися,
обірвали повіддя шовковеє.
А Олешин кінь не лякається
і повіддя не рве, бо не прив'язаний, –
праве вухо він притис,
лівим стежку вказав.
Псюга-Змій тоді і здогадується:
"Видно, є тут для мене суперничок,
і суперничок, і глузувальничок".

Та й прямує Змій у хоромини,
у палати оті з білокаменю.
Образа́м же він Божим не молиться,
не вітається із князями-боярами –
на почесне місце вмощується,
на високе оте місце, де святі образи,
ще й княгиню собі на коліна саджа.
Звеселилась-зраділа княгинечка:
"Ось тепер нам і бенкет,
і бесідонька!"
А з'явились на столі гуси-лебеді,
гуси-лебеді засмажені, сірі качечки, –

гусей-лебедів змій ковтнув водночас,
враз пожер-поковтав і сірих качечок.

Тут озвався Олеша з лежаночки:
"Як у нашого батенька собацюра був,
то частенько в гридницю заскакував –
хапав-цупив собацюга пироги зі стола".

Змій лукавий та поганий набурмосився:
"Ох, була б мені та давня воленька,
то зірвав би я з палат-хоромів
крівлі тесані,
повбивав би я отут всіх князів, бояр,
а княгиню молоду та й за себе взяв!"

Богатир Олеша звівся-випрямився:
"Може, силою хочеш помірятись?
Що ж, поїдемо з тобою в поле чистеє!»

...Вони билися-рубались там до вечора,
а від вечора та й до півночі,
а з півночі до зорі світанкової.
Повертав назад Олеша
на чужім коні,
того ж Змія Тугарина
в тороках він віз.

А княгиня молода йде на ґаночок,
широкими рукавами потріпує
та князеві молодому каже-хвалиться:
"Вийди, князю, подивись-но на витязів:
бачу, їде Змій Тугарин на Олешинім коні,
а Олешу твого в тороках везе".

«Ой же, сиплеш ти, княгине,
побрехеньками
та брехливими словами тішишся.

Змій Тугарин, твій дружок, –
убитий давно,
а на Змієвім коні – ген Олеша сидить
і везе він в тороках пса убитого".

А іще сказав Володимир-князь:
"Ой ви, хлопці-челядини, служки вірнії!
А беріть-но лопати, сокири залізнії –
релі-гойдалку зробіть,
щоб повище була,
та повісьте княгиню
на шовковий шнур,
на шовковий шнур із Тугарином –
хай княгиня собі там гойдається,
із дружком своїм обіймається".

Олеша Попович і Тугарин

Гей, із славного Ростова,
красень-города,
вилітали не два ясні соколи –
виїжджали два могутні витязі:
молодий Олеша Попович
із таким же молодим
Якимом Івановичем.
Їдуть дружно побратими,
плече до плеча,
стремено до стремена богатирського.

Поїздили-погуляли в полі чистому –
і нічого там значного не наїздили.
Не помітили витязі у небі птахів,
не побачили, щоб і звірі шастали.
Тільки в чистому полі наїхали
на дороги три на широкії,
що від каменя врізнобіч розбігаються,
а на тому камені щось написано.

То й говорить Олеша Попович товаришу:
"Побратиме мій Якиме Івановичу,
ти ж бо змалку був грамоти навчений –
прочитай-но запис на камені,
що воно там для нас написано?"

Зіскочив Яким зі свого коня,
роздивився напис на камені,
де дорогам напрямки означені:
а що перша дорога у Муром біжить,
друга з них біжить до Чернігова,

третя – прямо до города Києва,
до ласкавого князя Володимира.
І питає Яким Іванович:
"Гей, мій брате Олешо Поповичу,
то якою ж дорогою будем їхати?"

Молодий Олеша й відказує:
"Краще їхати нам до города Києва,
до ласкавого князя Володимира".
І звернули витязі коней баских
на дорогу до Києва-города.
Не доїхавши до Сафат-ріки,
зупинилися на луках
серед буйних трав,
напоїти-попасти вірних коників,
та два білих намети поставили.
І Олеша сказав:"Будем спочивать!"
Тож, часу небагато потративши,
стриножив Яким їхніх коників –
на зелені луки попастись пустив,
сам у білому шатрі спочивати ліг.

А осіння ніч – холодненька ніч,
тож зі сну Олеша й прокинувся
ще удосвіта, рано-ранесенько;
за ранкової зорі умивається,
білим рушничком утирається,
на схід сонця Богові молиться.
Молодий Яким, син Іванів,
на лужок спішив коней кликати,
напоїти водив до Сафат-ріки, –
то й сідлали вони скакунів своїх
та з Олешею в путь споряджалися,
до города-красеня Києва.

Тут каліка перехожий –
де не візьметься,

наче виплив з туману ранкового.
Постоли на нім із семи шовків,
чистим сріблом підшиті-попідбивані,
щирим золотом зверху цяцьковані,
довгопола шуба із соболя,
на голові шапка нетутешняя;
шалапуга подорожня
чи й на тридцять пудів,
на ній гиря ще важча бовтається,
ремінцями шкіряними прив'язана,
свинцем чебурацьким налитая…

І гукає перехожий до витязів:
"А гей-гей, добрі люди, славні витязі!
За Сафат-рікою, недалечко тут,
бачив я Тугарина Змійовича.
Ростом цей Тугарин в три сажені,
від плеча до плеча – цілий сажень,
а від ока до ока – хоч стрілу клади.
А вже коник під ним –
ото сущий звір:
з морди, з рота його пашить полум'я,
з його вух дим стовпом стоїть".
То Олеша Попович і замислився:
"А послухай-но, каліко перехожий,
дай мені личаки із семи шовків,
чистим сріблом підбиті-попідшивані,
щирим золотом зверху гаптовані,
шубу соболину довгополую,
шапку твою нетутешнюю,
шалапугу подорожню
та й на тридцять пудів,
та із гирею свинцевою іще важчою".

Не відмовив перехожий каліка йому –
помінялись вони швидко одягом,
і Олеша став за прочанина.

Шалапугу він узяв подорожнюю,
а що важила півсотні пудів,
про запас узяв ножик булатовий
та й подавсь за Сафат-ріку.

Там Тугарин Змійович і вгледів його –
загорлав-заревів дужим голосом –
аж зелена здригнулась дібровонька,
а Олеша Попович ледь живим зоставсь.
Так гукав до Олеші Змійович:
"Гей, каліко перехожий, прочанине!
Де чував ти, скажи, та де бачив ти
молодого Олешу Поповича?
Я б Олешу того та вогнем спалив,
заколов би Олешу ратищем".
А Олеша й далі
вдає з себе прочанина:
"Ой, могутній Тугарине Змійовичу!
Чи не міг би ти ближче під'їхати,
не розчую я звідси, що ти там кричиш!"

Ледь під'їхав до нього
Тугарин Змійович,
як Олеша вибрав хвилиночку –
і телепнув добре шалапугою,
об Тугарина дурну голову,
аж на землю скотився велетень.
Сів Олеша на груди свого ворога –
заблагав тоді Тугарин Змійович:
"Гей, прочанине, чоловіче невідомий мені,
чи не є ти сам Олешею Поповичем?
Якщо так, то давай побратаємось,
щоб надалі у двобої не сходитись".
Та Олеша не йме йому віри,
не братається –
а знімає з Тугарина дороге вбрання,
сам у шати його вдягається,

та сідає на коня Тугаринового –
повертає до побратима,
до білих шатрів.

А біля шатрів Яким Іванович
разом з тим перехожим прочанином
усе дивляться-видивляються
та чекають на Олешу Поповича.
Коли раптом помічають здалеку,
що летить до них сам Тугарин Змійович
на своєму коні страхітливому.
То й жахнулись вони, налякалися,
з переляку того в поле кинулись.
Їх Олеша Попович вже й наздоганяв,
та Яким на бігу обертається
й кида в нього булаву
на тридцять пудиків –
думав, що жбурляє в Тугарина.
Вцілила булава в Олешу Поповича,
та з коня, із сідла його й вибила:
впав Олеша на землю сиру.

Підбігає Яким до витязя,
вже збирався пороти груди білії,
та побачив на щастя знайомий хрест
і заплакав Яким, сказав до прочанина:
"Це розплата за мої гріхи,
бо згубив я свого брата хрещеного!"

Вони стали Олешу удвох трясти,
то й ожив побратим, прочумався;
піднесли йому питва заморського –
то й підвівся Олеша зрештою;
одягнув одразу звичний одяг свій,
а Тугаринову одяганочку
поскладали в мішки засідельнії.
А вже потім сідлали своїх коней баских

і летіли-спішили до Києва,
до ласкавого князя Володимира.

І домчали вони, приїхали
в город Київ, на княже дворище;
а там спішились,
прив'язали коней до дубових стовпів –
та й пішли прямісінько у гридницю;
помолилися Спаса образу,
чолом вдарили, поклонилися
Володимирові-князю
і княгині Опраксії
та й на всі на чотири сторони.

Їм говорить ласкавий Володимир-князь:
"Я вітаю вас, мужні витязі!
А назвіть мені імена свої –
щоб я місце вам дав за іменем,
за вітцівством вшанувати міг кожного".
Обізвався Олеша, як старший з них:
"Мене, князю, звуть Олешею Поповичем.
Син я нашого попа соборного,
із Ростова ми разом приїхали".

То й зрадів їм обом Володимир-князь
і ласкавим словом звертається:
"Про́шу, витязю Олеше Поповичу!
За вітцем сідай у переднім куті,
як за станом богатирським –
на місці другому,
на дубовій лаві за моїм столом,
а на третім, як сам собі вибереш".

Не сідає Олеша у переднім куті,
не сідає й на лаву дубовую –
примостились вони на брусі-виступі.
А не встигла й розмова відновитися,

як несуть і Тугарина Змійовича
на великих ношах позолочених
аж дванадцять могутніх батирів його
та й саджають на місці почесному,
поруч з ним і княгиня Опраксія.

Тут кухарики явили здогадливість –
несуть їжу солодку та питво медвяне́,
не своє питво, а заморськеє,
усі п'ють-їдять як належиться;
лиш Тугарин отой неповажно їсть:
хліба він по буханцю за щоку кладе –
цілі короваї монастирськії.

Неповажно Тугарин і питво попива –
усе сьорбає повними чашами,
кожна ж чашка ота –
в півтора відра.
То Олеша до князя й звертається:
"Будь здоровий, князю Володимире!
Тільки що воно за бовван
до тебе прийшов?
Що за дурень прийшов неотесаний?
Неповажно за столом поводиться
ще й цілує княгиню в самі уста,
з тебе, князю наш, насміхається.

У вітця мого, отця-батюшки,
дурний жадібний собачисько був,
під столами постійно совався
та отам і вдавився кісткою –
взяв за хвіст я його, поза гору шпурнув,
отак буде від мене й Тугарину".

Почорнів злий Тугарин, як осіння ніч.
А Олеша засяяв повним місяцем.

Знов кухарики здогадалися:
несуть їжу, а окремішньо –
лебідку білую,
узялась княгиня лебідку різати –
та порізала ліву рученьку,
загорнула її рукавчиком,
опустила під стіл і промовила:
"Ой ви, красні княгині та боярині!
А чи білу лебідку мені різати,
чи дивитись на мого любого,
молодого Тугарина Змійовича?"

А Тугарин ухопив ту лебідочку –
проковтнув її всю, цілісіньку,
а за нею й буханця монастирського.

Тоді вдруге Олеша озивається:
"Будь здоровий завжди, Володимире-князь!
Що воно у тебе й справді за бовван сидить?
Що за дурень сидить неотесаний?
Неповажно поводиться за твоїм столом,
неповажно до хліба-солі ставиться –
враз по буханцю за щоку кладе,
проковтнув один лебідку ці́лую.
В мого батенька, в отця-батюшки,
та було колись старезне коровисько,
ледве-ледве тинялося дворищем.
На броварню воно якось прибилося,
там надудлилось браги прісної –
то його і здуло, й розірвало геть.
Взяв за хвіст я ту корову, поза гору шпурнув,
отак буде від мене й Тугарину".

Потемнів-стемнів Тугарин,
як осіння ніч,
вихопив кинджалисько булатовий –
кинув ним в Олешу Плповича.

Та верткий Олеша від роду був –
не зумів поганин в нього влучити.
А Яким-побратим підхопив ножа
і говорить Олеші Поповичу:
"Кинеш сам у боввана
чи мені звелиш?"
"І не кидатиму, і тобі не велю!
Завтра з ним сам на сам перевідаюсь.
Буду битися з ним на великий заклад –
не на сотню гривень, не на тисячу,
буду битися на свою буйну голову".

Всі князі та бояри, що присутні були,
тут одразу з-за столів повистрибували
і заставу дають за Тугарина:
по сто гривень князі,
вдвоє менше бояри,
нижчі станом кладуть по гривеньці;
долучилися й гості, багаті купці –
цілих троє суден,
що стоять на Дніпрі,
з усіма товарами заморськими,
у заставу дають за Тугарина.
За Олешу ж ручився
владика чернігівський.

А в Тугарина злості не меншає, –
залишає він княжу гридницю,
з допомогою батирів на коня усівсь,
став на крилах невидимих
піднебессям літать...

Підвелась і княгиня Опраксія –
дорікає Олеші Поповичу:
"Селючище ти неотесаний!
Не дав любчику моєму посидіти!"

Дослуха́ти того
Олеша не став –
з побратимом пішов із гридниці,
одв'язали на дворищі коників,
до Сафат-ріки спішно їхали.
На Сафат-ріці намети розкинули,
відпустили своїх коней пастися,
а самі, перед боєм, спочивати лягли.

Хоч Олеша Попович –
цілу ніч не спав,
тільки думав-мудрував, молився Богові:
"Нашли, Господи, хмару грозяну,
хмаровиння нашли з добрим градом-дощем".

І почуло Небо молитви його:
градобоєм-дощем уперіщило.
Геть промокли крила Тугаринові,
паперово-прозорі, невидимі, –
і на землю сиру пес Тугарин упав.
Побратим Яким як помітив це,
став одразу Олешу розбурхувати:
"Гей, Олешо, час тобі збиратися.
Вже Тугарин Змійович
на землі лежить".

Споряджався Олеша, не гаючись,
прихопив з собою шаблю гострую,
упіймав-осідлав свого коника –
полетів шукати Тугарина.

Його вгледів Тугарин іще здалеку,
закричав-заревів дужим голосом:
"Вибирай свою смерть, Поповичу!
Хочеш, я тебе на вогні спалю,
хочеш, я тебе конем затопчу,
хочеш, заколю тебе ратищем?"

Не злякався Олеша слів Тугарина:
"Гей, Тугарине з роду Змійовичів!
На великий заклад ми побилися,
що один на один в поле вийдемо,
за тобою ж стільки сили –
що й ліку нема".
Позад себе Тугарин оглянувся –
а в цю мить Олеша
спритно махнув шаблею,
і зрубав Тугарина дурну голову:
покотилась голова в траву,
мов пивний казан.
Тут Олеша нахилився, підхопив її
та й за вуха до сідла приторочував,
а тоді поїхав, повіз її до Києва,
там і кинув князю на широкий двір.

Порадів із того Володимир-князь,
запросив Олешу в світлу гридницю,
за дубовий стіл він саджав його –
та влаштовував на його честь
бенкетуваннячко!
А як чарою вшанувалися,
та як першу чару закушували,
то й підвівся князь, отак промовляючи:
"Славний витязю, Олешо Поповичу!
Дарував ти мені світла-сонечка –
то віднині й живи
в стольнім Києві,
служи вірно Києву та князеві,
а я дам тобі нагороду
за бажанням твоїм".
Молодий Олеша Попович
не образив його відмовою, –
став служити вірою і правдою
стольному князю Володимиру.

Лиш княгиня на Олешу образилась:
"Селючисько ти, дурний,
неотесаний!
Розлучив мене з моїм любчиком,
з молодим Тугарином Змійовичем!"
Відповів їй Олеша Попович:
"Ой ти, матінко княгине Опраксіє!
Ти прости мене за несказане –
замалим було не назвав тебе
і невірною, і розпусницею..."

Давня ця билина,
давні й ті діла.

Олеша Попович і сестра братів Петровичів

в тім городі стольному, в Києві,
у ласкавого князя Володимира
та й ішов бенкет, частуваннячко, –
і були там розмови про витязів
з богатирського племені русичів
та про думних пузатих-мордатих бояр,
та про дальні краї і торговиська,
та про злих степовиків
з їх одчайністю,
та про людність усю православную,
та про чесних жінок багатих купців…

Уже й день прихиляється до вечора,
вже і сонечко йде до заходу,
а столи у столи уперлися,
та й бенкет – півбенкетом бачиться.
Ще не всі повпивались на бенкеті тому,
ще не всім за столом хмільно-весело.
Зате всі аж надміру розхвастались,
в пустомельство упали, базікання.
Там один вихваляється силою,
а там другий – своєю кмітливістю,
третій – гривнями, сріблом-золотом,
а четвертий – добірними перлами,
п'ятий хвастає теремом-казкою,
а ще інший – конем чи худобою…
Хто мудріший – хвалиться батьком-матір'ю,
дурень – свою жінку нахвалює…

І сам князь тоді став серед гридниці,
походжа все дрібнішими кроками,

чобітками сап'яновими
об підлогу вистукує –
а чобітки та підбиті срібними цвяшками,
і ті цвяшки
об камінну підлогу дзенькають;
він руками розводить,
мов птаха крилами –
ледве чути, як перстені брязкають;
головою злегка похитує,
кучерявим волоссям потріпує
та очима ясними вдивляється,
тихо й лагідно слова промовляючи…

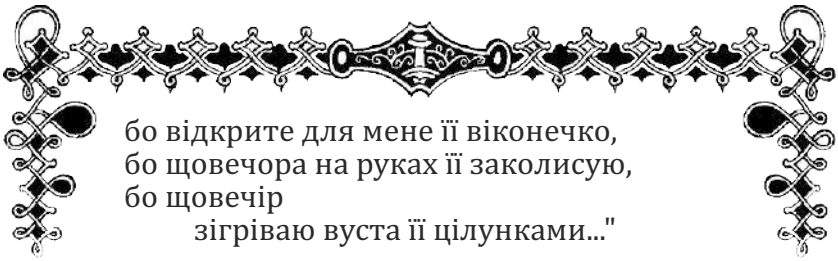
Від тих слів найпалкіші заспокоїлись,
від тих слів найп'яніші витверезились,
пройнялося товариство диво-трепетом:
"Гей-бо, гості, два брати кревнії,
та Лука з Матвієм, Петровичі!
Чом сидите невеселі такі:
буйні голови свої понурили,
ясні очі свої потупили,
у підлогу ними тільки й дивитесь, –
може, княжий бенкет не сподобався?
Чи не ввічливо вам мед-вино подали,
чи замало вам явили почесті?
Може, чаш із вином не дісталося,
а чи з пивом ковшів не донесено?
Чи все золото в дорозі потратили,
чи загнати довелось коней баских?.."

"Ой ти, сонечко Володимир-князь! –
два брати, два гості озвалися. –
Для обох нас твій бенкет – він почесним був,
і питво нам підносили ввічливо,
і всілякі являли нам почесті,
і вином наші чари іскрилися,
і в ковшах щедро пиво пінилось.

Вдосталь мали на дорогу срібла-золота,
й добрі коні під нами не падали.
Перли нам – не заслуга, не вислуга,
на хвальбу й чисте срібло не зманює.
Ось лиш дума одна тисне братні серця –
доля нашої сестроньки рідної,
Анастасії Петрівни, Настусечки,
бо ж не знаєм про неї нічого й не відаєм;
від усіх вона сховалася-зачинилася
за сімома дверима залізними,
за сімома замками німецькими".

А зачули те вуха богатирські,
а побачили те все очі витязя, –
і устав з-за стола, з-поміж рівних собі,
із кута почесного найближчого,
та із лави дубової, де хоробрі сидять,
витязь, прозваний Олешею Поповичем.
Молодий Олеша йде – нога не ковзне
на гладенькій підлозі, плитках кам'яних,
тільки кроки тверді відлунюють.
Вийшов витязь на середину, каже князеві:
"Ой ти, краснеє сонце, Володимир-князь!
Ти дозволь мені до братів звернутися,
перед тим, як надумаєш скарати мене,
за слова, що зараз мною будуть сказані,
за зухвалість та відвертість недоречную".

Спохмурнів Володимир, насупився:
"Що ж, Олешо, кажи, люди слухають,
тільки все говори по щирості,
а як далі буде – вже побачимо".
І звернувсь Олеша тоді до братів:
"Ой ви, родичі Настусині, брати-рідня!
Ви, Лука і Матвій, Петровичі!
Тільки я усе знаю про вашу сестру,
бо один тільки я з нею бачуся,

бо відкрите для мене її віконечко,
бо щовечора на руках її заколисую,
бо щовечір
зігріваю вуста її цілунками..."

Як почули – звелися у гніві брати:
"Гей, подумай, Олешо, чим хвалишся!"

То й удруге Олеша обізвавсь до них:
"Ой ви, родичі Настусині, братики!
Побіжіть-но на вулицю, до свого двора,
до двора, до високого терему,
грудку білого снігу у жменю візміть
та жбурляйте у віконце наріжнеє,
потім вуха до нього наблизите –
то й почуєте, що скаже сестронька..."

Не впирались брати – з-за столу знялись:
вибігли обоє на вулицю,
та й домчали за мить до свого двора,
до двора, до високого терему,
захопили там снігу пригорщу –
і Настуні у віконце пошпурили –
самі ж зблизились, прислухаються.
А Настася Петрівна й озивається:
"Ой, Олешеньку, ой, Поповичу!
Чи не рано ідеш з бенкетуваннячка?
А чи княжий бенкет був не любий тобі,
чи не ввічливо з тобою обходились?.."
Повернулись брати пригнічені,
сприйняли те ганьбою-образою.
І просили у князя дозволу
в поле чистеє виводить Настусеньку
та булатом від гріха очистити...

За образу прохання їхнє для Олеші було,
а той чин гіркотою б став довічною;

і у князя він молить заступництва:
"Ой ти, сонечко, Володимир-князь!
Ти дозволь мені до Настусі посвататись,
дозволь сватом запросити Добриню славного,
він товариш вірний – не відмовить мені.
Ще за свідків дозволь просити витязів,
щоб усе законом було та по праведному".

І дозволив сонечко Володимир-князь,
щоб Олеша до Настусі посватався.
Почало товариство збиратися,
та не гаючись рушало до Петровичів.
Увійшли у терем – в сіни, в гридницю,
помолилися Богу по-вченому,
клали хрест святий та й по-писаному,
проказали молитву Ісусову,
на всі сторони поклонилися,
до Луки і Матвія – то й осібно ще:
"Ми, братове, до вас сватами прийшли –
за Олешу просити сестру вашую:
хай за добрим столом між почесних гостей
ми весіллям справу й завершимо".
Мудре слово тоді всім присутнім сказав
і старий богатир Ілля Муромець:
"Не про нас була приказка складена,
але й нам, молодцям, пригодилася:
а що першу вину – нам Господь простить,
а що друга – людьми прощається,
а вже третя – то та ще й не скоєна".

ДУНАЙ

Бій Дуная з Добринею

й, як їздив Добриня по чужих краях,
мандрував Добриня землями далекими,
та й шукав він собі поєдинщика,
поєдинщика шукав собі, супротивника;
не знайшов Добриня поєдинщика,
не знайшов собі гідного супротивника.

От і їхав Добриня чистим полечком –
та й угледів серед поля шатро чорнеє,
шатро чорнеє, пухнасто-оксамитове.
А побіля шатра стовп дубовий стоїть,
на стовпі висить срібне кільце,
поруч бочка з мед-вином закоркована,
зверху чарочка позолочена,
а на чарочці напис видніється,
унизу на підрізі на срібному:
"Хто одною рукою чару не піднесе,
одним духом не зможе випити –
молодцю тому вже не бути живим,
від оцього шатра не від'їхати".
А та чара не маленька –
в півтора відра.

Зіскакував Добриня з коня доброго,
прив'язав коня до стовпа-кільця,
брав ту чарочку позолочену,
наливав її повну-повнісіньку,
однією рукою легко підняв,
одним духом,
не зморгнувши, вихилив.

Наливав Добриня і другу й третюю,
однією рукою брав-підносив до вуст,
одним духом їх випиваючи.

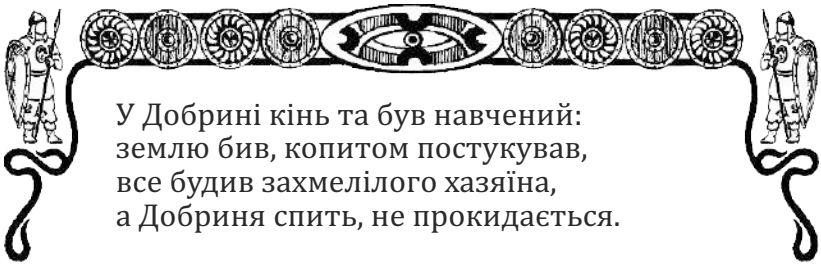
А що першу він випив за здоров'я своє,
другу чару випивав – похмелитися,
третю пив-випивав просто з безуму.

Ясні очі змутніли у витязя,
зате плечі могутні роздались ушир –
і озвалося в серці образою:
"Що це за мудрець всім накази розписує,
та шатрами, та чарка́ми вихваляється.
Через гордих таких – хоч у поле не їдь!"

Розлютився богатир, все трощити почав:
він розбив-розтоптав з вином бочечку,
розтоптав і чарочку позолочену,
на шмаття порвав шатро чорнеє,
шатро чорнеє, пухнасто-оксамитове, –
а де скінчив бешкет –
там і влігся спать.

А іздáлека-здалéка, з поля чистого,
їхав повагом Дунай, син Іванович.
Під'їздить Дунай до намету свого –
бачить, щось недобре учинилося.
При стовпі стоїть кінь прив'язаний,
недалечко, на землі,
п'яний витязь лежить,
від шатра лишились тільки клаптики,
і нема ні мед-вина, ані бочечки,
ані чари коштовної позолоченої –
перебито усе, довкіл розметано.

У Добрині кінь та був навчений:
землю бив, копитом постукував,
все будив захмелілого хазяїна,
а Добриня спить, не прокидається.

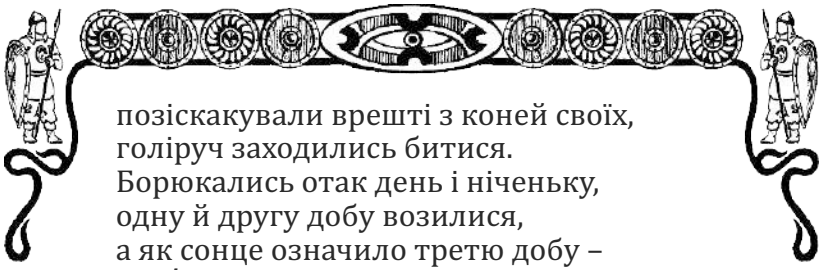
Зовсім близько під'їхав Дунай Іванович,
на Добриню дивиться, так роздумує:
"Вбити сонного – що вбити мертвого,
ані честі, ні хвали для витязя,
це не буде заслугою богатирською".
Закричав тоді Дунай гучним голосом:
"А вставай-но, нечемо, та сідай на коня –
будемо з тобою силами мірятись!"

Пробудився Добриня, на ноги звівсь,
а за мить одну вже й сидів у сідлі –
і тоді роз'їхались витязі,
щоб зійтись між собою на ратищах.
А як з'їхались та ударили,
до насадочок списи позгиналися –
навіть не поранили один одного,
люттю-злом серця не розгорілися.

Зблизились вони з шаблями гострими –
гострі шаблі швидко пощербилися,
не поранило ж із них жодного,
то й серця палкі не ожорсточились.

Вже продовжили двобій булавами –
бойові булави теж зламалися,
а вони обоє й не поранились,
не поранили і своїх гарячих сердець.

Потягнулись вони через гриви
один до одного,
а з сідла супротивника не вирвали;

позіскакували врешті з коней своїх,
голіруч заходились битися.
Борюкались отак день і ніченьку,
одну й другу добу возилися,
а як сонце означило третю добу –
то з'явилася в полі, на обрії,
постать козака Іллі Муромця.
І не сам на той час був у полі Ілля,
а з добірним загоном витязів.

Вчули лицарі бій звіддаля,
зупинились, і Муромець спішився,
до землі нахилився, прислухався,
а тоді говорить супутникам:
"Що я вам скажу,товариство моє!
Чую тупіт гучний в полі чистому:
це ж або там дві сили зустрілися,
або два богатирі не розійдуться.
Хто поїде туди, на розвідку?
Як послати двох братів Довгополенків, –
то без нас у полі заплутаються,
пропадуть намарно буйні голови;
а послати Олешу Поповича –
сили в нього менше, ніж зухвалості:
тільки голову задарма́ покладе.
А поїдьмо, товариство, туди гуртом!"
Так усім загоном і пустилися.

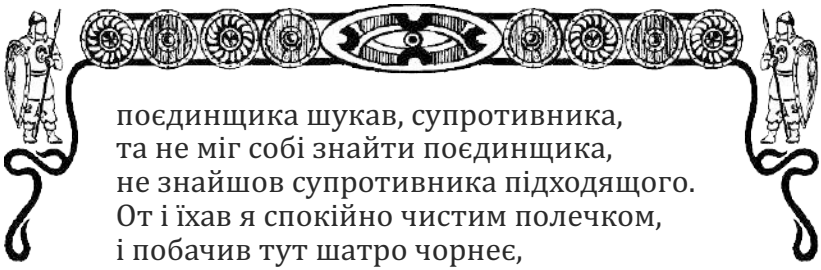
Їх угледів Дунай, син Іванович,
а, угледів – йому й подумалось:
"Онде їде сюди мій хрещений брат,
богатир на ім'я Ілля Муромець –
він поможе збороть супротивника".

І Добриня Нискинич придивляється
та мізкує про себе, тішиться:

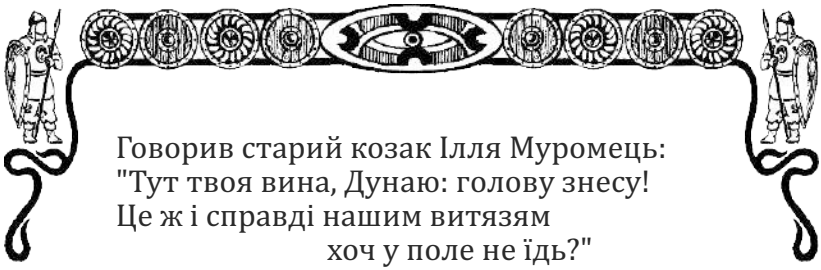
"Добре! Поряд з'явився мій побратим
найвірніший, козак Ілля Муромець,
разом зборемо ми супротивника".
А Ілля їх питає, під'їхавши:
"Бог на поміч вам, славні витязі!
Через що б'єтеся-звитяжитесь?"

Тут Дунай йому і поскаржився,
пожалівся козаку Іллі Муромцю:
"Ти послухай мене, брате названий,
побратиме, козаче Ілля Муромець!
В короля я служив ляховинського,
аж дванадцять повних літ без винятку:
що три літа стояв при дверях його,
а три літа при воротях вистояв,
а три літа займався при дворі пранням,
а ще троє літ служив ключником;
дарував мені король шатро чорнеє,
дарував мед-вина бочечку,
дарував позолочену чарочку,
а ще дарував цей дубовий стовп,
оцей стовп із кільцем посрібленим.
А Добриня Нискинич як приїхав сюди –
розбив-розтоптав бочку мед-вина,
розтоптав позолочену чарочку,
геть порвав-подер шатро чорнеє,
шатро чорнеє, пухнасто-оксамитове –
все розвіяв-розметав у полечку".

Говорить старий козак Ілля Муромець:
"Тут твоя вина, Добрине: голову знесу!"
То Добриня йому і повідує:
"Ти мене послухай, брате названий,
побратиме, козаче Ілля Муромець!
По всіх землях я їздив довколишніх,
і по землях усіх, і по всіх краях –

поєдинщика шукав, супротивника,
та не міг собі знайти поєдинщика,
не знайшов супротивника підходящого.
От і їхав я спокійно чистим полечком,
і побачив тут шатро чорнеє,
шатро чорнеє, пухнасте, оксамитове.
Ось під'їхав я і ближче до цього шатра,
стоїть, бачу, поряд бочка мед-вина,
а на бочці чарочка позолочена,
а на чарочці є і написи,
на підрізі
внизу
слова різьблені:
"Хто одною рукою чару не піднесе,
одним духом не зможе випити –
молодцю тому вже не бути живим,
від оцього шатра не від'їхати".
Загорілось моє серце образою,
і зіскочив я з коня доброго,
прив'язав коня за кільце до стовпа,
наливав я ту чару позолочену,
наливав її повну-повнісіньку,
воднoруч її брав, підносив до вуст,
випивав її за раз, без передиху,
а та чара не мала –
в півтора відра;
наливав я і другу, і третюю,
воднoруч піднімав їх легесенько,
одним духом випивав
усе до крапельки.
То й змутніли тоді очі мої,
зате плечі відчули силоньку:
розбив-розтоптав я бочку з вином,
розтоптав позолочену чарочку,
порвав-роздер шатро чорне
та усе й розметав доокола".

Говорив старий козак Ілля Муромець:
"Тут твоя вина, Дунаю: голову знесу!
Це ж і справді нашим витязям
хоч у поле не їдь?"

Врешті, радив він таке витязям:
"Ви, звитяжці, тепер побратайтеся,
золотими хрестами обміняйтеся,
та й поїдемо разом
до стольного Києва".
Обнімалися Дунай з Добринею,
братами хрещеними називалися.
Потім всі сідали на баских коней,
їхали до стольного Києва,
до київського князя Володимира.

А гостинний князь
влаштував їм бенкет,
всі на тому бенкеті напивалися,
всі на тому бенкеті наїдалися,
всім на тому бенкеті хмільно-весело.
І ось тут Дунай, син Іванович,
і ось тут Дунай та й розплакався:
"Гей же, сонечко-князь стольно-київський!
Ти дозволь мені слово мовити,
а за слово оте не карай мене!"

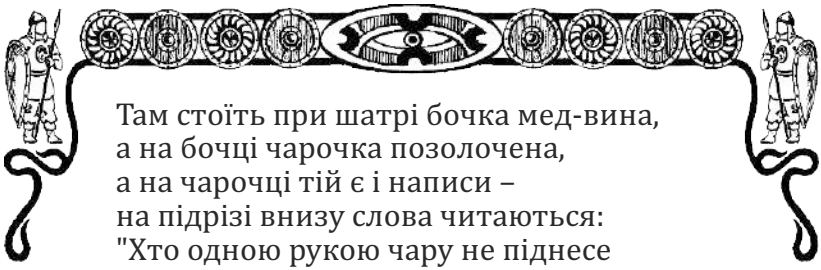
Відповів йому Володимир князь:
"Говори ж, Дунаю,
що на думку прийшло".
Тоді князю Дунай і поскаржився:
"В короля я служив ляховинського,
аж дванадцять повних літ вірою-правдою:
що три літа стояв я при дверях його,
а три літа у нього при воротях стояв,

а три літа служив прачем-пральником,
і ще троє літ служив ключником;
дарував мені король шатро чорнеє,
шатро чорнеє, пухнасто-оксамитове,
дарував мені король бочку мед-вина,
а ще чарочку позолочену,
стовп дубовий іще дарував мені,
а на ньому, на стовпі, кільце срібнеє.
Як поїхав я в поле від шатра свого –
то нежданo Добриня навідався:
розбив-розтрощив бочку мед-вина,
розтоптав позолочену чарочку,
геть порвав-подер шатро чорнеє,
все розвіяв-розметав у полечку".

Спохмурнів по тих словах
Володимир князь,
до Добрині отак звертається:
"Тут, Добрине, провина твоя!
Я тобі за це голову знесу!"
Підхопився Добриня з місця свого,
в свою чергу говорить князеві:
"Світлий князю наш, стольно-київський!
Вже дозволь і мені слово мовити,
а за слово моє не карай мене".

Відповів йому Володимир князь:
"Говори ж бо, Добрине, ми слухаєм".

То Добриня князю й повідує:
"Довго їздив я по землях довколишніх,
по чужих містах, по чужих краях –
поєдинщика шукав, супротивника,
та не міг собі знайти поєдинщика,
не знайшов супротивника підходящого.
І доїхав я в чистім полі до шатра чорного.

Там стоїть при шатрі бочка мед-вина,
а на бочці чарочка позолочена,
а на чарочці тій є і написи –
на підрізі внизу слова читаються:
"Хто одною рукою чару не піднесе
одним духом її не висушить –
тому витязю вже не бути живим,
від шатра оцього не від'їхати".
Віддались ті слова
мені в серці образою,
і зіскочив я з коня доброго,
прив'язав коня за кільце до стовпа,
наливав я ту чару в півтора відра,
наливав її повну-повнісіньку,
воднoруч її брав, підносив до вуст,
випивав її за раз, без передиху.
Наливав я і другу, і третюю,
воднoруч піднімав їх легесенько,
одним духом випивав
усе до крапельки.
То й змутніли тоді очі мої,
зате плечі відчули силоньку:
і розбив-розтоптав я ту бочечку,
розтоптав позолочену чарочку,
на шматки порвав шатро чорнеє,
чорне те шатро оксамитове –
все розвіяв-розметав у полечку,
а де бив та трощив –
там і влігся спать".

І тоді говорить князь київський:
"Тут, Дунаю, провина твоя:
голову знесу!"
А опісля загукав гучним голосом:
"Гей ви, ключники мої, двору княжого!
А беріть-но, ключники, золоті ключі

та ведіть Дунаєчка до глибокого поруба,
що на сорок ліктів углиб прокопаний.
Хай посидить там – буде кара йому
за образу богатирству руському".

Брали ключники золоті ключі,
та вели вони Дуная гріх покутувать –
попосидіть у глибокому порубі.

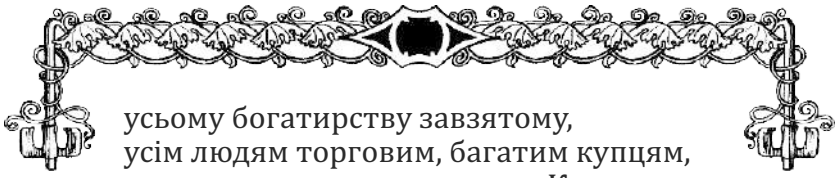

Дунай сватає наречену князю Володимиру

У стольному городі Києві,
у ласкавого князя Володимира,
частування було, був гучний бенкет
для князів, для боярства київського,
для славетних богатирів-витязів
та для всього люду торгового
і сільського люду православного.

Ясне сонечко вже й до вечора,
а бучний бенкет веселенько йде.
І говорить
Володимир стольно-київський:
"Гей, князі та бояри київські,
богатирство моє хоробрее,
купці, гості чужоземні,
весь торговий люд,
православні з оселищ круг Києва!
Всі ви, люди добрі, вже жонаті, мабуть,
нежонатим тільки князь ваш лишається.

Чи не знаєте де княгиню,
щоб годилась мені,
щоб і зросту була високого,
щоб і станом гнучка-приваблива,
і з лиця чарувала вродою,
і в ході швидка, і в розмові легка, –
аби мав я, князь,
з ким жити-тішитись,
думи думати, єднати доленьку,
а всім вам, князям та боярам,

усьому богатирству завзятому,
усім людям торговим, багатим купцям,
православним з оселищ круг Києва,
всьому славному городу Києву
та й було кому поклонитися?"
За столами усі і притихли враз,
від жодного нема відповіді.
Лиш один молодець
з-поміж них знайшовсь
на імення Дунай Іванович.
З-за стола він виходив дубового,
хоч п'яненький, але не хитається
і як слово мовить – не збивається,
б'є чолом Дунай, уклоняється:
"Князю Володимире стольно-київський!
Я, пресвітлий князю, знаю-відаю
наречену таку, щоб годилась тобі:
у далекім краю, у хоробрій Литві,
у їхнього короля литовського
вже зросли до заміжжя
дві дорослі доньки.
Старшу королівну звуть Настасею –
полюбляє вона в полі звитяжити;
а молодша дочка усе вдома живе,
і зовуть ту королівну Опраксою.
Вона зростом і станом приваблива,
і з лиця красуня-красунею,
і хода швидка, і в розмові легка;
буде з ким тобі жити-тішитись,
думи думать, єднати княжу долю свою,
а князям, усім боярам,
богатирству всьому.
та багатому люду торговому,
православним, що живуть по оселищах,
всьому славному городу Києву
буде ще кому й поклонитися".

Князю мова така полюбилася,
і говорить Володимир стольно-київський:
"Тоді що ж, Дунаю Івановичу,
ти бери у мене сорок тисяч воїнства,
візьми десять тисяч золотих монет –
виїжджай негайно у той край,
у хоробру Литву,
добрим словом спочатку посватайся,
а якщо королівну не дадуть добром,
не вагайся, забери її силою,
тільки будь-що мусиш сюди привезти".

Відповів йому Дунай Іванович:
"Сонечку Володимире стольно-київський!
А не треба мені десять тисяч монет,
і не треба сорок тисяч воїнства,
а дозволь узять надійного товариша,
побратима мого вірного
Добриню Нискинича".
І промовив Володимир стольно-київський:
"Що ж, хоробрий Добрине Нискиничу!
Будь ласкав, поїдь з Дунаєм за товариша".

Не противився Добриня, свою згоду дав,
і обидва скоро з Києва вибиралися,
тільки й бачили їх, як сідали в сідло,
а від'їхали як –
вже й не бачили;
мов два соколи ясні випурхнули –
так від'їхали славні витязі.
А невдовзі були вже в хоробрій Литві,
на самому дворі королівському,
біля пишного палацу королівського,
перед самими його вікнами.

Сходили богатирі з добрих коней своїх –
і говорить Дунай Іванович:
"Побратиме, Добрине Нискиничу!
Ти, Добрине, стій тут,
наших коней пильнуй,
на сторожу поглядай королівськую,
поглядай на палати високії.
Як настане пора, я гукну тебе,
вже тоді під'їжджай, не гаючись".

Сам іде у палати кроком твердим;
знаючи порядки королівськії,
він не хреститься і не молиться –
б'є чолом лишень та вклоняється:
"Здрастуй, батечку, король Литви хороброї!"

Озирнувся король, придивився до витязя:
"О, мій давній слуга, слуга вірний мій!
Ти у мене тут аж три літа жив:
перше літо, пригадую,
був ти конюхом,
друге літо був у мене чашником,
а на третє літо служив стольником,
і служив ти мені вірою-правдою.
За твої заслуги та за послуги
я готовий віддячити шаною –
тож прошу за стіл, на місце гіднеє;
їж у мене, витязю, скільки їстиметься,
пий, поважний витязю,
скільки схочеться".

Посадив він Дуная за великий стіл,
за великий стіл, на місце почеснеє,
та й почав його питати-випитувати:
"А скажи-но, Дунаю, не криючись,
куди їдеш-спішиш, куди правишся?

Чи на нас подивитись, чи себе показать,
а чи в нас пожить,
аби ще послужить?"
"Батечку, король Литви хороброї!
Я прибув сюди від князя київського –
висватать твою доньку Опраксію".
Королю та мова не злюбилася:
"Ой же ти, Дунаю, сине Йвановичу!
Не за добру справу ти взявся –
не за чесную:
донечку молодшу ти висватуєш,
отже хочеш покривдить старшеньку?
А гей-гей, дужі слуги мої, витязі!
Ви беріть-но Дуная та й за рученьки,
у глибокий погріб посадіть його,
за решітками сховайте залізними
та засипте той погріб
рудо-жовтим піском;
хай Дунай погостює у нашій Литві,
погостює в Литві,
посидить в погребі,
може, буде це Дунаю наукою".

Тут ставав Дунай на ноги рівнії,
вище буйної голови свої руки здіймав,
а вже потім зіперсь на дубовий стіл –
аж сусідні столи розвалилися,
все питво на столах попроливалося,
увесь посуд на них розсипався,
охоронці королівські налякалися.

А тут прибігають слуги вірнії
із широкого двору королівського:
"Ой ти, батечку, король Литви хороброї!
Ти отут їси-п'єш, утішаєшся,
а незгоди над собою й не відаєш.

На твоєму дворищі невідомий богатир;
лівою рукою за повід двох коней трима,
правою – булаву сарацинською.
Мов той сокіл, богатир двором носиться,
булавою на всі боки розмахує,
повбивав охоронців до єдиного,
не залишив вояків і на сім'ячко".

Зрозумів король,
що Дунай тут з товаришем –
і говорить володар Литви хороброї:
"Гей, Дунаю, Дунаю Івановичу!
Ти згадай про колишні наші хліб та сіль,
залиш мені вояків хоч на сім'ячко;
я ж віддам охоче свою донечку
та й за вашого князя Володимира".

То ж сідали витязі на коней баских,
їхали із того двору княжого
з молодою королівною Опраксою.
І нагнала їх на шляху зворотньому
непроглядная нічка темная.
Нап'яли вони полотняне шатро
та обидва й спати вкладалися:
у ногах поставили коней своїх,
в головах примостили довгі ратища,
шаблі гострі – по руку правую,
а по ліву – ножі булатові.
Спали смачно-солодко два витязі,
сну солодкого собі доточували
на вкорочення довгої ніченьки;
і нічого вони не побачили,
не побачили, тільки вчулось їм,
що проїхав чистим полем
невідомий хтось.

Повставали раненько вдосвіта,
на знайому доріжку виїхали,
а погонею хтось зовсім поруч біжить:
добрий кінь його
грузне в землю по щіточки,
камінці вивертає з доріженьки,
розкидає їх довкола на два постріли.
Розділилися тоді витязі:
помчав швидше Добриня Нискинич
з Опраксою-королівною до Києва;
а Дунай Іванович відстав, завернув
та й на кінські сліди того вершника,
щоб знайти незнайомця, простежити.
І коли спостеріг його, наздогнав,
що вже міг би і вдарити ратищем, –
загукав-закричав йому голосно:
"Зупинись, невідомий наїзнику,
та зарикай мені по звірячому,
засвищи, засичи по-зміїному!"
Зупинився той наїзник, до бою став,
закричав-зарикав по звірячому,
засвистів, засичав по-зміїному, –
що аж темні ліси нахилилися,
розкотились камінці в полі чистому,
та квітки польові осипались,
та зів'яли трави зеленії;
сам Дунай з несподіванки упав з коня.
Та швиденько він і на ноги став,
із сідла вибив ратищем наїзника
і коліном притис до землі-матінки.
"А скажи-но мені, не криючись,
ти з якого, витязь, роду-племені?"

І наїзник йому відказує:
"Ой же ти, Дунаю, сине Йвановичу!
Опинився б я та на грудях твоїх –

не питав би про батька-матінку,
розпоров би твої груди білії".
Дунай тоді йому груди й відкрив,
розпанахав йому одяганочку, –
та й побачив жіноче тіло білеє,
і спинилась у повітрі рука з ножем,
аж від жаху її засудомило.

"Що ж це ти, Дунаєчку,
не впізнав мене?
Хіба ми з тобою в поле не їздили,
не втішались дружньою розмовою,
не пили з однієї чарочки?
Ти ж бо жив у нас рівно три літечка:
перше літо, пригадую, був ти конюхом,
друге літо в хоромах був чашником,
а на літо третє –
то й стольником".
"Ой же ти, королівно Настасіє!
Кидай все, та поїдьмо до Києва –
станемо удвох під золоті вінці".

І Дунай з Настасею домовлялися
та й поїхали удвох до Києва,
до тієї церкви соборної,
де молодша сестра вінчалася –
там і старша сестра під вінець пішла.
Три дні йшло бучне весіллячко,
і на третій день Дунай розхвастався:
"А нема такого витязя у Києві,
щоб рівнявся з Дунаєм Івановичем.
Геть ніхто не насмілився їхати
сватати королівну Опраксію
та й за нашого князя Володимира.
Я ж і сам оженився, і його оженив,
а на те треба розуму й силоньки.

Та й із лука, між нами,
я найкращий стрілець!"
А Настася-королівна й відказує:
"Ой же ти, Дунаю Івановичу!
Марно, любий Дунаєчку, хвастаєш!
Пробула я недовго у Києві,
а багато чого вже побачила:
тут нема молодця чепурнішого
за струнката Добриню Нискинича;
тут немає і сміливішого
за того ж за Олешу Поповича:
в стрільбі з лука немає кращого
за Настасю-королівну, наречену твою.
Я стріляла стрілою гартованою –
в лезо ножика нею лучила,
на дві половинки розщіпляла її,
на дві стрілочки рівні-рівнесенькі,
рівні з вигляду, вагою однакові".

Дуже стало Дунаєві соромно,
він і каже Настуні зопалу:
"Гей, Настуню-королівно, наречена моя,
а поїдемо ж, Настуню, в поле чистеє –
постріляймо там гартованими стрілами".
І ставав Дунай у полі чистому,
клав на голову обручку срібную,
виставляв поперед себе ножа гострого
і Настуні-королівні загадував:
"За півсотні кроків ти від мене ступи,
поціляй-стріляй в лезо ножика,
щоб з одної стріли стали рівні дві
в цю обручку срібную влучили".

І стріляла із лука Настунечка,
і попала стрілою в лезо ножика,
а з одної дві рівні стрілоньки

у ту обручку срібную влучили…
То й говорить Дунай Іванович:
"Тепер ти, Настуню, насупроти стань".
Він обручку клав їй на голову,
дав їй в руки свій ножик булатовий,
на півсотні кроків з луком відійшов…
Тут Настуня-королівна отямилась,
заблагала і гірко заплакала:
"Рідний мій, Дунаю Івановичу,
ти прости мені дурість жіночу мою,
краще пригрози, як ті три грози,
тільки не бери оту стрілоньку,
краще вже по пояс мене в землю вкопай
та візьми батіжок шовковенький,
бий-шмагай моє тіло відкритеє!
Бо тепер ти, Дунаєчку, хмільненький,
бо тепер ти, Дунаечку, п'яненький, –
ти уб'єш мене, молоду жону,
та й загубиш дитину невинную:
у мені ж твоє сім'я посіяне.
Краще вже ти мори мене голодом,
чи тримай на вівсі кілька місяців,
але дай мені чадо виносити,
дай мені народити твоє дитя –
дай свої сімена
та й на світ пустить.
Бо дитя оте з любові великої –
другого такого і справді нема:
по коліна у нього –
ніжки срібнії,
руки, аж по лікті –
щире золото,
і на чубчику зорі спалахують,
а на тім'ячку сяє місяць ясний,
а в очах ясних – промінь сонечка!"
Не дослухавсь тих слів Дунаєчко –

пустив стрілоньку він гартовану,
і поцілила ота стрілонька
у Настусині груди білії,
відспівала їй вічну славоньку.

Підійшов до жони Дунаєчко –
і отямився, і розплакався,
та узяв свою шаблю гострую,
розітнув їй утробу матірню:
а яке ж отам чадо засіяне?
А в дитяти по коліна –
ніжки срібні,
рученята по лікті –
щире золото,
і на чубчику зорі спалахують,
а на тім'ячку місяченько сія,
а в очах ясних – промінь сонечка…

То ще дужче Дунай розплакався,
тільки й міг у тузі промовити:
"Тепер видно тобі, що жонатий був?
Потекла поперед мене ріка Настина –
потечи віднині й ти, Дунаєчку!"
Устромив тоді руків'ям в землю
шабельку –
та й упав Дунай на лезо гостреє.

ІНШІ ГЕРОЇ ТА БОГАТИРІ

Волхв Всеславович

садочку, в садочку зеленому
та й ходила-гуляла молода княжна,
молода княжна Марфа Всеславівна.
Вона з каменя на камінь скочила
і на лютого змія втрапила.
Обвивається той лютий змій
та й навколо чобітка сап'янового,
та й навколо панчішки шовкової,
б'є-кусає княжну в стегно білеє.
Й почалися у неї пологи,
і княжна дитям розродилася.

А на небі тоді світлий місяць стояв,
як родився богатир у Києві –
молодий богатир
Волхв Всеславович.
Затремтіла сира земля,
затрясло навіть царство Індійськеє,
синє море – й воно сколихнулося
в знак народження богатирського
молодого Волхва Всеславовича.
Пішли риби у морську глибінь,
піднялися птахи в небо високо,
тури та олені геть за гори пішли,
а зайці та лисиці – по хащах кинулись,
а вовки та ведмеді – по ялинниках,
а куниці та соболі – ті по островах!

Півтори годиноньки Волхв на світі жив,
а почав говорить – мовби грім гримить:

"Ой, моя ж ти любая пані-матінко,
молодая Марфо Всеславівно!
У багряні пелюшки не сповивай мене,
не опоясуй шовковою крайкою –
сповивай мене, матінко,
у лати міцні,
опоясуй мечем булатовим,
а на голову вдягай золотий шолом,
ще й при правій руці булаву клади,
булаву важку з свинцю-олова,
щоб вагою була в триста пудиків".
А як виріс Волхв – по семи літах
віддавала його мати вчитись грамоти,
і та грамота йому добре пішла;
посадили його вже й пером писать –
і письмо у Волхва виходило.

А як десять літ йому виповнилось,
Волхв навчався всіляких премудростей:
а що першої вчився премудрості –
обертатись на ясного сокола,
а що вчився премудрості другої –
обертатись на вовка сірого;
а що третьої –
туром золоторогим ставать.

А як Волхв сягнув літ дванадцяти –
став дружину собі збирать-гуртувать;
троє літ він її призбирував
та й набрав сім тисяч дружинників.
Тоді Волхву було вже п'ятнадцять літ,
по п′ятнадцять і всім дружинникам.

А в той саме час
′кийсь індійський цар
споряджається-нахваляється,

хоче Київ наш стольний
на щит узять,
усі Божі церкви за димом пустить,
геть усі монастирі наші знищити.

Але мудрий Волхв – був здогадливий:
з усією дружиною хороброю
не ждав нападу –
сам в похід пішов
до далекого царства індійського.
Як дружина спить, тоді Волхв не спить:
він на сірого вовка обертається,
бігає-гасає по темних лісах
б'є-полює звіра рогатого.
Вовкам і ведмедям спуску нема;
ласий був шматок для нього – соболі,
та ж не бридив і зайцями та лисицями…
Всю дружину хоробру
Волхв поїв-годував,
узував-одягав молодців своїх:
всі носили шуби соболинії,
а на переміну шуби барсові.

Як дружина спить,
тоді Волхв не спить:
обертається на ясного сокола.
Залітає за море синєє –
б'є гусей за морем, білих лебедів,
сірим качечкам від нього
теж спуску нема:
всю дружину хоробру він поїв-годував
та й наїдками смачними добірними,
перемінним питвом вишуканим.

Якось Волхв зібрав свою дружиноньку:
"Гей, моя дружино хоробрая!

Вас не мало й не багато – сім тисяч,
а чи є споміж вас такий молодець,
щоб на тура гнідого обернувся
та збігав би в царство Індійське,
та гарно усе довідав-дізнав
про царя Салтика Ставрульовича?"

Як трава під вітром простеляється,
так дружина вся хоробра низько хилиться, –
і відказують гуртом юні витязі:
"А немає серед нас на те удатного,
окрім тебе, Волхве Всеславовичу".

То й не довго стояв-думав Всеславович:
обернувся злоторогим туром гнідим,
до царства побіг Індійського,
і як стрибнув уперше –
то на цілу верству,
а вже другого стрибка –
його й слід пропав.

Обернувся потім ясним соколом –
полетів до царства індійського.
Ось він, Волхв, уже й в царстві тому,
підлітає до палат з білокаменю,
до високих палат царя Індійського,
та сідає на віконечко його різьблене…

То не буйні вітри снігами метуть –
то розмову ведуть цар з царицею.
Говорила цариця Азвяківна,
молода Олена Олександрівна:
"Ти послухай мене, славний муже мій,
нездоланний царю індійських країв!
Ти надумав іти воювати Русь,
а не знаєш того і не відаєш,

що у небі не дарма
світлий місяць світив:
народився у Києві новий богатир –
тобі, царю,
небезпечний супротивничок".

А Волхв-характерник –
був здогадливий:
він сидів на віконечку різьбленім,
та й усюю ту розмову вислухав,
обернувся на горностайчика,
по підвалах-погребах кинувсь шастати
та по всіх по високих теремах.
В тугих луків тятиви перекушував,
в стріл гартованих витягав наконечники,
в огнестрілів висмикував кремені –
заривав оте все у землю сиру.

Обернувся знову ясним соколом,
і злітав у піднебесся високо,
до роздолля линув, поля чистого,
до дружини своєї хороброї.
Вся дружина спить, але Волхв не спить –
розбудив своїх завзятих витязів:
"Гей, дружино моя хоробрая,
годі спать, бо пора вставать –
треба йти
воювати царство Індійськеє!"

І прийшли аж до стін з білокаменю –
та ж міцні оті стіни високії,
та ж міцні і ворота залізнії,
міцні засуви на воротях тих,
ще й дозори стоять уночі і вдень,
а різьблену браму городських воріт
дорогим рибним зубом цяцьковано.

У них шпарочки – лиш мурашці пройти;
і всі витязі запечалились,
запечалились-зажурились,
а вже дехто з них і поговорює:
"Тільки голови свої марно губитимем –
крізь таку стіну в город не пройти".

Але Волхв молодий – був здогадливий:
обернувся швидко мурашкою
і дружину свою зробив мурахами,
і пройшли крізь стіну з білокаменю –
опинились уже й по той бік стіни,
в славнім царстві багатім Індійському.
Знову витязями він мурах зробив,
з усією зброєю ратною, –
і дружині своїй Волхв наказує:
"Гей, дружино моя хоробрая!
Ви рушайте у царство індійськеє,
ні старого, ні малого не милуйте,
не лишайте нікого й на сім'ячко!
А лишайте тільки на вподобу свою,
і не мало й не багато –
сім тисяч гожих дівчат!"

Витязі по індійському царству розбіглися
та мечами на всі боки вимахують,
залишають лиш, за власним вибором,
та сім тисяч – як сказано – молодих дівчат.

А сам Волхв у палати зайшов,
до самого царя до індійського,
хоча двері в палат і залізні були,
а пробої з булату – золочені.
Він заходить-іде та приказує:
"Хоч би й ноги поламав –
двері виставлю!"

Пхне ногою у двері залізнії –
і летять всі пробої булатові.
І бере він царя за руки білії,
того самого царя індійського,
славного Салтика Ставрульовича,
і отак до нього звертається:
"Кажуть, вас, царів, не карають, не б'ють?" –
та й торохнув ним об підлогу камінную,
на шматочки розтрощив, дрібні кісточки.
Після того сам Волхв там на царство сів,
за жону узяв царицю Азвяківну,
молоду Олену Олександрівну.
А дружина його хоробрая
на дівчатах обраних одружилася.

Так і став молодий Волхв царем,
а дружинники стали осадниками.
Злота-срібла їм Волхв
щедро виплатив,
а коней, корів – табунами ділив:
по сто тисяч дісталося кожному.

Вольга

Закотилося ясне сонечко
за ліси за темні, за широкі моря,
розсідалися рясно зорі в небі світлому, –
як народжувавсь Вольга,
син Бусолович,
на святій Русі, Русі Київській.

І росте Вольга Бусолович до п'ятиліточка.
А як став-пішов по сирій землі –
сира мати земля сколихнулася,
звірина в лісах порозбігалася,
і птахи розлетілись попід хмарами,
розметались вусібіч риби морські.

Віддали Вольгу Бусоловича
усіляких мудрощів научатися.
На сім літ віддали Вольгу Бусоловича,
а він повних дванадцять літ
научався тих хитрощів-мудрощів,
научався і всяких мов-різномов.
І набрав дружину богатирськую,
числом тридцятеро без одного –
а сам Вольга, він тридцятим був.

"Ой, дружино моя добра, хоробрая!
Слухайте ж брата старшого, отамана,
та беріться за діло з повеління мого!
Мотузи шовкові сучіте,
ставте сіті-мотузи у темних лісах,
ставте сильця-мотузи на сирі землі,

а ловіте ви куниць та лисиць,
диких звірів ловіть, чорних соболів,
білих зайчиків попід копами,
білих зайчиків малих,
малих гороностайчиків,
і ловіть їх по три дні,
по три ніченьки".

Слухала дружина отамана свого,
і взялася за діло з повеління його:
мотузи шовкові сукали,
ставили сіті у темних лісах,
ставили сильця на сирій землі,
по три дні ловили, по три ніченьки –
не впіймали ж вони звірини жодної.

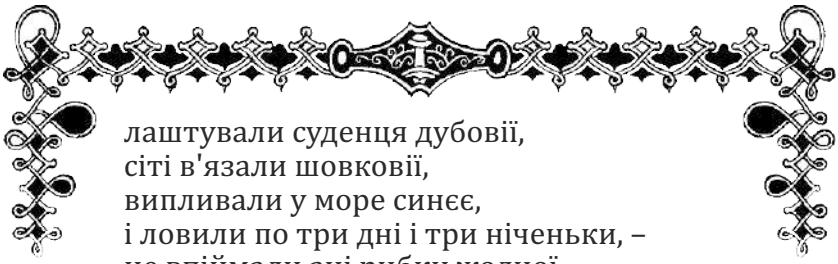
Обернувся тоді Вольга Бусолович,
обернувся він левом-звіром страшним,
стрибав-бігав по сирій землі,
по сирій землі, по темних лісах –
завертав куниць,завертав лисиць,
диких звірів завертав, чорних соболів,
білих зайчиків-пострибайчиків
і таких же малих горностайчиків, –
стрибав-бігав,
завертав, щоб ловилося…

Ось дістався він города Києва
зі своєю дружиною доброю –
і говорить їй Вольга Бусолович:
"Ой, дружино моя, дружино хоробрая!
Слухайте ж брата старшого, отамана,
та беріться за діло з повеління мого!
Ви в'яжіте сильця шовковії –
ставте їх у темних лісах,
у темних лісах на самих верхах,

ловіть лебедів, гусей, ясних соколів,
не минайте і пташню меншую,
і ловіть по три дні,
по три ночі ловіть".
Слухала дружина отамана,
і робила все з повеління його:
всі в'язали сильця шовковії,
ставили сильця у темних лісах,
у темних лісах, на самих верхах –
не зловили жодної пташечки.

Обернувся тоді Вольга Бусолович,
обернувся хижою птицею,
він злетів-шугонув попід хмарами,
завертав гусей-лебедів, ясних соколів,
завертав і дрібнішу пташню, –
довго так літав-шугав,
щоб ловилося.

А опісля, у городі Києві,
до своєї дружини доброї
говорив той Вольга Бусолович:
"Слухайте брата свого, отамана,
діло робіть з повеління мого:
ви сокири візьміть дроворубнії,
ви лаштуйте суденця дубовії,
ви беріть-в'яжіть сіті шовковії,
випливайте у море синєє,
ловіть рибу сьомжинку та білужинку,
щученьку ловіть і плотвичку,
і дорогу рибку осетринку,
і ловіть по три дні,
по три ночі ловіть".
Слухала дружина отамана,
і робила все з повеління його:
брали всі сокири гострії,

лаштували суденця дубовії,
сіті в'язали шовковії,
випливали у море синєє,
і ловили по три дні і три ніченьки, –
не впіймали ані рибки жодної.

Обернувся тоді Вольга Бусолович,
обернувся щукою велетенською –
і побіг-поплив у море синєє,
завертав рибу сьомжину та білужину,
менших щук завертав і плотвичок,
а ще рибу дорогу осетринку –
бігав-плавав, завертав,
щоб ловилася.

Знов тоді у городі Києві
до дружини своєї доброї
говорив-звертався Вольга Бусолович:
"Ой, дружино моя добра, хоробрая!
Слухайте брата старшого, отамана:
а кого б нам послать у турецький край,
та й провідати про думи султанськії,
що там той султан собі думає:
чи ж не думає наїжджати на святую Русь?
Як послати старого – будем довго ждать,
середульшого послать – того споять вином,
а послати молодого – він з дівицями
там заграється-загуляється,
з молодицями він потішиться,
з бабусенціями забалакається,
то й чекатимем його – не діждемося.
Видно, має Вольга туди сам іти".
Обернувся Вольга Бусолович
пташкою малою, пташиною,
полетів піднебессям, попід хмарами,
то й скоренько сягнув землі турецької.

Ось він і в султана турецького,
побіля палат білокам'яних,
навпроти самих віконечок,
дослуха́ється до мови потаємної.

Там говорить султан із султаншою:
"Гей, жоно моя, царице Султанівна!
А чи знаєш ти про те, а чи відаєш –
на Русі росте трава, не як перше росла,
не як перше росла, там росте трава,
та і квіти розквітають не так, як раніш.
Видно, Вольги-витязя вже живого нема.
Тож поїду я на святую Русь,
захоплю собі дев'ять городів,
подарую їх дев'ятьом синам.
А тобі, царице Султанівна,
подарую шубу соболиную".
Та зітхнула цариця Султанівна:
"Ой, великий султане, ти царю мій!
А я знаю про те і відаю –
що, як перше, трава на Русі росте,
і квітки розквітають, як квітли раніш.
А сьогодні вночі я ще й бачила сон:
зі сторіноньки та й з-над східної
надлетіла сюди мала пташечка,
а з-над західної та сторіноньки
прилітає ворон – птаха чорная.
І злітались вони, перепліталися,
поміж себе бились-покривавились.
І ота мала-маленька пташечка
заклювала таки чорного ворона,
усе пір'ячко повисмикувала
і за вітром пустила-розвіяла".

Відповів на ту мову турок-султан:
"Ой, царице моя Султанівна!

А я скоро наїду на святую Русь,
дев'ять городів я отам візьму,
дев'ятьом синам подарую їх,
а тобі привезу шубу соболиную".

Похитала головою Султанівна:
"Ой, не взяти тобі дев'яти городів,
і не дарувати їх дев'ятьом синам
та і шуби дорогої не привезти мені".
Гукнув тоді спересердя турок-салтан:
"Краще згинь з моїх очей,
стара бабо дурна!
Сама спала, на ліжку вилежувалась –
сама собі й сон побачила!"
Та й ударив її по білій щоці,
обернувся – по другій ударив долонею,
та ще й кинув її на підлогу кам'яну,
кидав раз її, кидав другий,
приговорював:
"А поїду я на святую Русь,
дев'ять городів я отам візьму,
подарую їх дев'ятьом синам,
ну, а шубу дорогу – собі привезу!"

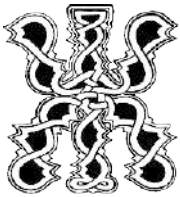
Обернувся тоді Вольга Бусолович,
обернувся на вовка сірого –
та вже вовком заскочив на кінний двір,
добрих коней усіх перенищив там –
розірвав-перегриз їм горляночки.
Обернувся потім Вольга
горностайчиком,
прослизнув у зброярську гридничку,
переламував луки тугенькії,
перекушував стріли гартовані,
перегриз тятиви шовковії,
пощербив і шабельки гострії,

булави булатові дугами зігнув…
Обернувся знов Вольга Бусолович
на пташину малу, малу пташечку, –
прилетів скоренько до Києва;
перетворювавсь, як перше, на витязя,
говорив до дружини доброї:
"Ой, дружино моя добра, хоробрая!
А поїдьмо ми у турецький край".
Заспішили вони
в землю турецькую
і там силу турецьку брали в полон.
"Ой, дружино моя добра, хоробрая!
Станемо тепер ми полон ділить:
що нам тут дісталося дорого?
Що нам тут дісталося дешево?
Добрих коней – по сім гривень оцінюєм,
гострі шаблі – будуть за п'ять,
добрі лати булатові –
гривень по шість,
а булави булатові – по три гривні.

Найдешевше дістались нам
жіночки:
бабусенції – по півшеляга,
молодички молоді –
то й по шелягу,
гожа дівонька –
грошик-гривенька".

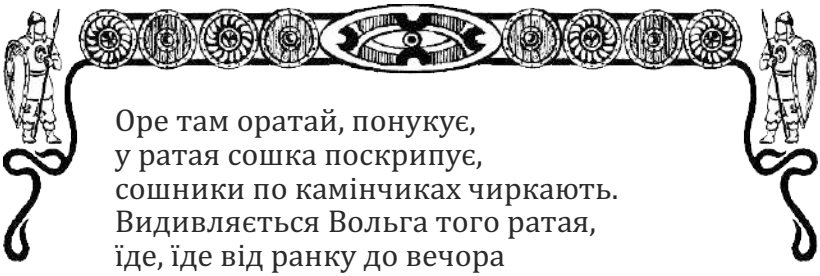

Микула і Вольга

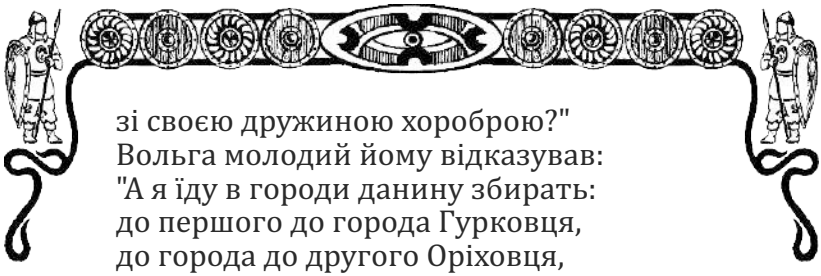
ив Святослав дев'яносто літ,
жив Святослав і преставився.
Залишилося від нього чадо любеє,
молодий Вольга Святославович.
Росте Вольга, кремезніє,
захотів пізнать всякі мудрощі:
щукою-рибою ходити в синіх морях,
птахом-соколом літати попід хмарами,
сірим вовком у полях никати.
Відпливала вся риба у глибокі моря,
поховались всі пташки поза хмарами,
утікали всі звірі у темні ліси.
А Вольга росте-кремезніє,
і збирає він дружину хоробрую,
тридцять молодців без єдиного,
сам Вольга в тій дружині
тридцятим став.
Був у Вольги ще рідний дядечко,
славний князь
Володимир стольно-київський,
дарував йому три городи із селянами:
перший город звався Гурковець,
другий город звався Оріховець,
третій город звався Селяновець.

Молодий Вольга Святославович
і поїхав туди данину збирать
зі своєю дружиною хороброю.
Виїхав Вольга в поле чистеє
та й почув у чистім полі оратая.

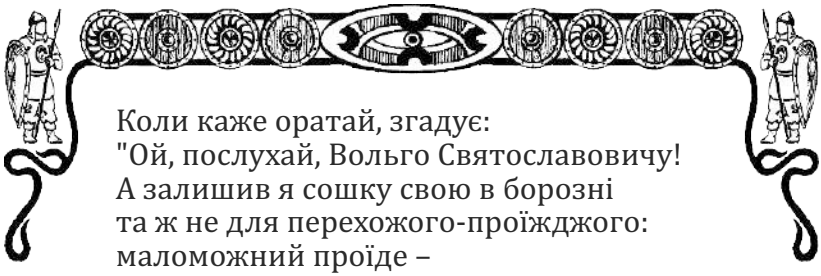
Оре там оратай, понукує,
у ратая сошка поскрипує,
сошники по камінчиках чиркають.
Видивляється Вольга того ратая,
їде, їде від ранку до вечора
і не може до нього доїхати.
А оратай – він оре, понукує,
у ратая сошка поскрипує,
сошники по камінчиках чиркають.
І на другий день усе їде Вольга,
їде другий день аж до полудня
зі своєю дружиною хороброю, –
і нарешті угледів ратая.
А той оре у полі, понукує,
з краю в край борозенками
поле розмічує:
як на другім кінці –
то й не видно його.
Вивертає каміння-коріння,
більші камені валить у борозну.
В ратая булана кобилка,
у ратая сошка кленовая,
гужики у ратая шовковії.

Зупинився Вольга, каже-звертається:
"Бог на поміч тобі,
оратаю, –
і орать, і збирать,
і всю землю свою
з краю в край
борозенками розмічувать".
Тут оратай і озивається:
"А, це ти, Вольго Святославовичу?
Божа поміч мені справді в поміч була б –
з краю в край мірять поле борозенками.
Куди ж їдеш сам, куди правишся

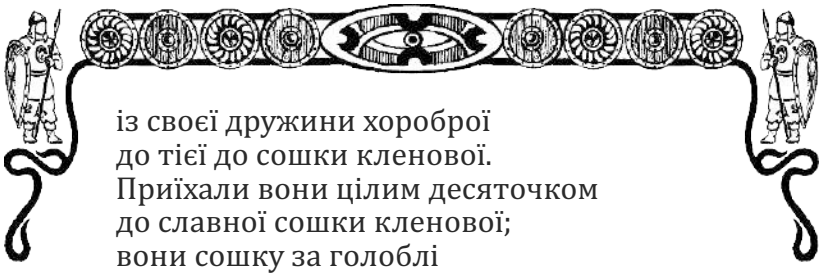
зі своєю дружиною хороброю?"
Вольга молодий йому відказував:
"А я їду в городи данину збирать:
до першого до города Гурковця,
до города до другого Оріховця,
а до третього до Селяновця".
Похитав головою оратай на те:
"Ти послухай-но,
Вольго Святославовичу!
Це ж три дні, як я їздив у Гурковець
та й своєю буланою кобилою.
Звідтіля привіз солі два міхи,
солі два міхи по сорок пудів.
А живуть там дядьки-розбійники –
попідрубують на мосту перекладини
та й утоплять тебе у Смородинці.
З подорожніх вони беруть грошики,
а я їм не став грошей-гривень давать,
хоч, дивлюсь, тих дядьків усе більшає.
У дорозі ж при мені шалапуга була,
то й сплатив я їм оті грошики.
А хто стоячи стояв – сидить сидячи,
а хто сидячи сидів – лежить лежачи!"
Молодий Вольга і прохав його:
"Ой же ти, ратаю-оратаєчку!
Ти поїдь зі мною за товариша
в городи оті данину збирать".

І тоді оратай-оратаєчко
від сохи своєї гужі відстебнув-відв'язав,
та кобилку із сохи вивів-вивернув,
а соху свою кленову у полі лишив.
На кобилку він свою булану сідав,
інші всілись на добрих коників –
та й поїхали роздоллям,
чистим полечком.

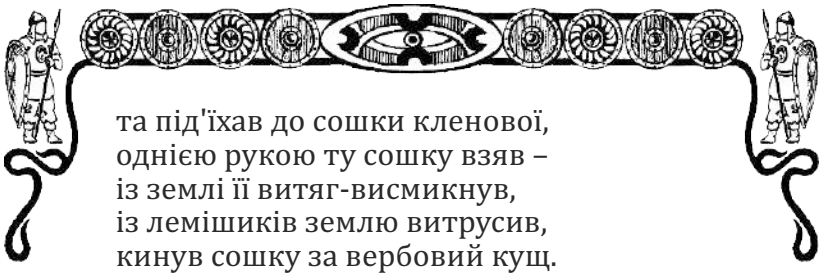
Коли каже оратай, згадує:
"Ой, послухай, Вольго Святославовичу!
А залишив я сошку свою в борозні
та ж не для перехожого-проїжджого:
маломожний проїде –
вона ні до чого йому,
як багатий – то й не подивиться,
а хлоп, селючок, може й прихопить.
Сошку він із земельки висмикне,
з лемешів всю земельку витрусить,
і всі сошнички повиймає собі,
нічим буде мені в полі землеробити.
А пошли ти дружину хоробрую –
аби сошку із земельки висмикнуть,
із лемішиків земельку витрусить
та й кинути оту сошку
за вербовий кущ".

Молодий Вольга Святославович
посилає тут двох чи трьох витязів
зі своєї дружини хороброї
ген до сошки тієї кленової, –
щоб її з борозенки висмикнули,
із лемішиків землю витрусили,
кинули ту сошку за вербовий кущ.
Їдуть до сошки два чи три молодці,
до тієї до сошки кленової;
вони сошку за голоблі
тільки крутять навкруг,
а витягти з борозенки – не витягнуть,
висмикнуть із землі – ніяк не висмикнуть,
із лемішиків земельку не витрусять,
і не кинуть оту сошку
за вербовий кущ.
Молодий Вольга Святославович
посилає вже цілий десяточок

із своєї дружини хороброї
до тієї до сошки кленової.
Приїхали вони цілим десяточком
до славної сошки кленової;
вони сошку за голоблі
тільки крутять навкруг,
а витягти з борозни не витягнуть –
висмикнуть з землі – не висмикнуть,
із лемішиків земельку не витрусять,
і не кинуть сошку
за вербовий кущ.
Молодий Вольга Святославович
посилає вже всю свою дружиноньку,
усіх тридцять молодців без єдиного.
І ота хоробра дружинонька,
усіх тридцять молодців без єдиного,
до кленовенької сошки під'їхали;
беруть сошку за голоблі
та крутять довкруг,
а не можуть її із землі піднять,
з борозенки не можуть висмикнуть,
із лемішиків землю витрусить,
кинуть сошку не можуть
за вербовий кущ.
То й говорить оратай отакі слова:
"Ой, ти, Вольго Святославовичу!
А не мудра, хоч хоробра
та дружина твоя,
чей, не може із землі сошку висмикнуть,
із лемішиків земельку витрусить,
кинути сошку за вербовий кущ.
Не дружинонька вона хоробра –
хлібоїдь-дармоїдь в дворі княжому".

І отой оратай-оратаєчко
на кобилці на буланій своїй

та під'їхав до сошки кленової,
однією рукою ту сошку взяв –
із землі її витяг-висмикнув,
із лемішиків землю витрусив,
кинув сошку за вербовий кущ.

Вони сіли на коней, поїхали
ген роздоллячком, полем чистим.
А кобилка у ратая – риссю іде,
поруч коник Вольги швидко біжить;
а пустилась кобилка буланая вскач –
почав коник Вольги відставати.
І гукає Вольга до ратая,
та махає йому своєю шапкою:
"Стій-постій, не спіши, оратаєчку!"
І ще додає отакі слова:
"Щоб булана твоя
та була б конем –
я б за неї виклав п'ятсот гривеньок".
То оратай йому і відказує:
"Я кобилку цю ще лошам узяв,
ще лошам її взяв з-під матері,
і за неї п'ятсот вже тоді заплатив.
А була б ця кобилка коником –
такому б коню
і ціни б не було".

Тут говорить Вольга, допитується:
"То скажи хоч мені, ората́ю-ора́таю!
А як же тебе на ім'я зовуть,
величають як тебе по-батькові?"
Оратай і дав таку відповідь:
"Гей, хоробрий, Вольго Святославовичу!
Як я жито зберу, у копи складу,
складу в копи, та додому звезу,
додому звезу та вимолочу,

а там пива зварю,
земляків пригощу,
стануть мене люди
нахвалювать:
"Ой же ти молодець,
Микуло Селяниновичу!»

…Отак вони і доїхали до Гурковця,
стали походжати вони городом,
стали в городі роздивлятися,
а дядьки-розбійники
й поговорюють:
"Це три дні пройшло, як ратай тут був –
солі накупив,
дядьків наших бив!"
Збираються вони та гуртуються,
і гуртом, усі разом думу думають:
може б, їм піти та вклонитися,
милості просить та пробачення?
То й говорить Вольга Святославович:
"Ой же ти, Микуло Селяниновичу!
Я дарую тобі оці три городи,
оці три городи із людьми всіма,
залишайся ти тут намісником,
збирай данину, мита-податі".

Данило Ігнатович і його син

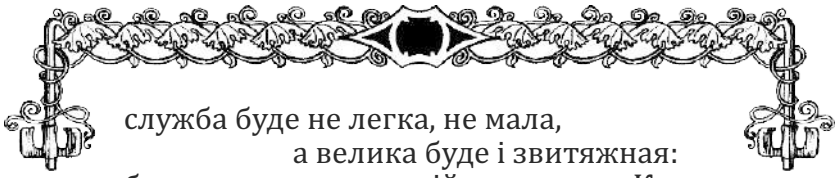

було ж у Києві, славнім городі:
в князя-сонечка Володимира
зачинався-починався бучний бенкет
не для батенька, не для матінки –
для отців духовних, для попів-дяків
і для всіх для церковних причетників.
За звичєм там – богатирство все,
бо яке ж без них бенкетуваннячко
та про силу свого Краю
думи-розмисли?
Вже наїлися, напилися вже,
а з веселощів – не без хвастощів:
той одним, той другим, а похвалиться –
скарбом золотим, а чи силою,
молодою жоною чи сестрицею…
Лиш один Данило, син Ігнатович,
і не п'є, і не їсть й нічим не хвастає:
він донизу схилив буйну голову,
свої очі ясні долу втупивши.
Спостеріг це Володимир стольно-київський:
"Гай-гай-гай, Даниле Ігнатовичу!
Що ж не п'єш ти, не їси, все відмовчуєшся?
Може, я не дав тобі місця гідного,
може, чашник обійшов тебе чарою,
а чи дурень який посмів скривдити?"

І говорить Данило Ігнатович:
"Князю-сонечко наш стольно-київський,
ти Данилові дозволь слово мовити,
а за те вигнанням не карай мене,

ні на страту не кидай смертную,
ні на ті стовпи з поперечиною,
та й під свист ремінняччя сирцевого".
"Та кажи вже, Даниле, в чім потреба твоя,
без вигнань-заслань незаслужених,
без мук-покарань, без кари смертної,
без високих стовпів з поперечиною,
і без того ремінняччя сирцевого".
"А надумав я, княже, в монастир іти,
в темну одіж я хочу вдягнутися
та й заради спасіння небесного".
Тоді й каже йому Володимир-князь:
"Ой, Даниле, ти сине Ігнатовичу!
То на кого ж покидаєш ти матінку Русь,
хто її захистить у годину лиху,
стане Києву-городу обороною?"
"Володимире, князю стольно-київський!
Залишаю удома я чадо своє,
сина рідного Михайла Даниловича.
Уже навчений Михась, аби править конем,
конем правити, цілить ратищем –
на заміну вітцю гідно стане він
і за Київ наш обороною,
і за всю нашу Русь,
землю-матінку".
І зітхнув тоді Володимир-князь:
"Що ж, правуйся, Даниле,
в темну келію
та молися за себе і за нас усіх".

Повертає Данило Ігнатович
з того княжого бенкету додомоньку,
любе чадо своє прикликає,
сина-отрока Михайла-Михайлика.
"Ой ти, сину мій Михайле Даниловичу!
А накину ж я тепер на тебе службоньку –

служба буде не легка, не мала,
а велика буде і звитяжная:
будь ти захистом надійним городу Києву,
оборонцем постій за святую Русь!
Ти конем уже, сину, здатний правити,
здатний правити, брать ворога на ратище.
Я ж даю тобі коня богатирського,
я даю тобі булаву важку,
я даю тобі списа довгомірного,
я даю тобі трубу, щоб далі бачити,
обладунки богатирські всі даю тобі
та кажу-повеліваю, чадо любеє:
як ти виїдеш на гору на високую,
то візьми цю трубу і вдивляйся довкруг:
як побачиш вражу силу незлічимую,
незліченну силу-силоньку ворожую, –
не вганяйся ти до неї в середину,
не берись в саму гущу, ув осердя її,
розбивай оту силу на часточки,
кинь її на оболонь з горба-пагорба:
не рікою – хай струмочком потече вона,
а ти міцно тримайся берега!
Та коню давай спочинок день і ніченьку,
а не можеш добу – хоч півдоби,
півдоби не даси – дай годинки три…
Не забудь цю пораду, не зневаж її!
Бо орда степова упіймає тебе:
вони зроблять підкопи глибокії –
і потрапиш ти в них на скаженім скаку,
прямо в бран до жорстоких убійників".

…Споряджань-виряджань
не було напоказ,
а Михайло уже в чистім полечку –
тільки пил за ним, наче дим стовпом,
та летить за ним жовта курява.

Ось висока гора, куди й вимчавсь кінь,
і Михайло там силу пробує:
вгору булаву свою кидає.
Пада ж та булава
не на землю сиру, не у заводі –
в буйну голову важка булава летить.
А Михайло не схитнеться –
сидить на коні,
навіть кучері русяві не стріпнулися.
З іншим нахилом, вдруге, кида її –
булаву ту свою важезную,
але знову вона не сягає землі,
не сягає землі, ні у воду не падає –
цілить прямо Михайлові в голову.
Та Михайло сидить, як і досі сидів,
навіть кучері русяві не стріпнулися.

Тоді в далеч Михайло
крізь трубу дививсь –
запримітив там силу вражую;
чистим полем на неї і кинувся він
та й ввігнався в гущу самісіньку.
І як став же Михайло розмахувать
булавою своєю важкенькою,
вибивать оту силу невірную!..
В один бік махне – і вже вулиця,
в другий бік махне – там провулочок.
Бився-рубався Михайло рівно три доби –
не спочив три дні і три ніченьки,
та стомився під Михайлом його добрий кінь,
замолив-запросив людським голосом:
"Ой, Михайле, сине Даниловичу!
Молодий ти ще, некмітливенький, –
дай мені відпочити день та ніченьку,
хоча б ніч одну добре виспатись".

Не послухав Михайло Данилович:
"Я не дам тобі спочить ні годиноньки!"
Тоді вдруге до нього
вірний кінь заблагав:
"Ой, Михайле, сину Даниловичу!
Запилилися очі пилюкою,
грива кров'ю ординською закривавилась.
А поперед нас – три підкопи-рови,
де тобі та мені воюватися.
А що перший рів перескочу я,
може, якось і другий подужаю –
а вже в третій ми обоє звалимось".
А Михайло не дочув того поклику.
Уперіщив він коня по крутих боках
і пришпорив його – скільки сили було.
Перший клятий рів перескочили,
з другим ледве-заледве справились –
ну, а в третій витязь таки упав…
Добрий кінь тоді сам помчав учвал
диким степом, лісами дрімучими,
по болотах, покритих ряскою,
по узгір'ях, по високих пагорбах, –
та й прибіг до Данила Ігнатовича,
де у келії він во спасіння молився, –
і копитами вдарив у землю святу,
щоб дізнавсь про Михайла його батечко.
Здогадався Данило, вчувши тупіт коня:
"Видно, в полі нещастя сталося,
і над любим синком вже нависла біда –
може, вбитий мій син, чи поранений?!"

…А Михайло Данилович
як звалився у рів,
в яму-пастку, у траві густій заховану,
налітали на нього ворожі витязі –
білі руки в'язали за спиною,

надягали кайдани, колодки важкі
та й на плечі молоді богатирські;
повели за собою – чи на горло скарать,
чи на муки-тортури жорстокії.

І тоді загукав до них богатир:
"Що за люди ви черстві-немилосердній!
Познімайте з плечей хоч колодки тяжкі –
все одно ж зрубаєте мені голову!"
А ординці на слова його й не обертаються –
тільки мовчки до стану свого ведуть.

Ось тоді вже гукнув Михайлечко
та на всю свою силу богатирську:
"Боїтесь відпустить, увільнити від пут?
Он які з вас нікчемні витязі!
Богатир убиває у чеснім бою!"
Та й здвигнув він плечима могутніми –
колодки і самі попадали,
і кайдани на руках обірвалися.
І з ординців тоді найближчого
він за ноги вхопив, не гаючись –
він за ноги вхопив, у повітря здійняв,
став немов булавою вимахувать.
У всі боки маха, на всі боки гука:
"Гей, послужить мені ця лиха голова –
трапився жилавий, не зірветься!"
Всіх на землю валив, хто був поблизу…

Коли глядь – звіддалека, з поля чистого,
ще не битий ординець якийсь наїжджа,
ще не битий – чи відстав, чи ховався десь?
Швидко-швидко невідомий наближається,
тягне днище старе від лодії,
у тім днищі водиця чистая,
вода чистая, прохолодная.

Підбирає він зранені в полі тіла
та водою тією споліскує,
ополіскує, обличчя роздивляється…

Підбігає Михайло до того витязя –
вже й за руку вхопив,
щоб на землю звалить,
а не зчувся, як і сам горілиць лежав.
Аж згубив свого хреста натільного…
Незнайомець підняв його хрестика,
до очей підніс, роздивляється –
та й цілує Михайла в синівські уста:
"Чи не більша і досі сила батькова?
І порад моїх ти не дослухався!"

Ця ж билина –
на те і створена,
щоб нащадки почули і вдумались.

Василь Ігнатович і Батига

зінь-дзінь-дзінь! – звідтіля,
від хреста Ливонідового,
виходило-вибігало турів
двійко чи трійко.
Трапилось тим турам
повз Київ-город бігти;
диво дивнеє над Києвом вони бачили,
чудо чуднеє над Києвом споглядали:
тужно дівчина виходила,
слізно дівчина плакала,
плакала-ридала на стіні городській…
Прибігли тури до неньки-туриці:
"Здрастуй, турице золоторогая!
Як ми бігли, тури,
та повз Київ-город, –
ми бачили над Києвом диво дивнеє,
споглядали над Києвом чудо чуднеє:
виходила дівчина, слізно плакала,
тужно плакала-ридала
на стіні городській".
"Ой, дурненькі ви, тури, дітлахи мої!
То не дівчина виходила, тужно плакала, –
то тужила сама стіна городська,
бо зачула небезпеку над Києвом".

Отой плач-тужба́ були провісницькі:
заявивсь другодня
та невірний Батига-цар,
із сином Батигою Батиговичем
та із зятем своїм Тороканчиком,

а ще й з хитрим дячком зловигадливим.
У Батиги самого сорок тисяч
і в синка сили - війська сорок тисяч,
стільки ж сили було і в Торокана-зятька
та у хитрого дячка-зловигадника.

Кличе Батига од Києва,
кличе Батига супротивника,
кличе Батига поєдинщика:
"Володимире, князь стольно-київський!
Дай-но ти мені супротивника,
дай-но мені поєдинщика,
щоб зі мною, з Батигою,
подвобійничав".
Невезучо для Києва склалося:
богатирський рід не відгукується,
Святогор-богатир десь на горах святих,
а Ілля та Самсон окрай синь-морів,
а Добриня Нискинич в чистім полечку,
а Олеша Попович із прочанами!
Із голоти-злидоти, правда, є один,
що пропив-прогуляв геть пожиточки, –
то й іде цей злидар до Володимира,
хрест кладе перед князем по писаному
і поклони б'є по-ученому
на всі три, на чотири сторони,
а зосібно – князю Володимиру.
"Здрастуй, Володимире стольно-київський!
Опохміль-но Василя п'яним ковшем,
бо з похмілля Василю голова болить,
а палке його серце болить за долю Києва".

Повелів князь Володимир стольно-київський
наливать йому чару вина доброго,
другу чару хміль-пива наливати йому,
третю чару наливати медвяную.

Оте випите питво пудами мірялось,
або ж чарами – в півтора відра.
Воднoруч Василь ті чари приймав,
випивав-спорожняв їх духом одним,
а по всьому так сказав князеві:
"Отеперечки я можу й на коня сідать,
можу й шабелькою орудувать,
шабелькою своєю на сорок пудів".

Він брав-вибирав коня доброго,
а для коника уздечку шовковую,
повстиночку клав на гривастого,
черкаське мостив сіделечко
та дванадцять попруг підтягував –
не заради краси-забаганочки,
а для міцності богатирської:
булат не зігнеться,
не зламається,
і попруги шовкові не обірвуться.
Тугим луком він зручно узброївся,
стрілами наповнив добрий сагайдак,
взяв у руки повода шовкового
та збадьорив свого коника шпорами.
І помчав-поніс його добрий кінь
за стіну городську, за київську,
через вежі кутові, поза воротами.

В чисте поле Василь як виїхав –
то й побачив Батигу в чистополечку;
він тугенько лук свій натягував,
і стрілу клав на нього гартовану –
в три ворожі поцілював голови:
убив сина Батигу Батиговича,
убив зятя Торокана-Тороканчика,
убив чорного дячка-зловигадника.

А в Батиги коні добрі були,
а в Батиги коні споряджені, –
то і шле Батига скорих гінців,
гінців своїх скорих до Києва.
Ну, а Київ-город – величенький таки:
соколу над ним налітатися,
і пташині малій натішитись, –
то й не просто знайти винуватого.
Але їде Василь до Батиги сам
на своєму на доброму конику,
у сіделечку черкаському кованім.
Коник ріки-озера поміж ніг пуска,
а повз море мчить узбережжями,
по вершечках дерев перескакує –
тільки хвіст по землі розстилається,
круг копит обвивається гривонька,
вогнепломінь із ніздрів – струменем.

Їде Василь, тугий лук випробовує,
булавою тяжкою вимахує,
гострим ратищем на сонці поблискує.
І від ратища того, як від блискавки,
обіймає страх серце Батигове.
Аж Батига мимоволі дивується:
сам наїздився полем, всього набачився,
а так страшно не ставало ні разу йому.
Ген од Києва, од Володимира,
верхи мчить сюди молодий богатир,
начебто й нічим не нахваляється,
а по серцю чомусь віє холодом.
Вже Василь до Батиги й наблизився:
"Здрастуй, славний Батиго,
бусурманський цар,
та із сином Батигою Батиговичем
та із зятем Тороканом-Тороканчиком!"
А Батига похмуро у відповідь:

"Нема сина Батиги Батиговича,
нема більше й Торокана, зятя мого,
та нема уже й дячка-зловигадника".

То й говорить тоді до Батиги Василь:
"Ти пробач мені першу провину мою,
мою першу провину великую:
бо ж то я убив сьогодні сина твого,
бо ж то я убив і твого зятька,
убив чорного дячка-зловигадника.
За свою за провину великую
я, Батиго, тобі послужити б хотів.
Дай мені сорок тисяч війська твого:
поведу їх до города Києва,
до ласкавого князя Володимира –
ми на город той Київ вогнем поженем,
а стольного князя в полон візьмемо".

Повірив Батига Василевим хитрощам:
сорок тисяч своїх воїв йому виділив.
А Василь як у поле виїхав, –
то й ударив мечем по руку правую:
геть посік-порубав силу вражую.
А затим до Батиги повертається:
"Ти прости мені, Батиго, другу вину,
мою другу провину великую:
загубив я твоїх сорок тисяч воїнів,
та зате я придивився у городі,
та зате я догледів у Києві,
де ворота стоять відчинені, –
увіходь хоч сьогодні до Києва…
Тільки сили дай ще сорок тисяч мені".

Вдруге їде з такою ж силою,
вдруге разом з конем розвертається –
та б'є-лупить булавою булатовою,

ратищем довгомірним проштрикує –
жодного не залишив з того воїнства.
Сам приїхав до Батиги-царя,
та чолом йому б′є, уклоняється:
"Все розвідав я в городі Києві –
дай, Батиго, за тебе постояти".

То і втретє цар йому сорок тисяч дає,
а ще сорок сороків чорних соболів,
а вже срібла та золота – то й ліку нема.
Їде-правиться Василь чистополечком,
їде він до Києва, радується,
та своєю шаблею, мов грається, –
вирубáє до пня силу вражую.

А Батига бере трубу підзорную,
трубочку підзорну бере-дивиться
в чисте поле, аж ген до пралісів,
що до Києва підступилися
та до города Володимирового.
А як глянув він на широкі поля,
на луги розлогі зеленії,
на шовкові трави в просторих лугах –
і погибель своя йому бачиться.

То й сідлає Батига добрих коней –
невезуче додому правиться,
в край невірний, до своєї землі,
все невдачу свою проклинаючи:
"Не вдалось мені взяти Києва,
та про нього уже й мови нема –
я утратив ще й все своє золото…
А той Київ великий людьми й землями,
богатирством своїм всюди славиться:
що звитяжці найбільші у Києві,
повна зóлота скарбниця у Чернігові,

вбрання дороге в Ново-городі,
у Смоленську незліченні запаси зерна".
А той Київ далеко позаду лишився,
день у довгій дорозі ніччю змінюється –
далі й далі мчить Батига від города,
від города князя Володимира.

Додивився Василь, син Ігнатович,
що Батига рятується втечею,
загорівся і серцем, і мислями –
сам до себе він так проговорює:
"Не поїду до города Києва
та до князя свого Володимира –
пожену по слідах Батигових,
хай Батига нічим не похвалиться,
як іще раз ми з ним зустрінемось.
Я його здожену та й скажу йому:
що ж це, царю, тобі не злюбилося,
що так швидко вертаєш від Києва,
крадькома повертаєш, потайки,
тишком-нишком,
ще й не прощаючись?"

Не злюбились одразу Батизі тому
Василеві слова –
шабля зблиснула,
занеслась на Василя Ігнатовича,
на хороброго воїна-русича.
Та Василь і свою витяг шабельку,
і наїхав із шаблею гострою
на Батигу – відсік йому голову,
чисто-рівно відсік, аж по плечі самі.
Впав Батига з коня свого доброго,
впав на землю чужу, не звойовану...
Після того Василь своєю шаблею
решту сили невірної викосив –

та й помчав-полетів до рідного Києва,
до князя свого Володимира.

Гей, гукав же Василь в полі чистому,
на роздоллі широкому, а що сили було:
"Володимире, князю стольно-київський,
повели-но ворота мені відчинять,
відкривати ворота широкії,
щоб заїхав я зі своїм гривастим конем
за стіну городську, до Києва!"

І ворота удячно відкрили йому –
щоб заїхав богатир до Києва.
Сходить витязь неспішно з коня,
тут-таки його і прив'язує
до кілечка на стовпчику різьбленім,
насипає зерна білоярого;
у палати іде з білокаменю,
там кладе він хреста по писаному,
та поклони б'є по-ученому.

Тоді й каже-промовляє Володимир-князь:
"Гей ви, слуги, слуги мої вірнії!
Запитайте-но Василя-витязя,
як то їздилось йому в полі чистому?"
Запитали княжі слуги, як їм князь велів:
"Що ж робив ти,
що ти бачив за воротами?"
"Чужинецьку силу нищив там як міг,
бачив враже богатирство все порубане" –
ось така була Василева відповідь.

Повелів тоді стольний Володимир-князь
учиняти бенкет на честь витязя,
княжу учту, частування почеснеє, –
щоб дванадцять днів йому гостилося.

І сиділи там князі та бояри київські,
слово промовляли під чарочку:
"Ой же ти, Василю, Ігнатів син!
Поки у роз'їздах богатирство київське –
в чисте поле один ти виїхав
та свят-городу Києву став обороною,
обороною став і нашому князеві!"
Частували-славили витязя –
аж допоки
й скінчився пишний бенкет,
розійшлися гості з гуляночки...
А нащадкам билиця лишилася.

Іван, син Гостиничів

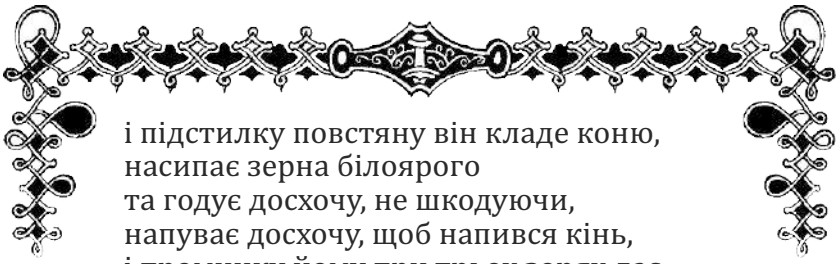
к у стольному городі у Києві,
у ласкавого князя Володимира
та й бучний був бенкет, частуваннячко –
для князів, для боярства чисельного,
для купців-гостей із торговища,
для міщан із Гори і пригородів,
для усього люду православного
та для витязів з роду богатирського.
Князь бенкет спорядив – то всі й го́стяться,
а розставили столи – то й частуються;
і всі отут напивалися,
і всі отут наїдалися…
Ось виходить сонечко Володимир-князь,
йде од столу до столу,
всіх вітає довкруг,
а тоді промовляє такі слова:
"Гей, ти, люде православний київський!
Гей, ви, чесні міщани пригородні!
Гей, багаті купці з люду торгового!
Гей, богатирі, звитяжне лицарство!
А хто має з вас коня доброго,
щоб побився зі мною на великий заклад,
не на гривень сто, не на тисячу,
а побився на свою буйну голову?
Щоб він виїхав з города Києва
та домчався ген до Чернігова
і назад устиг повернутися
за той час, що до обідні від заутрені?
А дорога ота – це немало верст:
рівно тричі по дев'яносто станеться…"

Тут принишкли бенкетувальники,
всі примовкли, здригнулись деякі,
став ховатись менший за середнього,
а середній ховається за більшого,
а від більшого нема відповіді.
І тоді з-за переднього столу,
із дубової лавки новенької
устає молодець молодесенький,
на імення Іван із Гостиничів;
підійшов він до князя близесенько,
уклонивсь йому низько-низесенько
та й говорить Іван отакі слова:
"Ой, ти, сонечко Володимир-князь!
Ти дозволь мені слово мовити,
не наказуй за те зняти голову,
ані голову знять, ні повісити,
ні заслати мене в землі далекії,
як заб'юся з тобою на великий заклад,
не на гривень сто, не на тисячу,
а заб'юсь на свою буйну голову".

Князь – він справді кладе сто і тисячу,
і приймає він богатирський заклад,
той заклад великий неабиякий.
За Івана богатирство ручається,
поручились за князя бояри київські.
А як тільки заклад той повершили –
залишає Іван бенкетуваннячко,
йде скоренько на свій на широкий двір,
голова ж бо сама униз клониться,
і щось очі шукають на сирій землі –
опертя, а чи сили в землі-матері?
Йде Іван до свого коня, в теплу стаєньку;
він до правої ноги припада коню
і говорить йому, наче другові:

"Ой, буренький ти мій,
мій гривастенький!
Я забився із князем на великий заклад,
не на гривень сто, не на тисячу,
на свою молодецьку буйну голову, –
що поїду від города Києва
аж до города славного Чернігова
і назад устигну повернутися
між молитвами вранішньою та обідньою.
А дорога ота – це немало верст:
рівно тричі по дев'яносто станеться…"
І до нього, такого засмученого,
обізвався коник людським голосом:
"Ой, послухай, Іване з Гостиничів!
Попроси у князя днів строкових,
хоч малого строку та випроси,
попроси хоч три дні і три ніченьки
Повстяну тоді підстилку поклади мені
та насип мені зерна білоярого,
досхочу мене годуй, не шкодуючи,
напувай досхочу, щоб напитися.
При трьох зорях вечірніх поганяй мене,
при трьох зорях вечірніх
для проминочки".
І пішов Іван, син Гостиничів,
попросити в княждворі днів строкових,
хоч малого строку в князя випросити,
попросити хоч три дні і три ніченьки.
Князь дозволив йому
того строку взять –
троє днів і ночей відпустив йому.

Повертає Іван, син Гостиничів,
повертає на свій на широкий двір,
до гнідка верта, свого коника.
В теплу стайню він ставить гривастого

і підстилку повстяну він кладе коню,
насипає зерна білоярого
та годує досхочу, не шкодуючи,
напуває досхочу, щоб напився кінь,
і проминку йому при трьох зорях дає,
при трьох зорях вечірніх
своєму конику.
Отак дні строкові і завершились –
поминули три дні і три ніченьки.
У дорогу Іван споряджатися став,
щоб на добре йому сподобилось.
Він гнуздав та сідлав коня доброго,
накидав уздечку тасьмовую,
клав Іван пітнички на коника,
а на них клав м'якенькі повстяночки,
а вже потім черкаське сіделечко;
підтягнув аж дванадцять
шовкових попруг,
клав тринадцяту – черезхребетницю,
через спину коня, міцно кроєну,
не заради краси, а для кріпості, –
щоб не скинув кінь
у полі чистому.
А коня спорядив, спорядився сам –
заспішився до церкви Божої:
він до церкви іде, і коня веде…
Зупинив коня і до церкви зайшов.
А духовні отці там зібралися –
відслужити недільну заутреню.
Помолився Іван, тричі хрест поклав,
тоді швидко вертає до коника –
тільки й бачили, як в сідло сідав,
в стремено ступав, брав за поводи,
а їхав-від'їжджав – вже й не бачили,
скоку-бігу не бачили кінського;
закурилося за ними, задимілося –

дим стоїть ото чи в'ється курява?
Скаче кінь гнідий, справді добрий кінь,
із гори на гору перескакує,
а зі схилу одного та й на другий схил,
дрібні гори та долини поміж ніг пуска,
попід небом летить бистрим соколом.
До Чернігова-города домчалися
та дісталися храму Божого –
там зійшов Іван вперше з коника,
ні на кого не лишає, не прив'язує,
а заходить до храму швидесенько,
де заутреню правлять священики,
іще правлять недільну заутреню.
Може, хтось тут є із Гостиничів,
із рідного села Іванового,
що близесенько під Черніговом?
Нема часу зі всіма помолитися,
то й прохає він, аби Бог простив;
а іще він прохає духовних отців,
з таким словом до них звертається:
"Ви даруйте мені, отці духовнії,
а пишіть ярлик, скору грамоту".
І священики не противились –
скору грамоту написали йому.

Не барився Іван ані хвилечки,
з церкви Божої вийшов на вулицю,
погукав скоріш свого коника,
на бігу застрибнув у сіделечко,
і поніс його кінь у зворотню путь:
із гори га гору перескакує,
а зі схилу одного та й на другий схил,
дрібні гори та долини поміж ніг пуска,
попід небом летить соколиком, –
так вони і домчали до Києва.
І до церкви Господньої поспішив Іван,

тільки там вже на землю із сідла зійшов,
а гнідого ніде й не прив'язує –
бо і так ледь-ледь на ногах стоїть,
ще й із ніздрів раз у раз бухка полум'я
та із вух його густий дим іде…

Іван в церкву іде з прихожанами, –
а там тільки-тільки збираються
та й обідню недільну правити.
То й відстояв Іван обідню всю,
помолився разом з киянами,
поки й службу скінчили священики,
поки з церкви й люди повиходили.
Потім брав за вуздечку коня свого,
за шовковий повід брав коника –
в рідне дворище припроваджував,
припроваджував його у теплу стаєньку,
повстяну простелив підстилочку
та насипав зерна білоярого,
сам пішов до князя Володимира –
взяти гривні, ним чесно виграні.

Каже князю Іван Гостинович:
"Ой ти, сонечко, Володимир-князь,
ти вже дай мені, за поїздку мою,
гривень тих золотих, як заклалися,
а сто гривень дай
та ще й тисячу".
Володимиру-князю це не втішно було,
за велику досаду це видалось –
і з ласкавого князь неласкавим став:
"Зачекай-но, Іване Гостиновичу!
Я знайду іще важчу службу тобі –
я ж бо випущу на твого коника
триста ситих молодих жеребчиків:
хай гнідка твого потолочать вони,

хай вони розволочать гривастого.
Отже випустить мусиш в поле чистеє
свого друга-коня надто бистрого".
І пішов Іван запечалений,
запечалений та зажурений,
опустив свою буйну голову,
ясні очі у землю потупивши.
На широкім дворі, в ріднім дворищі,
до коня він зайшов у стаєньку,
прихилився до нього при правій нозі
і сумну переказує вісточку:
"Ой, гнідко ти мій любий, гривастенький!
Видно, час нам з тобою прощатися;
випускає на тебе Володимир-князь
в чистім полі аж триста жеребчиків,
випускає і так нахваляється:
хай гнідка твого потолочать вони,
хай вони розволочать гривастого".
То гнідко до нього й озивається,
озивається гнідко людським голосом:
"Не сумуй ти, Іване, син Гостиничів!
Ота служба – не більше ніж службонька,
важча служба – у нас ще попереду".

Випускає тоді Іван Гостинович
свого коника-гнідка, коня доброго –
і побіг-поскакав його добрий кінь,
полетів на роздолля, в поле чистеє.
А князь випустив триста жеребців –
і вони теж у поле вибігли.
До гнідка наближались-принюхувались,
поки й стали кусати-покусувати,
поки й стали на нього побрикувати –
аж допоки гнідко та й розгнівався.
Правою ногою він землю б'є,
аж дуби доокола захиталися,

захитались, верхів'ям спліталися,
а в озерах вода сколихнулася.
Налякалися триста жеребчиків
і на землю попадали,
як мішки з вівсом,
ледве-ледве коноводи ще живі стоять.
То й додому прибігає
кінь-гнідко швидкий,
до широкого двора до Іванового,
і заводить Іван його в стаєньку,
повстяну кладе там підстилочку,
насипає зерна білоярого,
сам іде до князя Володимира –
знову просить оплатить йому вигране
за ті гони-перегони до Чернігова.
Так говорить Іван з Гостиничів:
"Ой ти, сонечко, Володимир-князь!
Ти вже дай мені, що належиться:
оті гривень сто, а ще й тисячу".
Володимира-князя це не втішило –
за велику біду це видалось:
"Ох та ох же ти, Йване Гостиничу!
Я накину ще важчу службу тобі:
тридцять жеребців у поле випущу:
ось вони вже гнідка потолочать таки,
розволочать вони твого коника".

І вертає Іван запечалений,
запечалений знов та зажурений,
опустив свою буйну голову,
ясні оченьки в землю потупивши;
на широкім дворі, в ріднім дворищі,
до коня знов зайшов у стаєньку,
прихилився до гнідка при правій нозі:
"Ой ти, конику мій любий, гривастенький!
До коліна біленька твоя права нога,

твоя ліва біліє по щіточку...
Видно, час настав нам прощатися –
випускає князь тридцять жеребців,
випускає на тебе й нахваляється:
"А нехай потолочать гнідка твого,
розволочать нехай твого коника".
І до нього озвався кінь гривастенький,
обізвався гнідий людським голосом:
"Служба й ця мені – лише службонька,
а найважча – вона ще попереду".

Іван коника з стайні випустив –
і побіг його кінь в чисте полечко.
Своїх тридцять жеребців
тут і князь випуска –
вони всі до гнідка і примчалися:
заходились кусать-покусувать,
стали часто на нього побрикувати –
аж допоки гнідко й розгнівався:
правою ногою він землю б'є,
аж дуби доокола захиталися
та сплелися верхів'ям-вітами,
а в озерах вода сколихнулася.
Усі тридцять жеребців, тим налякані,
повалилися на землю,
як мішки з вівсом,
а всі княжі коноводи
ледь живі стоять.
Кінь же добрий –
до Івана прибіг,
і заводить Іван його в стаєньку.
Знов кладе повстяну підстилочку,
насипає зерна білоярого,
сам іде до князя Володимира:
"Ой ти, сонечко Володимир-князь!
Ти вже дай мені, як заклалися,

за поїздочку до Чернігова,
оті гривень сто, а ще й тисячу".

Володимиру-князю
знову прикрість одна –
за велику досаду це видалось,
то й говорить він так Іванові:
"Ой ти, гордий Іване Гостиновичу!
Я задам тобі службу найважчую, –
наймогутніших випущу трьох жеребців
на твого на гнідого коника!"
Іще більше Іван, син Гостиничів,
зажурився та запечалився;
і верта він, повісивши голову,
ясні очі у землю втупивши, –
йде в тужбі, аж не бачить доріженьки.
На широкім дворі, в ріднім дворищі,
до коня знов зайшов у стаєньку,
знов до правої ноги прихиляється:
"Ой, гнідко мій любий, косматенку!
Попрощатись нам, видно, судилося –
трьох могутніх жеребців
шле на тебе князь".
"Ой, господарю, Іване, син Гостиничів!
Отих трьох жеребців добре знаю я:
з них один жеребець –
то мій названий брат,
і до того ж постарів-зістарився,
та і другий вже – сива гривонька,
ну, а третього при Трубайлі
у полон взяли".

Іван коника з стайні випустив –
і побіг гнідко в поле чистеє.
А князь випустив своїх трьох жеребців –
то вони до гнідого й наблизились:

заходились кусати-покусувать,
стали часто брикатись-побрикувати,
то гнідко і не стерпів – розгнівався:
сиру землю б'є ногою правою,
аж довколишні дуби захиталися
та докупи сплелися вершечками,
аж в озерах воду розколисує.
На жеребчиків трьох
тоді й страх напав:
полонений – утік до господаря,
сивогривого взяв за хребта гнідко
та торохнув об землю-матінку –
так торохнув, що й смертю скінчилося.
Ну, а третій – косматенка названий брат,
найстаріший, а скорився молодшому:
"Бачиш, брате, тепер я при старості,
ти ж на силі якраз, і тілом міцний,
то хай буду я тобі за брата меншого –
старшинуй тепер ти
поміж нами двома".

Прибігає до Івана його добрий кінь,
і заводить Іван його в стаєньку,
повстяну там кладе підстилочку,
насипає зерна білоярого,
ну, а сам Іван, син Гостинович,
йде до князя Володимира.
А, прийшовши до нього говорить так:
"Ой ти, сонечко Володимир-князь!
Ти вже дай мені, як заклалися,
за поїздочку до Чернігова,
оті гривень сто, а ще й тисячу".

Володимиру-князю прикро й слухати –
за велику досаду це видалось,
то й говорить він так Іванові:

"Ой ти, славний Іване Гостиновичу!
А який бо у тебе та й добрий кінь –
подивитися б на нього в чистім полечку,
а ще спробувать упіймати його".
І додав іще Володимир-князь:
"В чисте поле ти випусти коника,
я ж тим часом зберу добрих молодців –
хай попробують упіймати його,
шовковим арканом заарканити".
Зажурився Іван від тих княжих слів,
зажурився та запечалився –
йде додому, повісивши голову,
ясні очі у землю втупивши,
аж не бачить путі-доріженьки.
До двора він приходить, до стаєньки,
і говорить Іван, син Гостиничів:
"Ой, гнідко мій любий, гривастенький!
Видно, й справді з тобою прощаюся:
хоче князь, щоб спіймали тебе
в полі чистому,
і що зроблять з тобою – не відаю,
а ловців же збереться
многе множество".

І до нього озвався коник гнідий,
обізвався кінь людським голосом:
"Ой, господарю Іване, син Гостиничів!
Ти прийди туди, в поле чистеє,
одягни на себе шубу,
що пошита з куниць;
як ловитимуть мене в полі чистому
та й арканами міцними шовковими,
та обстануть ловці доокола, –
я побачу тебе, Іване, син Гостиничів,
й побіжу повз тебе,
по травиці густій;

ти ж утягнеш з рукава руку правую,
а я тоді ухоплю в тої шубоньки,
в тої шубоньки порожній правий рукав,
ухоплю та й відірву його на́чисто –
щоб злякався і сам князь
стольно-київський:
"Думав я, що і справді це добрий кінь,
а він навіть не пізнав свого хазяїна –
відірвав йому у шуби правий рукав".

Відпустив тоді Іван свого коника –
він помчав-побіг в поле чистеє.
Став Іван і собі споряджатися:
одягати шубу з куниць шитую…
А сам князь уже вийшов в чисте полечко
з багатьма людьми із княждвірськими,
із ловецькими путами-арканами.
На роздоллі вони коня вгледіли,
то і стали його оточувати.
Коник мирно пасеться, походжає собі,
а ловці ж узялися ганяти його;
тоді й став гнідий в полі бігати
та свого додивлятись господаря…
Ось побачив Івана, окремішньо,
ухопився за шубу Іванову,
на бігу з плечей майже всю стягнув, –
рукав правий одірвав чисто-начисто.
Князь і справді налякався, каже Йванові:
"Та який же це, Іване,
в тебе добрий кінь?
Замалим не убив свого господаря!
Краще йдімо звідсіля,
люди княжії,
бо усіх нас повбива
бусурман отой".
І всі княжі челядини геть посунули…

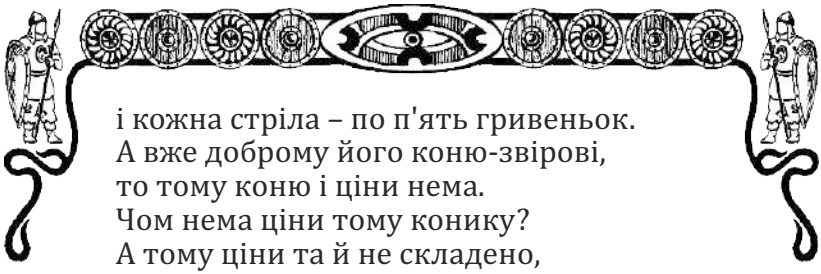
А Іван упіймав свого коника,
вів у двір його, в теплу стаєньку,
а там клав повстяні підстилочки,
насипав зерна білоярого, –
сам ішов до князя Володимира,
до хоромів його, до гридниці,
і отак тоді каже князеві:
"Ой ти, сонечко Володимир-князь!
Ти вже дай мені, як заклалися,
за поїздочку до Чернігова,
оті гривень сто, а ще й тисячу".

І вже князеві робить нічого –
віддає він сто гривень і тисячу.
Повертає Іван, син Гостинович,
до свого двора, свого дворища,
до коня поспішає у стаєньку,
повіда́є гнідому, що у князя було,
повіда́є йому, розказує:
"Ой ти друже мій, добрий конику!
Дякую тобі, мій гривастенький!
Послужив ти мені вірою-правдою,
і отримав я, Іван,
по митарствах всіх,
за поїздочку до Чернігова,
сотню гривень золотих,
а ще й тисячу!"

Михайло Казарянин

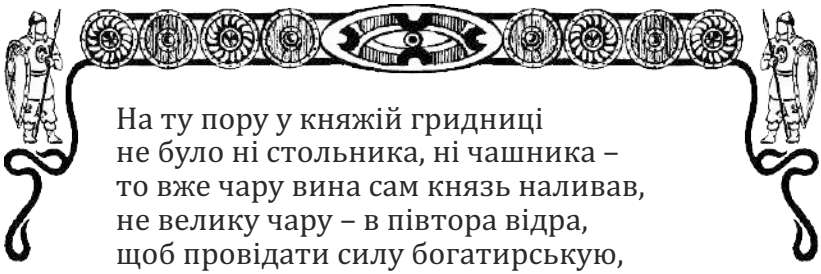
Гей, іздáлека, із-під Галича,
із Волинця-города, землі галицької,
наче сокіл ясний зрання вилітав,
наче білий кречет, випурхував –
виїжджав хоробрий ставний богатир,
молодий Михайло Казарянин.
Під Михайлом кінь, наче лютий звір,
він же сам на коні сидить соколом;
на могутніх плечах обладунки міцні,
лати-панцир на нім – срібла чистого,
а кольчуга на нім – позолочена;
лати-панцир той – на сто тисяч ціна,
а кольчузі отій позолоченій,
а кольчузі ціна – сорок тисяч;
шолом-шапці із перами,
що вітрець гойда,
ціна шолом-шапці – три тисячі;
мурзамецький спис, як свіча горить,
шабля гостра зліва при поясі,
довжини вона саженевої,
шириною вона та й на вісім вершків;
а ще в нього і лук тугесенький,
лук тугесенький ціною в три тисячі,
що і смуги на ньому булатові,
і сам лук з голови лося рогатого,
а ті роги ще й позолочені,
й тятива у лука шовковая,
білого шовку шемахинського;
сагайдак повен стріл гартованих,
в ньому стріл отих – сотні півтори,

і кожна стріла – по п'ять гривеньок.
А вже доброму його коню-звірові,
то тому коню і ціни нема.
Чом нема ціни тому конику?
А тому ціни та й не складено,
що той кінь біжить, броду не шукаючи:
він річки з берега на берег перестрибує,
якщо вшир вони до п'ятнадцяти верст.
А їде той молодець до Києва,
до ласкавого князя Володимира –
чудотворцям у Києві помолитися,
уклонитись князю Володимиру,
послужить йому вірою-правдою,
щоб не зрадити навіть позаочі.

Ось уже Казарянин і в Києві,
серед княжого двору спиняється,
та зіскакує з коня доброго,
до стовпа дубового коня прив'язує,
до кільця на ньому булатового;
та й заходить у світлу гридницю
до великого князя Володимира,
молиться Спасу з Пречистою,
князеві з княгинею кланяється
та й на всі на чотири сторони.

Промовляє ласкавий Володимир-князь:
"Я вітаю тебе, мужній богатир!
Звідкіля приїхав, звідки Бог приніс?
І як звати-величати тебе, молодче?
Щоб за іменем тобі міг я місце дать,
щоб за батьківським іменем жалувати".
Гість бадьоро йому і відказує:
"Звуть мене Михайлом Казарянином,
а по-батькові кличуть Петровичем".

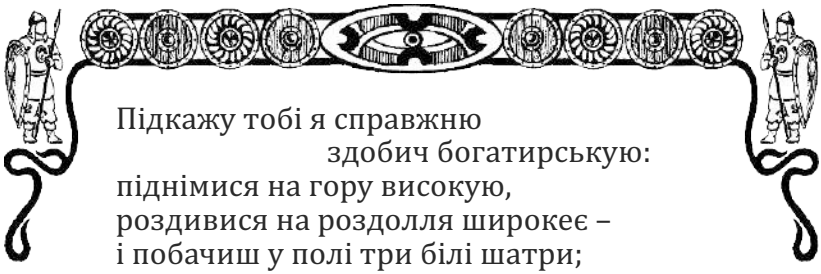
На ту пору у княжій гридниці
не було ні стольника, ні чашника –
то вже чару вина сам князь наливав,
не велику чару – в півтора відра,
щоб провідати силу богатирську,
та запрошував її випити;
а ще й турів ріг в півтретини відра
наливав гостю меду солодкого.
Однією рукою їх Михайло брав,
випивав Казарянин духом одним –
і ту чару вина, і той меду ріг.

Володимир-князь тоді й говорить йому:
"Гей, послухай мене, добрий молодче!
Добрий молодче, Михайле Казарянине!
Послужи мені службою вірною
та дістанься до моря синього,
настріляй гусей, білих лебедів,
перелітних дрібних сірих качечок
до мого ж таки столу до княжого, –
що захочеш, тобі я пожалую".
Молодий Михайло Казарянин
не перечив великому князеві –
тільки Богу помолився й пішов надвір,
там сідав на коня свого доброго,
поспішав до моря до синього,
поспішав на теплі й тихі заводі.
А не встиг до моря й доїхати,
як на щастя його великеє –
налетіло там птиці до берега,
налетіло густою хмарою.
Настріляв він гусей і лебедів,
перелітних малих сірих качечок
для гостинного столу княжого;
нанизав свою здобич
та опліч коня –

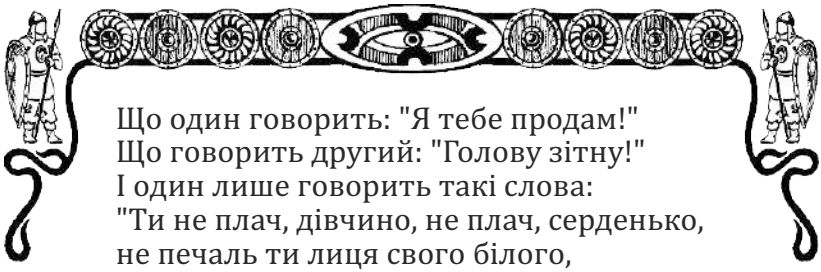
до землі вона майже звісилась;
потім сам усівся в сіделечко,
та й вертався до стольного Києва,
до ласкавого князя Володимира.
А дорогою своєю до Києва
в полі дуба побачив кряжистого,
а на дубі тому чорний ворон сидить,
із ноги на ногу переступує,
поправляє той ворон пір'ячко,
дзьоб і кігті ж його –
мов вогнем горять.
Казарянин в тім щось недобре вчув,
узялось його серце досадою;
то ж він сам про себе дивується,
промовляє до себе впівголоса:
"Скільки в полі мені не їздилось,
по всій княжій великій вотчині,
а такого дива не стрічалося,
не траплялось такого ворона!"

І виймає він свій тугенький лук,
сагайдак дістає зі стрілами,
щоб підстрелити чорного ворона.
Ось уже й тятиву він пробує,
поправляє стрілу гартовану,
аж до вуха її підтягує,
оту семичвертну стрілоньку.
Завивають вже роги в лука того,
вже скриплять і смуги булатові;
от-от буде стрілу відпущено, –
коли ворон до нього й озивається:
"Зупинися, богатир, хвацький молодче!
Не стріляй мене, чорного ворона,
крові ж ти моєї не питимеш,
м'яса мого ти ж не їстимеш,
нічим буде навіть серце втішити!

Підкажу тобі я справжню
здобич богатирськую:
піднімися на гору високую,
роздивися на роздолля широкеє –
і побачиш у полі три білі шатри;
поряд, замість лави –
риби зуб дорогий,
а на нім бусурманів троє сидить,
сидить троє лихих наїзників;
перед ними ходить уродливиця,
дівчина-слов'янка, полоняночка,
молодесенька Мартуся Петрівна".

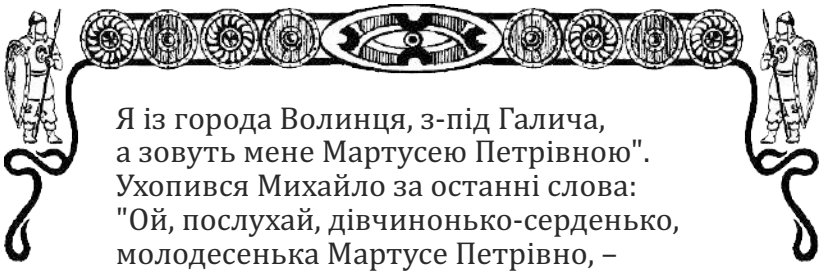
Ухопивсь Казарянин за оті слова,
хоч і не завважив дівочого імені, –
не стріляв у чорного ворона,
поспішив на гору високую,
роздивлявся все роздолля – поле чистеє;
і побачив там три білі шатри,
риби зуб дорогий – наче лава стоїть,
і сидять на ньому бусурмани-песиголовці,
сидять троє лихих наїзників;
перед ними ходить уродливиця,
гожа дівчина-полоняночка,
молоденька Мартуся Петрівна,
через сльози не може слова мовити,
жалібно лебедить-приговорює:
"О нещасна моя голівонько,
руса ко́со моя, горе-горенько!
Рідна матінка розчісувала тебе щовечора,
розчесавши, заплітала ніжно-старанно,
заплітаючи, бажала щастя донечці.
А тепер я, бачу, знаю-відаю –
розплітатимуть русу косу мою
троє бусурманів, цих наїзників".
А наїзники їй своє повторюють.

Що один говорить: "Я тебе продам!"
Що говорить другий: "Голову зітну!"
І один лише говорить такі слова:
"Ти не плач, дівчино, не плач, серденько,
не печаль ти лиця свого білого,
ділом добрим усе завершиться:
не продам я тебе, дівчино, і за до́рого –
а віддам за сина улюбленого,
він найперший після мене в орді-племені".

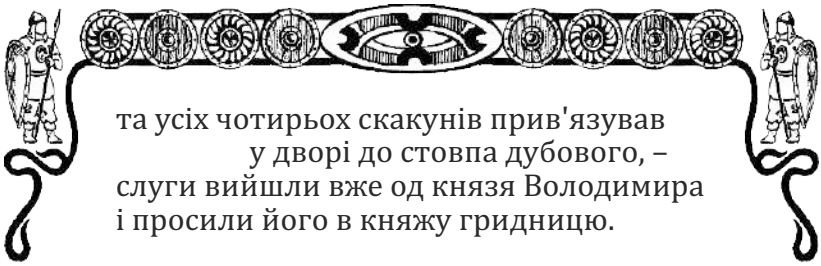
А з тієї гори високої,
як той сокіл на морі синьому
наліта на гусей та на лебедів, –
так у чистому полі на лихих ловців
наїздить Михайло Казарянин,
Розігнав він коня свого доброго,
згарячив свого богатирченка,
в руки взяв списа мурзамецького;
першого наїзника заколов списом,
другого наїзника вже конем стоптав,
третьому ж наїзнику за слова незлі
дав можливість втекти в поле чистеє.
Потім скочив зі свого коня,
схопив дівчину за руки білії,
русу дівчину-полоняночку,
та повів її у білий намет, –
а чей прагнув там
з нею гріх творить,
прагнув гріх творить,
думав блуд блудить?...

Як розплачеться ж гожа дівчина:
"Не до честі тобі, добрий молодче, –
не спитав ні батька, ні діда-прадіда,
чи я княжа дочка, чи боярськая,
чи багатих купців чадо любеє?

Я із города Волинця, з-під Галича,
а зовуть мене Мартусею Петрівною".
Ухопився Михайло за останні слова:
"Ой, послухай, дівчинонько-серденько,
молодесенька Мартусе Петрівно, –
ти ж бо рідна сестра моя, Мартусенько!
Як дісталася ти цим песиголовцям,
трьом лихим бусурманам-наїзникам?"
Тоді й каже йому рідна сестронька:
"Увечері я гуляла у зеленім саду,
не сама ж гуляла, а з матінкою.
Раптом здалека, з поля чистого,
налетіли, як чорні ворони,
оті троє лихих наїзників,
полонили мене, нещасливую,
й повезли конем в да́лі-далечі;
так дісталася я бусурманам отим,
трьом песиголовцям-наїзникам".

Молодий Михайло Казарянин
у наметах збирав срібло-золото,
набивав ним сакви тугесенько;
забирав і риби зуб дорогий,
той, що правив за лавку наїзникам,
посадив сестру на свого коня,
на коня свого доброго, богатирського,
сам Михайло сідав на бусурманського
ще й двох інших повів за поводи –
так і правились вони до Києва.
Як дісталися до стольного города,
служники-челядники
зараз князю Володимиру й повідали,
що приїхав Михайло Казарянин
з полювання, від моря синього.
І допоки Михайло на княжім дворі
помагав сестрі з коня сходити

та усіх чотирьох скакунів прив'язував
у дворі до стовпа дубового, –
слуги вийшли вже од князя Володимира
і просили його в княжу гридницю.

То й зайшов Казарянин до гридниці
зі своєю сестрою рідною,
помолитися Спаса образу,
поклонитися князю Володимиру
і княгині Опраксії поклонитися:
"Здрастуй, наш ласкавий
Володимире-князь
та із матінкою-княгинею Опраксією!
Куди мене посилав, там я побував:
настріляв гусей, білих лебедів
настріляв перелітних сірих качечок
та ще й здобич узяв богатирську:
в чистім полі бусурман трьох поклав,
трьох песиголовців, лихих наїзників,
рідну сестроньку з полону звільнив,
молоденьку Мартусю Петрівну".
Володимир-князь стольно-київський
з тої мови став світлий-радісний;
чару доброго вина в півтора відра,
меду турів ріг швидко наливав
та підносив Михайлу Казарянину.
Воднораз брав Михайло і чару, і ріг,
випивав одним духом і дякував.

А опісля виходили на широкий двір
і Михайло, і князь з княгинею –
добрих коней там видивлявся князь,
коней бусурманських наїзників,
видивлявся, служникам наказував
усіх трьох одразу в свої стайні забрать,
а з коня Михайла Казарянина

птиць велів узять,
познімати сакви з сріблом-золотом
та відносити до гридниці княжої;
риби зуб дорогий,
як лавиця-стілець,
теж приглянувся Володимиру –
а Михайлові говорив князь
слово похвальнеє:
"Ой ти, мужній богатир, славний витязю,
молодий Михайле Казарянине,
Казарянине, сине Петровичу!
Що було у мене в стайнях триста жеребців,
а сьогодні трійко ще прибуло,
та немає такого, як у тебе, Михайлечку...
Слава ж тобі, добрий молодче,
що князеві служиш
вірою-правдою!"

Данило Ловчанин

й, було у князя, у Володимира,
у київського князя Святославовича,
шанування-бенкетуваннячко
для князів, для боярства київського,
та для мужніх богатирів-витязів.
Напівситі вже, напівп'яні вже –
поміж себе гості вихваляються:
дужий хвалиться своєю силою,
а багатий скарбом нахваляється,
а купці – товарами заморськими,
а бояри – хваляться маєтками.
З-поміж них один лише не хвалиться –
князь чернігівський Данило Денисович.
То й звертається до нього Володимир-князь:
"Гей, звитяжний Даниле Денисовичу!
Чом ти в мене нічим не хвалишся?
Може, нічим тобі похвалитися?
Може, в тебе нема срібла-золота,
може, в тебе нема молодої жони
чи немає дорогого вбрання?»
Відповів Данило Денисович:
"Ой ти, батечку наш Володимир-князь!
Є у мене вдосталь срібла-золота,
є у мене молода жона,
є у мене шати, дороге вбрання.
Просто щось мені сьогодні невесело".
Уклонився Данило і з двору пішов.

А князь київський
далі розмову веде:

"Гей, послухайте, князі та бояри мої!
Всі ви в мене переженилися,
тільки я один нежонатий ходжу.
То знайдіть наречену своєму князеві,
гожу-гарну-прехорошу наречену знайдіть,
щоб вродлива була і розумна була,
письма-грамоти була навчена,
а ще співу-читва церковного,
щоб її ви могли звати матінкою,
величати її княгинею".

Тоді з лави дубової, з боку лівого,
озивався Мишата, Путятин син:
"Ой же, батечку Володимир-князь!
В різних землях-краях я наїздився,
королівен-царівен немало набачився.
Я дивився-придивлявсь, брав до роздуму:
котра гожа з лиця –
не в батька розумом,
розумом багата – бідна вродою.
Не знаходив між них
я вродливиць таких,
не побачив такої гожої, –
як ота Василина Микулина
у того у Данила Денисовича.
І вродлива вона, і розумна вона,
письму-грамоти добре навчена,
а ще співу-читва церковного.
Ось кого ми б могли звати матінкою,
величати її княгинею".

Таке слово не сподобалось князеві,
Володимиру те слово не злюбилося.
І говорить тоді Володимир-князь:
"Де це бачено, де це чувано,
щоб у мужа живого та жону віднять?"

Повелів князь Мишату карать-вішати.
А Мишата Путятин та кмітливий був –
і на другий він бік перекинувся:
"Ой же, батечку Володимир-князь!
Не спіши мене карать-вішати,
а дозволь, добрий князю, слово мовити".
І дозволив князь промовляти йому,
а Мишата хитренько й вигадує:
"А пошлімо Данила в поле чистеє,
в поле чистеє, у луги Ливонідові,
до того джерела грімкотливого, –
хай впіймає нам білу горличку,
принесе до обіду княжого,
а ще лева нехай уб'є лютого –
і також до обіду у княждвір принесе".
Таке слово князеві сподобалось,
Володимиру слово полюбилося.
Але тут озвався та козак старий,
бувалий козак Ілля Муромець:
"Ой же, батечку Володимир-князь!
Занапастиш ти ясного сокола,
не впіймати тобі і лебідки білої".
За обиду це князеві видалось –
Іллю Муромця наказав у поруб кинути.
Сам усівсь на золотім стільці
та писав ярлики скоропис ані,
посилав їх з Мишатою
у Чернігів-град.

Заспішив до Чернігова Мишата –
прямо в двір Данилів,
до Василининого терему;
а у двір заїздить сміло-впевнено,
йде до терему, не звіщаючи…

Обурилась Василина Микулівна:
"Ти нечема з нечем,
ти не батьків син!
Ти чому це, нечемо, чиниш отак?
У двір, як додому, ідеш впевнено,
йдеш до терему, не звіщаючи".
А Мишата, син Путятин, і говорить їй:
"Ой ти, гожая Василино Микулівно!
Не з своєї волі загостив я сюди –
а прислав мене
батечко Володимир-князь
ось з оцими ярликами скорописаними".
І поклав ярлички, а сам геть пішов.

Стала Василина ярлички читать,
заливалася вона слізьми гарячими;
познімала з себе все барвисте вбрання –
в чоловічу одіж вбиралася,
та сідала на коня доброго,
в чисте поле одразу їхала –
шукать милого свого Данилечка.
А знайшла вона Данила Денисовича,
обізвалася до нього словом жалісним:
"Ой, надієчко-надіє, друже милий мій,
ставний-гарний Даниле Денисовичу!
Це останнє нам з тобою побачення –
повертаймося до двору рідного".

Відповів їй Данило Денисович:
"Ой ти, люба Василино Микулівно!
Погуляєм наостанку в чистім полечку,
на гусей пополюєм, на лебідочок!"
Вдвох гуляли-полювали, поверталися.
Попросив жону Данило Денисович:
"Внеси малий сагайдак стріл гартованих".
Вносить вона більший сагайдак зі стрілами –

невдоволено і каже Данило їй:
"Що ж це ти, нечемна дочко,
мов батьків не своїх,
чому раптом ти зробилась неслухняною,
а чи ждеш над собою когось більшого?"
Василиночка на мужа не прогнівалась –
таким словом йому відказувала:
"Ой, надіє моя, друже любий мій,
молодий Данилечку Денисовичу!
Зайва стрілонька знадобиться тобі:
полетить вона не в князя, не в боярина –
в побратима-витязя полетить вона".

І поїхав Данило в поле чистеє,
у зелені луги Ливонідові,
до того джерела грімкотливого;
і отам уже, біля струмінь-води,
трубочку узяв далекоглядную,
дивиться у сторону Києва.
Там не білі сніги забіліли-засяяли,
там не чорні болота зачорнілися –
забіліла, зачорніла київська рать
та й пішла на Данила Денисовича.
І заплакав Данило гіркими слізьми,
і крізь сльози він тужно вимовив:
"Видно, надто я князю непотрібен став,
мов не був і слугою Володимиру".
То й бере Данило шаблю гострую –
та рубає усю рать київську.
А спливло трохи часу по січі страшній,
знову трубку він бере далекоглядную,
дивиться у сторону до Києва.
Гей, не двох слонів, диких велетнів,
бачить він, спогляда в полі чистому,
не дуби два там на вітрі гойдаються, –
але сунуть-насувають два богатирі

на сміливого Данила Денисовича:
а що перший – Микита, його рідний брат,
другий – названий брат
Добриня Нискинич.

Тут Данило ще рясніше сльози пролив:
"Видно, й справді на мене
прогнівавсь Господь,
і у князя Володимира я в немилості".
І з великого того горя вигукнув:
"Де ж це чувано, де ж це бачено –
щоб ішов на брата боєм
його рідний брат!"
Взяв Данило своє гостре ратище
і тупим кінцем в сиру землю встромив,
а на гострий кінець сам з коня упав:
розпоров собі груди білії,
погасив білий світ, очі яснії.
А під'їхали два богатирі –
гірко-гірко за ним заплакали.
Як поплакали, пожурилися,
повернулись до князя Володимира:
"Вже не стало, князю, Данилечка,
хороброго Данила Денисовича!"

Володимир раденький у дорогу руша,
до Чернігова їде весільним поїздом,
сам сидить в золоченому повозі.
Підї'жджає він до двору Данилового,
йде до Василини, до терему,
і з порога цілує її в солодкі вуста.
Йому ж каже Василина Микулівна:
"Ой же, батечку Володимир-князь!
Не цілуй мене в уста кривавії
без коханого мого Данила Денисовича".
Володимир-князь на те їй відказує:

"Ой ти, гожа Василино Микулівно!
Наряджайся скоріш у дороге вбрання,
одягай швидше шати весільнії".
Наряджалась Василина в дороге вбрання,
прихопила і ніж булатовий,
та й поїхали вони до Києва.

Ось уже й луги Ливонідові;
і говорить Василина Микулівна:
"Ой же, батечку Володимир-князь!
Ти пусти мене до Данила Денисовича
та дозволь з моїм милим попрощатися".
Двох богатирів з нею князь послав;
і підходить Василина до милого,
поклонилась тілу Даниловому,
поклонилася, низько схилилася,
а до двох богатирів так звертається:
"Ой ви, вірні два богатирі мої!
Передайте князю Володимиру,
щоб не дав нам залишатися
в полі чистому,
в полі чистому, з любим-милим моїм,
із коханим Данилом Денисовичем".
Та й бере Василина
свій булатовий ніж –
розпорола собі груди білії,
загасила білий світ, свої очі ясні.

І заплакали над нею два богатирі,
та й пішли до князя Володимира:
"Ой же, батечку Володимир-князь!
А не стало нашої матінки
Василини Микулівни.
Перед смертю вона так сказала нам:
"Гей ви, вірні два богатирі мої!
Ви підіть скажіть князю Володимиру,

щоб не кинув нас лежати
в полі чистому,
в полі чистому,
з любим-милим моїм,
із отим Данилом Денисовичем –
і від себе додавали ще такі слова:
хай схоронить нас по-людському
у святій землі".

...Повертавсь Володимир до Києва,
випускав Іллю Муромця із поруба,
цілував його в голову, в тім'ячко:
"Правду ти казав, козарлюго старий,
бувалий козак Ілля Муромець!"
Дарував йому шубу соболиную,
а Мишатка наділив
казаном смоли.

Ставро Годинович

к у стольному городі Києві,
у ласкавого князя Володимира,
там гуляння було – був значний бенкет
для князів багатьох, боярства знатного,
для усіх гостей званих-кликаних,
званих-кликаних гостей
і приходьків усіх.
Всі на тім бенкеті наїдалися,
на почесному всі напивалися,
а по всьому взяли та й розхвастались:
один хвалиться добрим конем,
другий хвалиться одяганкою шовковою,
третій хвалиться селами із присілками,
четвертий хвалиться городами із пригородами,
п'ятий хвалиться рідною матінкою,
дурень хвалиться жоною красунею.
Із тієї ж землі Ляховицької
молодий Ставро сидить, син Годинович.
За столом лиш він один
нічим не хвалиться.
То й говорить Володимир стольно-київський:
"Що ж це ти, Ставре, син Годинович,
що ж це ти сидиш – нічим не хвастаєш?
Чи немає в тебе сіл із присілками,
чи немає городів з пригородами,
чи немає у тебе баских коней,
чи не славна твоя рідна матінка,
чи не гарна твоя молода жона?"
А Ставро, син Годинович відказує:
"Хоча є в мене села з присілками,

хоча є і городи з пригородами –
витязю таке не для хвастощів;
хоча є у мене й коні баскі,
добрі коні стоять незаїжджені, –
та й таке не для хвастощів витязю;
хоча славна моя рідна матінка –
витязю і таке не для хвастощів;
хоч і гарна моя молода жона –
не для хвастощів я вибирав її,
ошукає ж вона всіх князів-бояр,
тебе, сонечко Володимир,
зведе з розуму".
Гості, те почувши, враз примовкнули,
а по хвилі до князя й обізвалися:
"Ти послухай нас, князю київський!
Як така вже у Ставра мудра жона,
засади ти його в поруб, Володимире.
От нехай тоді жона його й дурить нас,
і нехай тебе, князю-сонечко, зведе з розуму,
щоб то виручить свого Ставра з порубу".

А у Ставра був там свій чоловік –
він сідав на коника Ставрового,
поспішав до краю Ляховицького,
до жони Василини Микулівни.
"Ой послухай, Василино Микулівно!
Ти сидиш в холодку, розважаєшся,
і не чуєш, Василино, над собою біди.
Зараз муж твій Ставро, син Годинович,
вкинутий до глибокого поруба;
бо похвастав тобою, жоною мудрою,
що, мовляв, одуриш ти усіх бояр,
і самого Володимира
зведеш з розуму".
Василина Микулівна й роздумує:
"Мені Ставра за гривні не викупить,

мені силою Ставра не виручить;
ну ж попробую виручить Ставра з біди
та й здогадливістю своєю жіночою!"
Скоренько пішла вона до знавців-кравців,
та підрізала волосся, наче богатир,
й обернулася на Василя Микулича;
із собою брала дружиноньку хоробрую –
сорок молодців, завзятих стрільців –
правилась до города Києва.
А до Києва не доїхавши,
нап'яла вона гарний білий намет,
залишила дружину побіля шатра,
а сама – до сонечка Володимира;
чолом князеві б'є, уклоняється:
"Здрастуй, сонечко Володимир
стольно-київський
з молодою княгинею з Опраксією".
Каже їй Володимир стольно-київський:
"Ти звідкіль же такий, хвацький молодче?
Із якої орди, із якої землі,
яким іменем з дитинства кличуть тебе,
величають тебе як по-батькові?"

І відказує йому витязь молодий,
що він родом з краю Ляховицького,
що він син ляховицького короля,
і що звуть його Василем Микуличем.
"Я приїхав до вас, щоб посвататись;
ти віддай за мене, княже,
свою любу доньку".
Володимир-князь відповів на те:
"Я піду та з донькою подумаю".
От приходить він до своєї доньки:
"Ти послухай мене, люба донько моя!
Ось прибув до нас із краю ляховицького
короля тамтешнього син молодий,

звуть його Василем Микуличем.
З добрим ділом приїхав – свататись,
хоче взяти тебе собі за жону...
Що ж робити будемо, донечко?"
Відказала дочка його любая:
"Ой, володарю, рідний батечку!
Що надумав ти, взяв до розуму:
не за мужа – за жінку
хочеш до́ньку віддать?
Таж вимова у нього жіночая,
його пальчики тоненькі по-жіночому,
й од перстенів на них іще місце знать,
по-жіночому й стегна стискує".

Говорить Володимир стольно-київський:
"Що ж, піду тепер прибульця відвідаю".
Та й говорить гостеві із краю Ляховицького,
молодому Василеві Микуличу:
"Ой же, гостю дорогий наш, Василечку!
Ти ж, як бачу, притомився після мандрів своїх,
може, хочеш з дороги попаритись?"
То Василь Микулич відказує:
«А з дороги це непогано було б!»

Зготували служники баню добрую,
тільки поки Володимир туди дійшов,
гість його вже й помився, й попарився:
з бані йде – щиро князеві дякує...
Володимир тоді каже з легким докором:
"Що ж ти, гостю, без мене там парився?
Я прийшов би – та жару б тобі піддав,
я б і жару піддав – і водою обдав?"
То й говорить Василь Микулич князеві:
"Ваш княждвірський звича́й,
може, так велить –
це вже князеве діло, домашнє,

а посольське моє – воно іншому вчить:
не баритися і не чванитись,
і не надто на розваги час витрачать.
Я ж приїхав не митись, а свататись;
віддай, княже, за мене доньку любую".
Володимир удруге відказує:
"Я піду та з дочкою подумаю".

От вертається знов до своєї доньки:
"Ти послухай, князівно,
люба донько моя!
З того краю Ляховицького
та й приїхав до нас
витязь, син короля тамтешнього.
З добрим ділом приїхав – свататись,
хоче цей богатир тебе заміж взять:
що ж робити будемо, донечко?"
Відказала дочка його любая:
"Ой, володарю, рідний батечку!
Що надумав ти, взяв собі в голову:
не за мужа – за жінку
хочеш доньку віддать?
Таж вимова у нього жіночая,
пальці по-жіночому тонкі-тонюсінькі,
од перстенів на них іще місце знать".
Тоді каже Володимир стольно-київський:
"Що ж, піду я гостя відвідаю".
Та й вертається до гостя-витязя,
до того ж Василя Микулича:
"Ой ти, витязю славний, Василечку!
Чи не хочеш, помившись, попарившись,
відпочити на теплій лежаночці?»
"Після бані це непогано було б".
Та й пішов до теплої ложниці,
та на ліжко влягався тесовеє,
головою лягав, там де бути ногам,

а ноги свої клав на подушечку...
Володимир іде стольно-київський,
заглядає до теплої ложниці –
бачить плечі, богатирські, широкії...
А приїжджий з краю Ляховицького
молодий Василь Микулич і питається:
"З добрим ділом я приїхав – свататись,
твою доньку за жону собі хочу взять, –
то яка ж мені буде відповідь?"
Володимир-князь утретє відказує:
"Я піду та з дочкою подумаю".
Знов приходить до до́ньки любої:
"Ой ти, рідна моя доню, дитя моє!
З краю Ляховицького приїхав до нас
молодий Василь Микулич,
славний богатир.
З добрим ділом приїхав – свататись,
тебе хоче за себе заміж узять:
що ж робити будемо, донечко?"
Відказала дочка його любая:
"Ой, володарю, рідний батечку!
Що надумав, що взяв собі до розуму:
не за мужа – за жінку
хочеш доньку віддать?"
Говорить Володимир стольно-київський:
"Що ж, піду знову гостя відвідаю".

"Гей же, славний Василю Микуличу,
чи не хочеш з людом княжим потішитись:
вийти з усіма на широкий двір,
пострілять крізь кілечко золочене,
пострілять у лезо гострого ножика, –
розколоти стрілу та й на дві стріли,
щоб і мірою й вагою
вони рівні були?"

Першим взявся за лук
від княждвору стрілець:
стрілив перший раз – недострілив,
стрілив другий раз – перестрілив,
третій раз стріляв – стріла вбік пішла…
Став стріляти Василь Микулич:
свого лука тугого скоренько натяг,
стрілоньку поклав, прицілився –
в те кілечко вистрілив золочене,
вистрілив у гостре лезо ножика –
і одразу розколов стрілу надвоє,
і вагою, і мірою на дві рівні стріли,
сам говорить до князя, звертається:
"Сонечко Володимир стольно-київський!
З добрим ділом я приїхав – свататись:
любу доньку твою та й жоною назвать;
то яка ж твоя буде відповідь?"
Володимир-князь уже вкотре відказує:
"Я піду та з дочкою подумаю".
І приходить до любої донечки:
"Ой, дитя моє, рідна дочко моя!
З краю Ляховицького приїхав до нас
богатир Василь Микулич,
короля синок.
З ділом добрим приїхав – свататись:
хоче він тебе жоною назвать, –
що ж робити будемо, донечко?"
Люба донька йому відказує:
"Що ти, батечку,
взяв до розуму:
не за мужа – за жінку дочку відддаєш.
Таж вимова у нього жіночая,
по-жіночому пальчики тонесенькі,
од перстенів на них іще місце знать".
"Що ж, піду свого гостя відвідаю".
Та й говорить до гостя приїжджого,

до того молодого витязя:
"Ой ти, славний Василю Микуличу,
чи не хочеш з моїми боярами
на широкім дворі поборотися?"

А як вийшли вони на широкий двір, –
молодий Василь Микулич узяв-ухопив
в одну руку одного, в другу другого,
а вже третього здавив-стиснув посередині –
та по троє водночас
і на землю клав,
а кого вже поклав – не підводиться.
То й гука Володимир стольно-київський:
"Ой, молодче Василю Микуличу!
Погамуй своє серце богатирськеє:
залиш княжих людей хоч на сім'ячко!"
А Василь Микулич князеві відказує:
"З добрим ділом я приїхав – свататись,
щоб доньку твою за жону узять;
не даси добром – силоміць візьму,
силоміць візьму
ще й боки намну".

Не пішов уже князь в доньки питатися –
готуватися стали до весіллячка.
То ж гуляють-бенкетують уже третій день:
настав час молодим і до церкви йти.
Зажурився Василь, запечалився –
аж помітив це Володимир-князь:
"Ти чому ж це, Василечку, смутний такий?"
Відповів йому Василь нерадісно:
"Невеселі думки лізуть в голову:
або нині помер мій батечко,
або нині померла моя матінка…
Чи нема в тебе, князю,
гуслярів-музик,

щоб на гуслях яворових заграли нам?"
Погукали-знайшли гуслярів багатьох;
вони грають-виграють – а невесело.
"А як в'язнів молодих з тюрем-порубів
та й на волю пустить?" –
просить князя Василь.
Віднайшли, розкайданили, випустили:
вони тішать-потішають – а невесело.
Тоді й каже Василь Микулич князеві:
"Од рідного батечка я удома чував,
що ти в поруб посадив
Ставра Годиновича –
ось кого на гуслях яворових
Бог і люди вчили грати нечувано!"
Володимир сам собі і гадає так:
"Як випущу Ставра – тільки й бачили,
не випущу – Василя розгніваю".
А не сміє він його розгнівати –
тож на волю й випускає
Ставра Годиновича.
І вже так Ставро на тих гуслях грав,
що Василь Микулич звеселився ураз,
звеселився й тихо говорить йому:
"Пам'ятаєш, Ставре, пригадуєш,
як малими гуляли ми на вулиці,
та у палички-влучалочки забавлялися?
Твоя паличка була сріблом критая,
а моя була паличка – позолочена:
я ж то був попадав та вряди-годи,
а вже ти, як не кинеш, попадав завжди".
Відповів йому Ставро, син Годинович:
«Я з тобою не грався, не пригадую!"
То Василь Микулич знов нагадує:
"Чи пригадуєш,
Ставре Годиновичу, –
ми ж бо й грамоти удвох навчалися:

мій малий каламарчик був посріблений,
а твоє перо – позолочене!"
Відповів Ставро, син Годинович:
"Не навчався я з тобою грамоти!"
То і знову прохає князя Василь:
"Сонечко Володимир стольно-київський!
Ти дозволь мені зі Ставром
до намету промчать, –
глянуть, як дружина моя почувається".
Володимир сам собі й подумав таке:
"Як я Ставра відпущу – тільки й бачили,
а не відпущу – Василя розгніваю".
І не сміє ж він його розгнівати…
То й поїхали Василь зі Ставром
подивитися, як там дружинонька…
Приїздять до намету білошатого,
та заходять у той білошатий намет, –
і Василь знімає одяг витязя,
у жіноче вбрання одягається:
"А тепер пізнаєш мене, Ставре мій?"
І зрадів Ставро, син Годинович:
"Ой, Микулина дочко, Василинко моя!
Утікаймо скоріш в Политовщину!"
Василина ж йому заперечує:
"То не честь для славного витязя
по-злодійському утікати з Києва –
мусим їхати весілля догравать!"
Повернулися до князя Володимира,
сіли за столи за дубовії,
і питає тоді Василь Микулович:
"Сонечку Володимире стольно-київський!
За провину яку до глибокого поруба
ти саджав цього Ставра Годиновича?"
Володимир-князь і відказує:
"Молодою жоною він похвастався,
що князів-бояр ошукає вона,

а мене, Володимира, зіб'є з розуму".
"Ой ти, світлий князю Володимире,
що ж надумав ти,
взяв собі до розуму:
не за мужа – за жінку
віддаєш дочку,
та й за мене, Василину Микулівну?!"
Стало соромно Володимиру,
повісив князь буйну голову,
а тоді підвів її і говорить так:
"Ой ти, витязю Ставре,
син Годиновичу!
За твою похвальбу за правдивую
ти торгуй в нашім городі Києві,
та безмитно торгуй –
поки й віку твого!"

Повертав Ставро з Василиною
до того королівства Ляховицького.
А билина про нього
співається –
усім землям і морю
на тишу й мир,
а вам, добрі люди,
на осмислення.

Сухман

У ласкавого князя Володимира
частування було – був великий бенкет
для князів, для боярства знатного,
для могутніх богатирів-русичів,
для всієї вольниці хороброї.

Сонечко хилиться до вечора,
бенкет славний іде до веселощів,
на бенкеті всі хмільні-збуджені,
дали волю похвальбі,
впали в хвастощі!
Молодою жоною дурень хвастає,
скарбом золотим – хто геть без розуму;
матір'ю старою мудрий хвалиться,
сильний хвалиться своєю силою,
силою та міцністю богатирською…
За тим столом за дубовим
сидить і Сухман Одихмантійович –
і нічим він, богатир, не хвастає.
Сонечко Володимир стольно-київський
по гридниці трапезній походжає,
русявими кучерями стріпує,
сам говорить отакі слова:
"Ой же ти, Сухмане Одихмантійовичу!
Чом же ти та й нічим не хвалишся,
не їси, не п'єш, не посміхаєшся,
навіть білої лебідки не скуштував?
Може, чара в ряду обійшла тебе,
а чи місце тобі не до честі дали,
чи хто з п'яних очей тебе висміяв?"

Обізвався Сухман Одихмантійович:
"Сонечко Володимир стольно-київський!
Добра чара в ряду не минула мене,
дісталося й місце почеснеє,
і насмішки не чув я від п'яного.
Про останнє ж скажу без хвастощів:
білую лебедицю привезу тобі сам,
з рук у руки віддам живісіньку,
не поранену і не скривавлену".
І Сухман Одихмантійович швидко встає
та виходить з гридниці княжої,
поспішає до стійла-стаєньки,
і в дорогу одразу ладнається:
сідлає свого баского коня,
булаву богатирську прихоплює,
а іще ножа бере довгого, –
та до синього моря правиться,
видивлятися тихі заводі.

Ось дістався до першої заводі –
гусей-лебедів не нагледів там,
не побачив і сірих качечок.
Тиха заводь і друга трапилась,
а не плавають там гуси-лебеді,
й сірі качечки малі не полощуться.
То й спішить він до третьої заводі,
і знаходить її, заводь тихую,
та не вгледів і там гусей-лебедів,
сірих качечок теж не видивився.

І замислився Сухман отоді:
"Як вернуся до славного Києва,
до ласкавого князя Володимира,
впорожні вернусь – не вціліть мені…
А поїду я до Ніпри-матінки".

Приїздить Сухман до Ніпри-ріки,
тільки бачить: не по-давньому
Дніпро-Ніпра тече,
не по давньому,
не як перше текла, –
од піску помутніла вода її.
Став Сухман у ріки допитуватись:
"Що ж ти, матінко Ніпро, та інак течеш,
не по-давньому, не як перш текла,
чом вода в тобі скаламучена?"
Ріка-матінка тоді й каже йому:
"Ой, та як же мені по-старому текти,
по-старому текти та по-давньому,
як за мною, за славною Ніпрою,
стоїть сила бусурманська невірная?
Сорок тисяч татарського війська прийшло,
мостять через мене мости кленовії,
мостять вдень, а вночі я зриваю їх:
аж із дна піднімаю
свою давню могуть –
геть із сил мати Ніпра вибилась".

Знов задумавсь Сухман Одихмантійович:
"Не хвала і не честь в полі витязю
не пошарпать сили бусурманської –
утікати од ворога поганого".
І направив Сухман коня свого
та й на берег протилежний Ніпри-ріки.
Одним скоком кінь подолав її.

Вгледів дуба Сухман вузлуватого,
і міцного дуба й кряжистого, –
та з корінням його і вивернув:
за вершечок брав –
знизу сік стікав.

І поїхав витязь з дубцем отим,
на ту силу чужу, що ріку перейшла, –
став дубцем над нею розмахувати,
пригощати гостей непроханих.
Де махне Сухман – там і вуличка,
відмахне назад – то й проміжочок,
а куди ступив – там провулочки:
отак всіх невірних і витовк до пня.

Тільки троє втекло бусурманів з усіх –
аж до Ніпри-ріки діставалися,
у вербових кущах заховалися,
витягали свої стріли гартовані.
А під'їхав Сухман Одихмантійович
вже до Ніпри-ріки близесенько, –
прицілялись троє татаринів
тими стрілами своїми гартованими
і стріляли в боки його білії.
Та Сухман, славний син Одихмантіїв,
лихі стріли оті повисмикував –
запихав у рани кривавії
він цілющеє листя макове,
а поганих бусурманів
звалив гострим ножем.
Потім знову сідав на коника,
до Ніпри-ріки поспішався,
а далі – до города Києва,
до двору широкого княжого,
та заходив до гридниці трапезної.
А у Києві Володимир-князь
жваво походжає по гридниці,
кучерями густими стріпує
і говорить йому отакі слова:
"Ой же ти,
Сухмане Одихмантійовичу!
Чи привіз мені лебідку білую,

лебідку білую ще й живісіньку,
не поранену, не скривавлену?"

Відповів Сухман Одихмантійович:
"Сонечко князю стольно-київський!
Ой, було мені не до лебідочки,
бо за матінкою рікою Ніпрою
була сила бусурманська невірная –
сорок тисяч татарського війська було.
На наш Київ та сила сунулась,
все місточки мостила кленовії;
їх удень татарове зводили,
а вночі мости зривала Ніпра-ріка.
То й пустив я коня свого доброго
на силу оту бусурманськую –
побив-порубав поганих до пня".

Не повірив князь Володимир йому,
повелів своїм слугам озброєним
взять Сухмана за руки білії,
посадить його до глибокого порубу;
а Добриню Нискинича
та й звелів послать
за оту ж бо за Ніпру-матінку –
та розвідати про Сухманів шлях.

То Добриня швидко сідлав коня,
в чисте поле їхав, не гаючись,
а коли до ріки наблизився –
там побачив побите воїнство;
а ще вгледів дубець з кореннячком
біля Ніпри-ріки, битий-колотий,
на прути та лозини розтріпаний.
То й привіз він дубець той до Києва,
і ласкавому князю Володимиру
говорив-промовляв ось такі слова:

"Правду мовив Сухман Одихмантійович:
за рікою Ніпрою, за матінкою,
надивився я сили побитої –
сорок тисяч бусурманства поганого.
І привіз я Сукманів дубець –
геть на віник розбитий-розщеплений".
А вагою він був в дев'яносто пудів.

Тут говорить Володимир
стольно-київський:
"Гей-но, слуги мої, слуги вірнії!
Скоро йдіть до глибокого порубу
та звільняйте Сухмана Одихмантійовича,
приведіть перед ясні очі мої –
буду витязя-молодця
жалувать-милувать:
за великую його послугу
наділю городами з пригородами
або селами із присілками,
або золота дам, скільки вивезе".

Приходили княжі слуги вірнії
до глибокого того порубу
та гукали до Сухмана Одихмантійовича:
"Ой же ти, Сухмане Одихмантійович!
Виходь-но із порубу глибокого, –
хоче тебе князь жалувати
за твою за велику послугу".

Як виходив Сухман із поруба –
виїжджав аж за обрій в полечко,
сам до себе казав з тої кривдоньки:
"Не умів Володимир мене милувать,
не умів мене князь-сонечко жалувать –
то віднині вже й не побачить мене!"

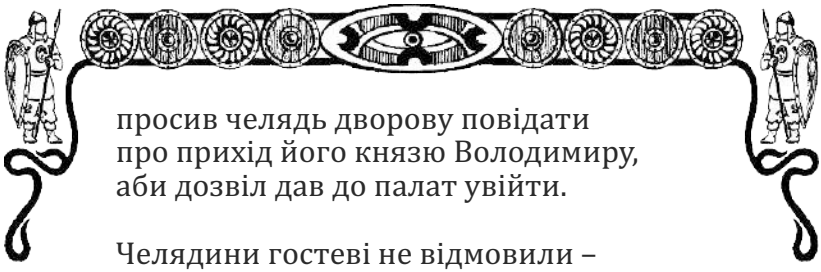
Макові листочки він висмикував
із боків своїх покривавлених,
а висмикував – приговорював:
"Потечи, Сухман-річко, полийся-но
із моєї крові гарячої,
із гарячої крові надаремної!"

Соловей Будимирович

Із-за моря, моря синього,
із-за синього моря, із-за далечі
випливало аж дванадцять суден чужих,
підпливали ті судна до города Києва,
заходили аж під самий княжий палац.
Дуже гарно ті судна були прибрані,
гарно прибрані були, позолочені,
дорогими товарами наповнені.
А товари були всі заморські:
і тканини для багатого одягу –
атласи-єдваби, оксамити, шовки;
і прикраси з чистого золота,
посуд-келихи зі срібла чистого,
і коштовні, рідкісні диво-камені;
добрі хутра були –
для відлогів та шуб,
щоб до свят узимку вдягатися…

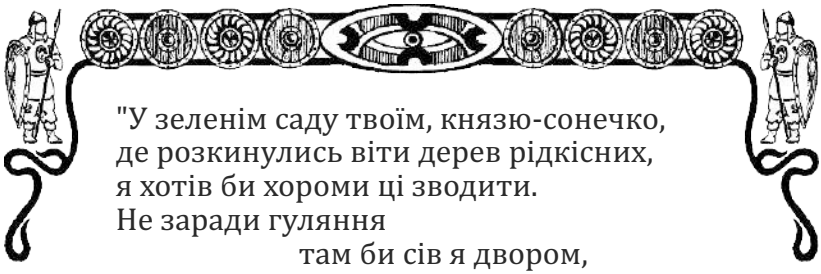
Соловей Будимирович,
гість з отих суден,
клав до берега сходні дубові,
і доріжку від сходнів дорогим сукном
він мостив аж до палацу княжого.
На дарунок ніс миску золота,
у другій мисці – срібло чистеє,
в третій мисці були диво-камені;
а іще він князю Володимиру
на дарунок ніс хутра заморські,
а княгині Євпраксії – сувої-шовки;
піднімався скоренько у княжий двір,

просив челядь дворову повідати
про прихід його князю Володимиру,
аби дозвіл дав до палат увійти.

Челядини гостеві не відмовили –
побігли в князя питатися дозволу
і назад скоренько повернулися:
"Просить вас зайти Володимир-князь
до палат своїх з білокаменю".

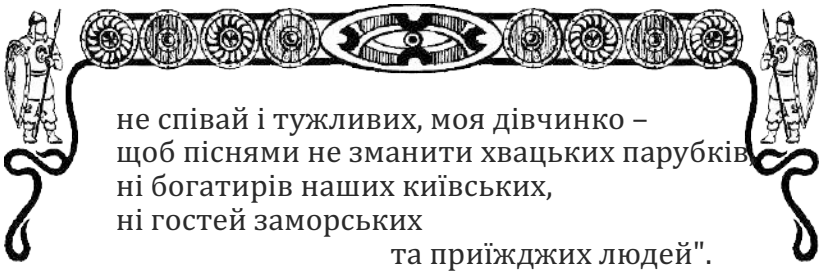
Не барився Соловей Будимирович,
у палати княжі швидким кроком ішов
та молився там Спасу пречистому,
та вітався там з князем Володимиром:
подавав йому руку правую,
а княгині подавав руку лівую.
І затим підносив їм даруночки –
потішили вони князя Володимира.
На стілець з оксамиту пухнастого
він саджав свого гостя багатого,
говорив йому сам привітні слова:
"Чим же буду я це все віддаровувать?
Адже маєш вдосталь срібла-золота;
ось хіба обдарую княжою грамотою
на безмитну торгівлю в городах моїх,
хочеш – в Києві, а хочеш – в Чернігові,
всюди буде тобі вільна воленька.
А захочеш – поселяйся у нас:
подарую тобі город, що полюбиться".
"Не потрібно мені ні дарунків, ні города,
а дозволь мені, князю, яви милість свою –
дай землі, щоб звести кришталевий палац,
мрію збудувати його у Києві".
"Уважай, що дозвіл ти вже маєш такий –
вибудовуй, де місце знайдеться,
хоч би й поруч із княжим дворищем".

"У зеленім саду твоїм, князю-сонечко,
де розкинулись віти дерев рідкісних,
я хотів би хороми ці зводити.
Не заради гуляння
там би сів я двором,
а заради тієї радості,
просто бачити небожатко твоє,
молоденьку Забаву Путятівну,
у часи, як в садочку гулятиме".

І палац кришталевий
він скоренько звів,
ще й оздобив його щирим золотом
та прикрасами з диво-каменю.
В надвечір'я ж одне, коли сонце сіда,
за край неба повільно падає,
захотілось Забаві Путятівні
у садочку зеленім,
поміж диво-дерев,
"надобраніч" сказати сонечку;
а іще захотілося дівчині
на палац Солов'я Будимировича
поглянути.

Просить дозволу вона у дядька свого,
в свого дядечка князя Володимира;
усміхнувся князь, не противився:
"Йди-біжи, моя люба племінничко,
молоденька Забаво Путятівно,
погуляй-розважся у зеленім саду,
та дивись, небожатко, не загулюйся:
люду в Києві є усякого –
і що тут живуть, і гостювальників, –
то щоб оком лихим не накинув хто
та не скривдив тебе, Забавонько.
І веселих пісень не співай, гуляючи,

не співай і тужливих, моя дівчинко –
щоб піснями не зманити хвацьких парубків,
ні богатирів наших київських,
ні гостей заморських
та приїжджих людей".
Як Забава з покоїв дівочих виходила,
на прощання князь іще так сказав:
"Ти гуляй допоки гуляється,
і в гулянні хай тобі пощасливиться".

То Забава – вже й спорядилася,
скоро-скоро вона одягалася,
у зелений садочок виходила.
У садочку гуляла недовго так –
до хоромів повернула Соловієвих.
Підійшла до віконечка крайнього,
зупинилася і послухала,
що то з перших покоїв чується –
ніби щось бринить-переливається;
підійшла до покою другого,
та і чує, що в покої другому
молитви чита Соловійова матінка,
все читає та Богу молиться.

Ось до третього покою підійшла вона,
а у третьому й сам Соловейко сидить –
а в руках у нього гуслі різьблені,
пальці вправно по струнах бігають,
розливаються довкола пісні-на́співи.

Він угледів її, гожу дівчину,
швидко встав із сидіння оксамитового,
швидко вихопивсь у зелений сад –
до покою Забаву запрошував:
"Ти не бійся, заходь усередину,
чи сподобається у палатах моїх".

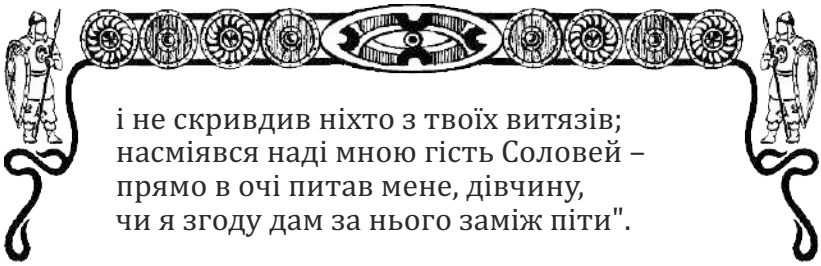
Стоїть-думає Забава, передумує:
чи заходить їй, чи не заходити?
А з цікавості дівочої й подумала:
"Я зайду на хвильку подивитися,
як то зведено хороми, як оздоблено".

Увійшла вона до високих палат,
він підсунув їй стілець оксамитовий,
понаносив гостинно солодощів.
"Я багато усюди пожив-походив,
а не бачив такої гарної дівчини,
як ви, мила Забаво Путятівно.
Ви простіть мені, як скажу про те,
що збираюся іти до дядька вашого
та уклінно просити вашої руки –
чи ж дасте ви згоду на це сватання?
Ви скажіть мені, дайте відповідь".

Тут Забава молода налякалася,
аж гарячими слізьми зросила лице;
уставала вона швидесенько,
знайшла сил йому гречно подякувать
та в сум'ятті й до себе вернулася.
Її няньки-служниці те помітили:
"Це ж чому Забава невесела така,
яка сталася з нею пригодонька?"

Донесли про те рідному дядечку,
князю київському Володимиру,
то й приходить він до небоги любої,
сам Забаву питає-розпитує:
"Чим ти, дівчинко моя, так схвильована,
хто посмів тебе засмутити-образити?"

Йому й каже Забава Путятівна:
"Не образив мене жоден богатир,

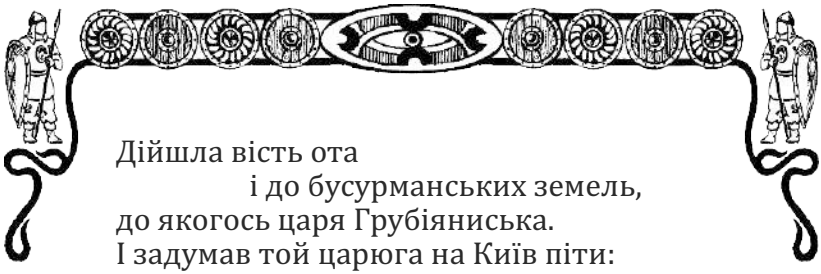
і не скривдив ніхто з твоїх витязів;
насміявся наді мною гість Соловей –
прямо в очі питав мене, дівчину,
чи я згоду дам за нього заміж піти".

Відповів їй ласкавий князь-сонечко:
"Не сміявся він – казав правду-істину,
і як прийде до мене він свататись –
я віддам тебе за нього, Забавонько".

Не встиг вийти князь від Забавоньки –
коли й сам Соловей на широкий двір,
йде в палати великокняжії,
доступився до князя Володимира.
І говорить йому Володимир-князь:
"Ти сідай, сідай, гостю дорогий".
"Не сидіти, князю, я до тебе прийшов,
а прийшов я до тебе свататись –
хочу звати жоною небогу твою:
віддай за мене Забаву Путятівну".

Покотилися сльози і в князя тоді;
з крісла-трону свого він підводився,
руку праву свою подав гостеві,
і просватав Забаву Путятівну.

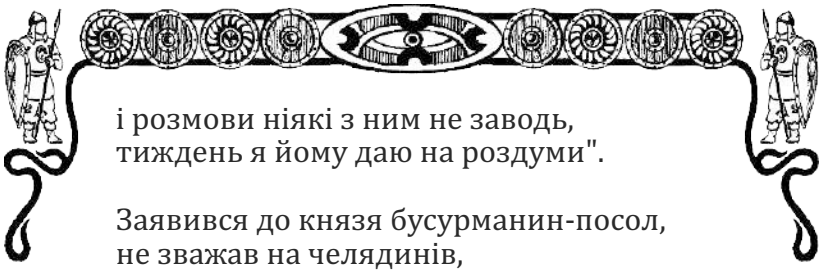
Дуже втішився Соловей, сказав князеві:
"Через місяць хай буде весіллячко,
за той час я дістанусь за море синєє,
за те синє море, на вітцівщину,
порозпродую свої маєточки".
Він скоренько прощався з Володимиром,
на трьох добрих суднах
за море відплив.
А довкруг рознеслася вісточка,
що Забава Путятівна та й засватана.

Дійшла вість ота
і до бусурманських земель,
до якогось царя Грубіяниська.
І задумав той царюга на Київ піти:
"Це ж у Києві тепер Соловія нема,
і богатирі всі роз'їхались..."
Та й дванадцять
чорних кораблів спорядив –
йти війною на князя Володимира;
ще й дорогою похваляється:
"Спалю Київ, не залишу й сліда
та й від їхнього города-красеня,
а самому князю й голову знесу,
як за мене не віддасть племінниці".

Ось дійшов він по матінці Ніпрі-ріці
кораблями своїми дванадцятьма
вже й до самого города Києва,
в воду кидав якорі булатові,
а під ноги слав сукна заморськії
та писав до князя
скору грамоту:
"Ти віддай мені Забаву, Володимире!
Без бою віддай кровопролитного;
не віддаси, князю, честю-добром –
візьму дівку за себе силою".
Окрім грамоти, на словах велів додавать:
"Соловей, що до Забави сватався, –
мною, Грубіяном, уже впійманий,
запроторений в темницю темную,
і товари дорогі я у нього забрав".

Дав послу свою грамоту Грубіянисько,
їхать швидко до княжого двору наказує:
"Вручи грамоту князю Володимиру,

і розмови ніякі з ним не заводь,
тиждень я йому даю на роздуми".

Заявився до князя бусурманин-посол,
не зважав на челядинів,
служників дворових,
а з дороги їх просто відштовхував,
і в палати зайшов без дозволу,
і у гридниці себе
не осінив хрестом,
не вклонявся і князю Володимиру,
а пихато й зверхньо таку мову повів:
"Приймай, князю, від царя
скору грамоту,
учини на неї й скору відповідь".

Стольний князь приймав
те послання зле,
велів швидко зривати печаточки,
та одразу те письмо й прочитувати,
а опісля ту грамоту сам до рук узяв,
взяв-поглянув, щоб добре вчитатися –
і не зміг, прочитавши,
сльози стримати:
"Ой, ви ж, бусурмани-завойовники!
Ви б дали мені три літа – подумати".
"Ні, на цей строк наш цар не погодиться".
"Тоді дайте мені хоч три місяці".
"Тобі строку дано тільки тиждень один".
"Що ж, за тиждень з царем і зустрінемось".
Так домовились, так погодили, –
і посол Грубіяниську
оту звістку поніс.

Сидить князь Володимир, задумався,
і говорить своїй племінниці:

"Видно, Солов'ю і живому не буть,
бо якщо й сидить десь у порубі, –
то заморять вони його голодом".

Отак день минув,
так і другий минув,
а як сонечком зблиснув третій день,
несуть Володимиру слуги вісточку –
Соловей із-за моря вертається!
І сам цілий вернув, і товарів привіз, –
і зрадів Володимир київський:
"Отепер допоможе мені Соловей,
порятує од нахаби невірного;
одним тільки я запечалений:
з богатирства, коли треба,
то нікого й нема –
всі звитяжать десь
в полі чистому".

Тут нарешті й Соловей з'являється,
з двору йде-поспіша в княжу гридницю.
Володимир швидко на ноги звівсь,
звівсь на ноги і радо вітається:
"Ти за мене постій, Соловієчку.
І за мене й за княжу родину всю, –
виручай, прожени Грубіяниська!"

То недовго Соловей і затримався,
низько князю вклонився,
вийшов з гридниці.
Розпалилось його серце
богатирськеє,
то й хапає свою шаблю гострую,
вирушає на кораблики бусурманськії
із ватагою своєю варязькою.

Порубав-побив силу нечистую,
і самому цареві Грубіяниську
ще живому він очі виколов –
і про все сповістив Володимира.

Князь на радощах влаштував бенкет;
після того ж бенкету-гуляночки
віддавав за Соловія племінницю,
любу-гожу Забаву Путятівну:
в Божій церкві
Соловій із Забавою
золотими обручками
обмінялися.

Чурило Пленкович

к у стольному у городі Києві,
у ласкавого князя Володимира,
та й гуляння було, був бучний бенкет,
частування було за почесним столом
для князів, для боярства багатого,
для могутніх витязів-русичів.
День потроху котився до полудня,
а веселий стіл – до напівстола.

Володимир-князь розважається, –
а тут люди якісь заявилися:
ціла сотня молодців назбиралася,
а за нею й друга сотня проштовхується,
набирається й третя сотня
на широкім дворі,
булавами голови попробивані,
поясами рани зав'язані,
б'ють чолом, складають скаргу князеві:
"Ой ти, сонечко Вододимир-князь!
Їздили ми в полі чистому,
вище знаної тобою Чернеги-ріки,
на твоєму княжому займищі.
Та нічого ми в полі не наїздили,
не стрічали ні звіра дикого,
ні птахів перелітних не бачили, –
а наїхали-зустріли в полі чистому
десь до триста чи п'ятсот
збройних людей.
А жеребчики під ними латинськії,
а на них камчаті чумарочки,

однорядочки з голубого сукна,
ще й шапки золотоверхі на сонці горять.
Вони соболів, куниць
усіх виловили,
всіх лисиць із нір повигóнили,
турів, лосів повсюдно вистріляли,
а нас геть побили-поранили,
і немає тобі, князю, здобичі,
і немає нам від тебе жалування;
діти, жони наші голоднії,
йдуть по світу блукати сиротами".

Володимир-князь стольно-київський –
далі їсть та п′є, розважається,
а ті скарги від людей і не слухає.
Іще й та юрба з двору не пішла,
а вже нові скаржники з′явилися:
підійшло до двору триста молодців,
чей, вже скоро за п′ятсот їх зібралося.
То мисливці прийшли з рибалками,
геть побиті усі, поранені,
булавами голови попробивані,
поясами рани зав'язані,
б'ють чолом вони, князю скаржаться:
"Ой ти, сонечко Володимир-князь!
Їздили ми вздовж рік та озер,
та для столу твого княжого
ані риба, ні звір не зловилися.
Та зате зустрічалися ми з ватагою,
молодців за триста або й за п'ятсот.
Рибу всю по річках вони виловили:
починали найперше з карасів та щук,
не минали і риби дрібненької, –
тож тепер сповіщати мусимо,
що немає тобі, князю, здобичі,
ну, а нам то не буде й жалування;

діти, жони наші голоднії,
будуть світом блукати, мов сироти,
ми ж лишились побиті-поранені".

Володимир-князь стольно-київський –
тільки п'є та їсть, розважається,
і ті скарги не дуже слухає…
Іще друга юрба з двору не пішла,
а вже дві нові заявилися:
що окремо стоять мисливці-сокільники,
а окремо – завзяті кречетники,
геть усі вони побиті-покалічені,
булавами буйні голови зранені,
поясами нашвидку зав'язані.
Вони теж б'ють чолом,
скаржаться:
"Ой ти, сонечко Володимир-князь!
Їздили ми довго в полі чистому,
вище знаної тобою Чернеги-ріки,
на твоєму княжому займищі,
на твоїх берегах, на твоїх островах,
та для двору твого для княжого
ми нічого там не натрапили –
ані сокола, ані кречета,
ані іншого птаха перелітного, –
лиш наїхало молодців ген за тисячу;
ясних соколів усіх похапали вони,
білих кречетів усіх вони виловили,
нас, як бачиш, побили-поранили, –
а дружину-ватагу
звуть Чуриловою".
Оті їхні слова князь добре розчув:
"Хто такий цей Чурило?" – питається.

Обізвався з богатирства Бурмота старий:
"Про Чурила я, князю, дещо відаю;

той Чурило живе не в Києві –
трохи нижче малого Кийлівця.
Двір у нього на сім верст уздовж,
а навколо двора залізний тин,
і на кожній тинниці по маківці,
а подекуди – то й перлиночки.
Посеред двора світлиці стоять,
гридниці білодубовії,
сивими бобрами завішані,
а на стелі там чорні соболі;
балки-сволоки гарно різьблені,
що середні з них – срібло чистеє,
що гачки та пробої
по булату позолочені;
різьблені і ворота першії,
а ворота другі – кришталевії,
а вже треті ворота – цинові".

Володимир-князь із княгинею
скоро-швидко тоді й споряджаються
в путь-дорогу, на прогулянку.
Забирали з собою князів та бояр,
не забули і дужих витязів.
З-поміж них Добриню Нискинича
і старого Бурмоту Васильовича, –
всіх набрали аж п′ятсот людей,
й рушили до Чурила Пленковича.

Ось вони й біля двору його,
зустрічає їх старий Пленко:
що для князя та княгині
відчиняє ворота різьблені,
а князям і боярам – кришталевії,
усім іншим – ворота цинові.
І наїхало їх повнісінький двір.

А старий Пленко Сурожанин
підійшов до князя Володимира,
до князя та до княгині Опраксії,
повів їх у світлі гридниці,
за прибрані столи їх запрошував,
садовив обох на місце почеснеє.
Вітав, усаджував і князів-бояр,
і могутніх богатирів-русичів…

А кухарики були та й здогадливі –
повкривали столи наїдками солодкими,
до наїдків і питвом медвяним,
а напої усе заморські ї, –
все для того, щоб князя-сонечка
задобрить-привітать,
звеселить-вшанувать.
А як бесіда весела –
то й день радісний:
князь з княгинею веселенькі сидять.
Раптом глянув князь у віконечко –
і побачив у полі юрбу вершників;
і говорить сам собі, дорікаючи:
"За гріхи, видно, мені учинилося:
не було мене, князя, у Києві,
ось і їде тепер або хан з Орди,
або грізний посол од їх володаря".
А старий Пленко Сурожанин
на слова оті усміхається
та підносить чару, та запрошує:
"Можеш ти, великий князю з княгинею,
із князями та боярами
пити-їсти без остраху.
Не ординці то скачуть в полі чистому
і не грізний посол од їх володаря, –
то хоробра дружинонька сина мого,
молодого Чурила Пленковича.

А приїде він, сюди з'явиться –
перед князем постане з шанобою".
То вже й далі гості розважаються,
а як деякі то й п'яненькі сидять.
Ось надворі день іде до вечора,
красне сонечко поволі йде до заходу;
а у полі ватага все більшає,
молодців отам числом за п'ятсот,
а вже, може, й за цілу тисячу.

І приїхав Чурило до двора свого,
перед тим його посланець прибіг,
заглянув скоренько на широкий двір,
бачить – нікуди Чурилові їхати,
ніде стати зі здобиччю-промислом.
То й посунула ватага
в двір околишній;
там уже швиденько розвантажились.

А Чурило собі і розмислює
та, не гаючись, бере золоті ключі,
йде-спішить в пивниці глибокії,
набирає там срібла-золота,
сорок сороків чорних соболів,
сорок тих лисиць, що з нір витягли,
шовку-камки добрі згортки бере,
а ціна тому шовку сто тисяч, не менш –
Володимиру-князю
оте все приніс,
князя із княгинею обдаровував.

Стольний князь Володимир
обізвався тоді:
"Ой, удатний Чуриле Пленковичу!
Не годиться тобі в оселищі жить –
краще в Києві живи, служи князеві!"

І Чурило Володимира послухався,
він коня сідлав, свої речі збирав,
і поїхали разом до Києва,
до ласкавого князя Володимира.
З Божою підтримкою й доїхали.

Ось вони в дворі княжому,
швидко з коней баских зіскочили,
та заходили у світлі гридниці,
та сідали за столи чисто прибрані.

Посилає Володимир стольно-київський
молодого Чурила Пленковича
закликáти на гостину князів та бояр,
заодно по десять гривень
брати званого.
Обходить Чурило князів та бояр,
та до князя на бенкет їх запрошує.
Випало ж Пленковичу дорогою
й до старого боярина Бурмоти зайти.
Та не так до самого боярина,
як до того боярина молодої жони,
до самої Катерини-уродливиці.
Забарився молодець у домі тому,
забарився трохи та загаявся
і з запізненям вернув до Володимира,
що уже й виглядав, вже й чекав його,
але прикрим словом не обмовився.

Чурило прийшов –
і бенкет пішов…
Там пили, там усі веселилися,
вже князі та бояри і п′яненькі сидять –
за нового ж стольника Чурила Пленковича
не одну і не дві чари випили…

От світаночком, рано-ранесенько,
задзвонили дзвонарі до заутрені.
Князі та бояри до заутрені йдуть;
а вночі перед тим був легенький сніжок –
впав їм в очі на сніжку слід свіжесенький.
Тож ідуть вони та дивуються:
чи то зайчик стрибав,
чи білий горностаєчко?
Тільки деякі всміхаються й поговорюють:
"Гей, не зайчик і не горностайчик
тут пробіг-прострибав –
то Чурило Пленкович ніччю правився
до старого Бурмоти Васильовича,
до його, боярина, молодої жони,
до тієї ж Катерини-вродливиці…"

Дюк Степанович

багатім краю, в далекій Індії,
та й жила Омельфа, багата вдова,
з сином Дюком, молодим боярином.
Він ходив-гуляв на тихих заводях,
стріляв сірих гусей, стріляв лебедів;
вистріляв усі свої рівно триста стріл,
рівно триста стріл та ще й три стріли.
Стрілам тим трьомстам він знає ціну,
а от стрілам трьом не зна, не відає.

Як він цілив з-під яхонта-каменю,
із-під яхонта самоцвітного, –
то убив трьох орлів, трьох орлиць убив,
та ж не тих, що літають на святую Русь,
море синє перелітаючи, –
а отих, що гнізда в'ють на білім камені;
і коли вони гублять пір'ячко,
тоді їздять селюки-полювальнички
та знаходять оті пера орлинії;
пам'ятає Дюк: його батечку
привозили-дарували колись пера такі.

А застрелив тих орлів
Дюк Степанович,
то з великої втіхи-радості
йде скоріше до своєї матінки,
просить в неї він благословеннячка –
хоче їхати до города Києва,
до ласкавого князя Володимира,
ще й прямою дорогою, не околишньою.

Говорила його рідна матінка,
говорила вдова Омельфа Тимофіївна:
"Ой, дитя ти моє, дитя ріднеє,
я не дам тобі благословеннячка,
як поїдеш прямо, не околишньо.
На дорозі отій прямісінькій
незборимі три застави стоять.
А що перша застава великая –
дві високі гори, що зіштовхуються:
вони спершу врізнóбіч посунуться,
а тоді вже одна та й об другу б′ють, –
там тобі, Дюку, сину мій, не проїхати,
там ти втратиш і життя своє.
А що друга застава великая –
двоє хижих птахів з дзьобами гострими:
ті птахи тебе, синочку, з конем заклюють, –
і тудою тобі, Дюку, не проїхати.
А що третя застава великая,
де лежить Змііське Горинисько.
Те змііське на дванадцять хоботів,
отой змій тебе з конем пожере, –
то й тудою тобі, Дюку, не проїхати,
там ти стратиш і життя молоде".

Не послухав матінки боярин-син,
він скоренько іде до стаєньки,
бере в руки уздечку тасьмовую,
одяга на малого коня гнідка,
що у стайні давно застоявся,
по коліна вже й у землю загруз.
Він поїв гнідка питвом медвяним,
білоярим зерном відгодовував,
та сідлав під черкаське сіделечко:
пітнички він клав на пітнички
поверх пітничків – повстяночку,
а на неї вже те сідельце черкаськеє.

Тоді підтягав дванадцять попруг,
ще й тринадцяту клав для міцності.
А попруги оті всі шовковії,
пряжечки сідельні – щире золото,
і шпильки у них – булатові,
аби добрий кінь з-під сідла не втік,
щоб не скинув із себе витязя.
Проводжала його рідна матінка,
на прощання слово сказала таке:
"Ой ти, синку дорогий мій, ріднесенький,
молодий боярине Дюк Степанович!
Як поможе Бог бути в Києві,
та й у славного князя Володимира,
не хвалися статками сирітськими
і сирітським статком вдови-матінки".

Скочив кінь гнідий на цілу верству –
перший скік зробив, до землі припав
й обізвався людським голосом до вершника:
"Гей, послухай, любий мій господарю,
молодий боярине Дюк Степанович!
Ти зійди-но з мене, коня доброго,
візьми в пригорщі землі-матінки,
та підв'язуй землю під праве плече,
та підв'язуй її і під лівеє,
щоб не страшно було сидіть на мені;
бо я ж бігтиму-летітиму високо,
із гори на гору, із горба на горб,
буду ріки й озера перестрибувать,
а широкі роздолля –
поміж ніг пускать".
Так до першої застави і дісталися,
де ті гори стоять, що зіштовхуються.
Ось ті гори ледь-ледь розсунулись –
і не встигли одна в одну вдаритись,
як гнідко і проскочив в ту шпарочку.

Зблизились вони й до застави другої,
де сидять два птахи дзьобатії
і усе довкруг видивляються.
Та не встигли ті птахи й крила розправити –
а гнідко пролетів, мов блискавка.
Вже й до третьої застави примчали вони:
там лежить Зміїсько Горинисько
з головою на дванадцять хоботів;
і не встиг він до пуття і націлитись,
а гнідко проскочив і геть помчав!

Так примчали до города Києва
та на княжім дворі зупинилися.
Дюк залишив коня посеред двора,
ні доглянуть не просив, ні прив'язувать;
сам зайшов до гридниці князевої,
і хреста кладе по писаному,
та поклони б'є по-ученому,
на всі три, на чотири сторони,
а княгині Опраксії – то й зосібна:
"Здрастуй в мирі, княгине Опраксіє!
Можу бачити я князя-сонечка –
Володимира стольно-київського?"
Відказала княгиня Опраксія:
"Володимир-князь до обідні пішов".
Заспішив Дюк у церкву Божую:
йде він вулицею широкою,
а там вулиці чорною землею висипані,
їх водою дощовою вимочило,
у грязюці довелося грузнути –
і тому замурзав він дорогою
чобітки свої зелені сап'янові.

Ось, нарешті, Дюк і до церкви прийшов:
і хреста кладе по писаному,
та поклони б′є по-ученому,

на всі три, на чотири сторони,
а зосібна князю Володимиру:
"Здрастуй, сонечко Володимир
стольно-київський
з молодою княгинею Опраксією!"

Говорить Володимир стольно-київський:
"Ти звідкіль же прибув, славний витязю,
із якої орди, із якої землі,
і яким, скажи, звуть тебе іменем,
як тебе величати по-батечку?"
Відповів молодий Дюк Степанович:
"Я із краю багатого, з Індії".
Всі князі-бояри тут обурились,
за старими і молодь озвалася:
"Не боярин цей хвальковитий гість,
що назвався Дюком Степановичем;
це якийсь паруб'яга з густих лісів –
мабуть, вбив купця чи боярина,
спокусився дорогою одяганкою,
недарма поглядає все на чоботи –
робить вигляд, наче бруду соромиться".

Вийшли всі вони з церкви Божої,
та й на місце рівненьке, чистеє,
поставали на зеленій галявинці, –
то й говорить тоді Дюк Степанович:
"Чув я від родини, від батечка
те, що Київ ваш красою славиться.
Але в Києві якось не по-нашому:
церкви ваші збудовані з дерева,
на церквах усі маківки осикові,
вулиці широкі землею висипані,
їх змочило дощовою водицею, –
то подекуди й грязюки по коліна вже:
забруднив я чоботи сап'янові,

йдучи Києвом до церкви Божої".
Поверталися до князя Володимира,
за дубовий стіл сідали в гридниці,
подавали їм на стіл крупчасті калачі.
Дюк Степанович, князів гість молодий,
м'якуш їсть, а скоринку під стіл кладе.
Володимир-князь до нього й звертається:
"Ой же, Дюку, молодий боярине,
що ж ти, Дюку, тільки м'якуш їси,
а скоринку кожну
та й під стіл кладеш?"
Дюк Степанович відказав на те:
"Чув я від родини, від батечка
те, що Київ ваш хлібом славиться.
Але в Києві якось не по-нашому:
печі-пічечки у вас глиняні,
а лопаточки всі сосновії –
і калачики ваші крупчастії
пахнуть глиною тією струмковою
та смолою пахнуть сосновою,
що із сосен у спеку скапує,
то й не можу я їсти цих калачиків.
А у нашім краю багатому,
у моєї рідної матінки,
у поважної Омельфи-вдови,
як печуть калачики крупчастії,
то кладуть у пічки полив'яні
на широких листах, як на шовку;
як з'їси той калачик – хочеться другого,
другий з'їси – душа просить третього,
третій з'їси – про четвертий подумаєш".
Говорить Володимир стольно-київський:
"Бачу я, хвальковитий ти, молодче;
то побийся он з Чурилом
на великий заклад,
щоб вам їхать в чисте поле позвитяжити,

не на день, не на місяць –
на три літечка,
на три літечка ще й на троє днів,
і щоб коней щодня ви змінювали,
аби кожний день коні інші були,
за три літа щоб ні раз не злукавили;
на щодень аби мали й одяганочки –
одяг змінний-перемінний
на три літечка,
на три літечка ще й на ті три дні –
і щоб одяг не повторювався барвами".
То й забились молодці на великий заклад;
за Чурила поручились аж два городи,
перший Київ, а другий Чернігів-град.
А за Дуку, молодого боярина,
нікому було й поручитися;
тоді добрий владика чернігівський
взявся Дюка Степановича підтримати,
поручивсь за нього,
став йому хресним батечком.
Лиш не хочуть боярина додому пускать,
щоб запасся він змінним одягом.

Зажурився Дюк, запечалився,
опустив свою буйну голову,
на стілець ремінний опустився-сів
в сиру землю уперся поглядом.
Та вже скоро він і отямився,
та писав ярлик для вдови-матінки,
в торби-сакви при сідлі ховав,
відпускав додому свого гнідка.
Поскакав гнідко сам без вершника
із гори на гору, а з горба на горб,
став ріки-озера перестрибувати,
а широкі роздолля –
поміж ніг пускать, –

і прибіг до багатої Індії,
аж до Дюкової рідної матінки:
загукав-заіржав попід вікнами.
Як почула те іржання Дюкова матінка
вибігла на ґанок оздоблений
та й до себе промовляє подумки:
"Видно, згинуло дитя моє ріднеє,
бо ж прибіг додому кінь без вершника".
А як вгледіла торби-сакви за сіделечком,
то уже й інакше подумала:
"Це ж рідненьке дитя моє
хвальковите було від народження,
не інакше,
як на тій похвальбі і спіймалося".

Розстібала ті торби, розв'зувала,
та читала ярлик скорописаний.
А про Дюкову біду дізналася –
зготувала одягу барвистого:
по три пари поклала на кожний день,
аби стало його на три літечка,
на три літечка ще й на троє днів, –
відпускала гнідка у зворотню путь.
Ось дістався гнідко до Києва,
до самого Володимира на широкий двір,
заіржав вірний кінь, що сили мав,
аж довкола тереми захиталися,
ледь віконечка не розсипались,
а кияни-городяни всі жахнулися.
Дюк, боярин молодий, те іржання почув,
вибігав на широке дворище,
свого доброго коня вгледів-видивився,
швидко брав-діставав одяганочку –
по три пари інакші
на кожний день.

То й поїхали молодці
в поле чистеє.
От Чурило Пленкович своїх коней баских
на роздолля широке табунами гнав,
а той молодий боярин Дюк Степанович
їхав тільки на однім добрім конику.
Він щоранку встає на світаночку,
та дає гнідку в травах-росах покачатися,
тоді шерсть на конику і міняється…

Так три роки вони й звитяжили,
в чистім полі – три літа і трійко днів.
А опісля ішли до церкви Божої,
вдвох до церкви тієї заходили,
і Чурило Пленкович, вірний князів слуга,
почуваючись вільно в ріднім городі,
став одразу праворуч на крилосі,
ну а гість, боярин Дюк Степанович,
став на крилосі з боку лівого.
Заходився Чурило Пленкович
батіжком по своїх ґудзиках протягувати,
ґудзиком об ґудзик подзвонювати:
то від ґудзика та й до ґудзика,
а з петелечки у петелечку
проповзає малий змій-горинисько.
Тут у церкві усі й жахнулися
та й говорять один до одного:
"Знать-видать, у Чурила нашого
перевага є перед боярином –
проти дива такого
щó він зможе зробить?»
Зажурився Дюк, запечалився,
опустив свою буйну голову,
в сиру землю уперся поглядом,
батіжком став по ґудзиках протягувать,
ґудзиком об ґудзик подзвонювать:

як озвались тут піснями голосні пташки,
як озвались риком звірі в хащах довколишніх, –
то у церкві всі й на землю попадали,
а попадавши, завмерли і – ні пари з вуст.

То й говорить Володимир стольно-київський:
"Молодий боярине Дюк Степанович!
Угамуй своє птаство співучеє,
втихомир своїх звірів рикаючих –
та залиш киян хоч би на розплід!"
Відповів боярин Дюк Степанович:
"Я сьогодні не в князя обідаю –
то й не хочу тебе і слухати".
Втрутився тоді владика чернігівський,
тому Дюку-боярину хрещений батечко:
"Ти послухайся краще, сину мій!
Зваж на свого батька хрещеного,
погамуй тих співучих пташечок,
втихомир отих звірів, що рикають,
не дай людям померти від того галасу!"
Дюк послухався батька хрещеного,
вгамував він співучих пташечок,
втихомирив звірів у нетрях лісових,
сам сказав таке Володимиру:
"Ой ти, сонечко Володимир
стольно-київський!
Ми з Чурилом, як бачиш, повернулися.
То котрому з нас голову знесеш?"

Обізвався Чурило Пленкович тоді:
"Молодий боярине Дюк Степанович!
Заб'ємося ще раз на великий заклад:
щоб Почайну-ріку перескочити.
Та Почайна-ріка – зо два поприща;
хто з нас двох того берега не дістанеться –
отому й відрубати голову".

То й приїхали на Почайну-ріку,
і говорить боярин Дюк Степанович:
"Що ж, славетний Чуриле Пленковичу!
Похвальба твоя сьогодні наперед зайшла –
отже першим і спробуй скочити".
Чурило Пленкович не противився,
розігнав одразу коня доброго,
тільки все ж до берега дострибнути не зміг –
посередині у воду бовкнувся.
А боярин молодий Дюк Степанович –
легко перескочив Почайну-ріку,
та одразу конем і назад повернув,
посеред ріки аж до хвиль припав,
ухопив Чурила за довгі кучері,
витяг із води разом з конем –
та й провіз отак аж до Києва,
до палацу князя Володимира,
і сказав, Чурила відпускаючи:
"Сонечко Володимир стольно-київський!
То кому ж із нас голову знесеш?"
Володимир тоді озивається:
"Ой, боярине удатний Дюк Степанович!
Не рубай ти Чурилові буйну голову –
ти залиш нам Чурилечка
хоч для пам'яті".

Відпускав Чурила Дюк Степанович
відпускав його та приказував:
"Йди здоровий, Чуриле Пленковичу!
Князем Володимиром ти випроханий
та відплаканий красунями київськими!
То ж не їзди більше в поле з витязями,
краще їзди та ходи у Києві,
у Києві-городі межи жонами!"

Тут вже князю Володимиру
стало соромно:
"Ой ти, славний боярине Дюк Степанович!
Від сьогодні надаю право іменем своїм
на безмитну торгівлю в стольнім Києві".
А щоб Дюкові багатства підтвердити,
щоб підтвердити право надане,
посилав князь від себе оцінювачів –
щоб про статки Дюкові дізнатися...
Кликав він найперше Іллю Муромця
та звитяжного Олешу Поповича.
А боярин Дюк усміхається:
"Ти не шли краще Олешу Поповича,
бо він з роду попівського, сам відаєш,
а попівські оченята завидющії:
як побачить, то й з Індії не повернеться!
Пошли краще Добриню Нискинича".

Кому смішно, кому гірко, а поїхали.
Вже наблизились до Індії багатої,
на горі на високій зупинилися,
а як вгледіли оту Індію –
богатирство в один голос і озвалося:
"Видно, молодий боярин
Дюк Степанович
встиг послати нерадісну вісточку,
щоб із краю в край підпалили ту Індію:
бо ж увесь цей край вже вогнем горить!"
А під'їхали ще ближче, то побачили,
що в тім краї всі покрівлі позолочені,
на церквах всі маківки самоцвітнії.
Дивувалися вони на багатство таке.
Ось дістались і до Дюка Степановича,
до двора його рідної матінки.
Вулицею йдуть широкою,
а там вулиці скрізь пісочком висипані,

на них сорочинські сукна розіслані –
не замурзаєш чобітків сап'янових,
ідучи до церкви до Божої.
Заходять вони в палати з білокаменю
дому матінки Дюка-боярина;
там сидить стара-престара жона,
стара-престара, вся у золоті,
вся у золоті та у сріблі.
Б'ють чолом вони, уклоняються
і говорять до неї з пошаною:
"Довгий вік живи,
Дюкова матінко!"
А жона стара їм відказує:
"Я не матінка Дюка-боярина,
я у домі цім служу пралею.
Ви проходьте далі покоями –
там побачите вдову-матінку".
Йдуть вони в покої наступнії:
там сидить жона, стара-престара,
гарно вдягнена, в сріблі-золоті.
Вони б'ють чолом, уклоняються:
"Здрастуй, вік живи,
Дюкова матінко!»
Та говорить жона, стара-престара:
"Я не матінка Дюка-боярина,
я лишень калачниця Дюкова,
я печу калачі крупчастії
для боярина Дюка Степановича.
Ви ж проходьте покоями третіми –
там зустріне вас Дюкова матінка".
Йдуть вони і третіми покоями,
а назустріч жона – стара-престара,
вся у золото та срібло вдягнена.
Вони б'ють чолом, уклоняються:
"Довгий вік живи,
Дюкова матінко!"

А стара жона їм у відповідь:
"І ви здрастуйте, гості-оцінювачі!
Це ж ви з Києва, так далеко їхали –
щоб сирітські статки описувати?"
Запросила їх за дубовий стіл,
за дубовий стіл з'їсти хліба білого,
подала їм крупчасті калачики.
З'їли по калачику – хочеться другого,
по другому з'їли – душа просить третього,
з'їли по третьому –
про четвертий подумали…
А як встали з-за стола дубового,
то поважна Дюкова матінка
повела їх в підвали глибокії,
там де збруя кінська знаходиться.
Три літа вони її списували,
троє літечок та й іще три дні –
вже не стало їм і писати на чім,
не змогли оцінить збрую кінськую.
То й говорить Дюкова матінка:
"Ой ви, гості мої, оцінювачі,
ви скажіте князю Володимиру:
що паперу він не настачиться,
на папір доведеться йому
весь Київ продать,
на чорнило – ще й Чернігів
з околицями,
то щоб все це списать –
хай бо сам іде".
Пішли в інші підземелля глибокії:
стоять бочечки щирого золота,
стоять бочечки срібла чистого,
стоять бочечки перлів добірних.
А як вивела на широкий двір,
тут вони вже і мову втратили…

Повертали богатирі до Києва,
та й до князя-сонечка Володимира,
і сказали Володимиру-сонечку:
"Тобі радила Дюкова матінка
увесь Київ продать,
щоб папір купить,
на чорнило продать Чернігів з околицями
і самому долучитися статки списувати".
Володимир-князь лиш руками розвів:
"Ой же ти, боярине, Дюк Степанович!
За велику та правдиву похвальбу твою
ти безмитно торгуй в нашім Києві,
в нашім городі Києві стольному".

І боярин молодий Дюк Степанович
виряджався до рідної матінки,
щоб застать її в добрім здоров'ячку...

Так про Дюка билина розказує, –
морю синьому й землі
на мир-злагоду,
а вам, люди добрі,
на мудре слухання.

Михайло Потик

Козарлюга старий Ілля Муромець,
він казав-говорив отакі слова:
"Славні лицарі, побратими мої,
брати хрещені, брати названі,
молодий Михайле Потику,
сине Йвановичу,
і звитяжний Добрине Нискиничу!
А поїдь-но, Добрине, за ріки-моря,
люд невірний отам приголуб-впокори,
доточи землі святоруської.

А ти, Потику, наш Михайлику, –
впокори-приголуб люд нехрещений
ген за хащами, поза нетрями,
за отими болотами-болотищами, –
доточи землі святокиївської!

Я ж, літами уже та найстарший з нас,
чистим полем помандрую в землі дальнії –
племена степові упокорювати
та доточувать землí святорусичів".

Отут богатирі й роз'їхались:
ген за ріки, за море Добринечко,
а Михайло за темні праліси,
за болóта, шляхами незвіданими,
до царя Охромія Охромійовича –
приголубити люд нехрещений
та земель доточити до святої Русі.

Подолав густі ліси Михайло Йванович,
на галявину чисту вибрався –
та й розкинув Михайло білий намет,
свій намет з полотна сніжно-білого.
А поставив намет – сів, задумався:
"Чи ж до честі, до хвали та до чину йому
їхать стомленим до царя Охромійовича?
Та й поїсти б раніш, підкріпитися..."

Сів-присів тут Михайло Іванович –
вдосталь їв та пив після мандрів своїх,
а наївшись, напившись і спочити приліг.
У царя ж, у Охромія Охромійовича,
виростала, розквітала люба донечка,
біла личеньком, як лебідонька.
Якось брала вона зорову трубу,
на високий на ґаночок виходила
та й дивилася через скельця ясні
на узлісся-галяви, скільки бачиться.
І угледіла-додивилась лебідонька,
що край лісу намет сніжнобілий стоїть:
на вітрах полотном потріпує, –
а при вході його поли то з'єднаються,
то од вітру в різні боки розійдуться,
вліво-вправо, врізнобіч розмахалися...

Придивляється дівчина-лебідонька,
придивляється та й думу думає:
"Чи ж не русич-богатир той намет нап'яв?"
Кладе-кида вона зорову трубу,
прибігає до рідного батечка:
"Ой же, батечку мій ріднесенький,
славетний Охромію Охромійовичу!
Ти дозволив мені, дав благословеннячко,
волю дав літать понад плесами,
над зеленим очеретом, над болотами.

За три довгі роки я лебідкою
наліталася там, нагулялася,
вже ж я волею тією вдовольнилася;
в чистих заводях ополіскувалась,
надивилась на зелені очере́тища...
А тепер дозволь мені, рідний батечку,
зо три роки, троє літ по-інакшому жить:
у подобі дівочій, в подобі своїй
з вільним вітром на роздоллі погратися".

Відповів Охромій Охромійович:
"Ой же, дочко моя, лебідонько,
царська дочко моя мудрована!
Ти і справді в затоках проплавала,
над болотами, над заплавами
пролітала і справді три літечка.
Що ж, іди – погуляй, ще дівчиною,
троє літ погуляй на роздоллячку.
Тільки знай, що опісля мусиш заміж іти".

Те почула дочка – не перечилась,
низько батькові уклонялася.

Він же дав їй з собою служничок гурт,
няньок-мамок, щоб гляділи, берегли її.
І пішла вона, красна дівчина,
і пішла далеченько у полечко,
скоро-скоро та швидко-швидесенько,
ані няньки за нею не вгоняться,
ні служнички та доглядальниці.
Вона йде собі, йде та оглянеться,
а вони далеченько позаду бредуть.
То й говорить їм красна дівчина:
"Ви служнички мої, доглядальниці!
Не спішіть, а назад повертайтеся –
все одно вам за мною не вгнатися".

І здаля їй служнички вклонилися
та й слухняно назад повернулися.
А дівчина, білява лебідонька,
підійшла вже й до намету богатирського –
край намету-шатра, бачить, кінь стоїть –
і, почувши чужинку, стривожився.
Заіржав вірний кінь, копитом забив:
землю-матінку що є сил приминає-мне,
аж здригатись довкіл стала мати земля –
і зі сну розбурхала витязя.
Підхопися він – та мерщій з шатра,
без чобіт, лиш в натільному одязі,
у сорочці тонкій, ще й без пояса.
На всі боки Михайло роздивляється, –
а нікого ж немовби й не видно довкруг.
То й гукає він до коня свого:
"Що ж це ти, вовчий харч,
з бур'яном мішок,
то іржеш з нудьги, то копитом б'єш
матір землю сиру та тривожиш мене –
марно будиш зі сну богатирського?"
Коли поглядом кидає поза шатро,
а там гоже дівча стоїть – дивиться.
Він одразу підбіг – цілувати хотів,
та його зупинила лебідонька:
"Ой ти, молодче хвацький,
завзятий такий,
я не знаю ні тебе, ні твого імені,
ні як батечка твого звати – не відаю;
чи не цар ти який, не царевич ти,
не король-королевич іздалека?
А чи, може, ти – богатир із Русі?
Коли так – не цілуй мене, молодче,
бо дівочі вуста мої – поганські для вас,
бо живу я не за вашою вірою,
а за вірою дідів-прадідів.

І як я до вподоби тобі – то берись
та саджай на коня свого доброго,
та до Києва-граду повези-но хутчіш –
хай прийму я там ваше хрещення:
отоді мене, молодче, й заміж візьмеш".

Не барився Михайло Іванович:
зразу дівчину до себе в сідло посадив,
в город Київ привіз він лебідоньку:
в храмі Божому вона охрестилася,
і стали обоє під золоті вінці.
Та ще клали вони поміж себе
присягу таку:
як прийде кому з них час зі світу іти –
то і другий із ним в домовину ляга,
в землю піде з ним на три літечка...
А побралися – стали жить-поживать,
поживати-жить, сім'ю множити –
он уже гомонять і діти в теремі...

Аж гостинний тут князь стольно-київський
пишну учту влаштовує, славний бенкет
для князів та княжат із боярами,
та для славного роду богатирського.
На гостиноньку всі збираються,
наїдаються, напиваються –
вже й хмільненькими стали аж через край,
та веселими, та балакучими!
Сонце хилиться ген до вечора,
а бенкет усе веселішає, –
бо ж таки то не ясні соколи
на роздоллі у полі злетілися –
то гучною громадою на княжий двір
руські вої-звитяжці приїхали.
Першим спішився богатир Ілля Муромець –
вихваляється бенкетувальникам:

"В полі чистому бував я, в дальній далечі,
степову орду прихилив до нас
доточив землі святорусичам".
І Добриня вслід – з похвальбою теж:
"А я їздив поза морем, поза ріками –
люд невірний впокоряв-приголублював,
долучав їх до землі святокиївської".
А Михайло Потик чим похвалиться?
Сів він осторонь, думу думає:
"А у мене, витязі, красуня-жона –
лиш на цю звитягу я сподобився.
Та жоною ж хваляться не від розуму,
мудрий згадує тільки батька-матінку".

Довго думав-гадав Михайлечко
як би то йому не осоромитись –
і такого ось братам навигадував:
"Як здолав я путь-доріжку через праліси,
через ті болота зловіснії
до царя Охромія Охромійовича, –
то змагався я з людом нехрещеним,
прилучав до землі святокиївської.
А іще, світлий князю й други-соколи,
грав з царем я на шахових дощечках,
кістяними шахами позолоченими.
В тих змаганнях мені вигравалося,
щирим золотом оплатилося, –
наскладав я аж сорок ординських возів,
щоб до города Києва правити.
Та важкі путі лісами до роздоллячка –
й підламалися осі у тих возів.
Довелося мені погреби покопать
і той скарб золотий хоронити в землі".

А на пору оту, на оті часи, –
данина з Київ-граду належала

та й царю Охромію Охромійовичу
за дванадцять повних проминулих літ
ще й за літо іще тодішнєє...

То ж князі всі присутні, бояри всі,
а так само і князь стольно-київський
в одну мить як один голоси подали –
ось таке говорили про Потика:
"Гей, бояри, князі та богатирі,
що зібрались на бенкетуваннячко!
У Михайлика-витязя заявився скарб,
в Охромія почесно вираний.
А чи нам не належиться борг повертать
та тому ж таки царю Охромійовичу?..
Ось Михайлика ми і пошлем туди –
хай бо вираним скарбом своїм
ті данини наші й посплачує
за дванадцять повних проминулих літ
ще й за літо одне за теперішнє".

Так накинули службу великую
княждвором на Михайла на Потика
всі присутні князі і бояри всі,
а також богатирство все київське.
Споряджається Михайло в доріженьку,
виряджається Михайло у далекий край –
поза хащі густі, поза праліси,
болота-болотища зловісніі,
до царя Охромія Охромійовича.

Добирався туди аж три місяці.
На широкім дворі витязь київський
прив'язав свого коника доброго
до конов'язі, гарно різьбленої,
до стовпа, до кільця позолоченого,
білояре зерно насипав йому...

Сам спішив-ступав через сінечка
до покоїв-палат у хоромині –
до царя Охромія Охромійовича:
там повідав усе, що годилося,
на всі сторони уклоняючись,
а цареві Охромію по-осібному.
"Здрастуй, царю Охромій Охромійович!"
"Здоров будеш, добрий гостю,
хвацький молодче!
От не знаю тільки твого імені;
та як тебе величати й по-батькові.
Може, цар ти який, а чи царський син,
королевич, можливо, або й сам король?
А чи руський богатир, що сюди забився,
чи від ляхів посол із погрозами,
чи, можливо, ти сам Ілля Муромець?"

На ту мову Михайло відказує:
"Я не цар, Охромію, і не царський син,
і престол королівський не належить мені,
і не грізний посол з ляховинів я,
і не знаний козак Ілля Муромець.
А приїхав з города Києва.
Син Іванів, Михайло Потик я".

"То за чим же ти аж сюди прибився?"
"Я у жони взяв та й твою доньку,
що у церкві назвалась Марією –
шле тобі лебідонька низький уклін...
Тож дізнайся про те.
А іще скажи,
чи то правда, Охромію Охромійовичу,
що вподобав ти грати у хитру гру
на цяцькованих шахових дощечках
кістяними шахами позолоченими?
Коли так – я б і сам із тобою зіграв,

позмагався б на полі шаховім –
золотими бігунцями з кості різьбленими.
Лиш як буде мій верх – мені скарб золотий
ти насипать звели, Охромійовичу,
рівно сорок возів щирозóлота".

І додав ще й таке Михайлечко:
"А ще, славний Охромію Охромійовичу,
закладаюся головою богатирською,
що служитиму вірно віднині тобі
сорок повних літ та ще й рік один
проти тих возів щирозолота".

Охромій Охромійович був охочий до гри
своїм позолоченим воїнством
на тім полі, на дощечках шахових.
Досі кожного в грі він обігрував –
то цареві тоді і подумалось:
"Що б і справді мені в нього виграти!"
Ось принесено дошку шахову –
і пішли вони вдвох там гуляти-ходить.
Крок ступив Михайлечко – не доступив,
ступив другий він – переступує,
а як третій ступив – то й виграшно:
не якийсь там дарунок – скарб золотий
аж на сорок возів щирозолота!
"Ой ти, царю Охромію Охромійовичу!
Мав тобі город Київ свій боржок сплатить,
а на міру таку, як оцей мій скарб,
то нехай він тобі й повернеться –
за дванадцять повних проминулих літ
ще й за літо одне за теперішнє..." –
так сказав Михайло Потик володарю.

Прикро стало царю Охромійовичу,
що він сам собі данину сплатив,

що чужий він борг та й сам викупив, –
розпалило се його й розохотило:
"Ой ти, молодче Михайле Івановичу!
А пограй-но зі мною ще і в другий раз.
Виграш твій –
золотого скарбу я насиплю тобі
повних сорок возів щирозолота, –
коли ні –
ти, Михайло, сорок літ ще й одне
послужи мені вірою-правдою!"

І на ствердження згоди своєї тоді
знову витязь присяг – головою заклавсь.
Знов принесено дошку шахову –
і гулять-ходить вдвох но ній пішли
цар чужинський з Михайлом-русичем.
Крок ступив Михайло – не доступив,
ступив другий він – переступує,
а як третій ступив – то й виграшно:
знову скарб золотий дістався йому
аж на сорок возів щирозолота!

Охромій Охромійович
не на жарт розпалився –
пропонує він втретє Михайлику:
"А зіграймо з тобою в останній раз
цими шахами на різьбленій дощечці.
На великий заклад я з тобою б'юсь:
як програю – платитиму Києву
за усі проминулі дванадцять літ,
а до того ще й за літо теперішнє –
я по сорок возів щирозолота...
Ти програєш – то служкою вірним
будеш в мене, Михайле, до смерті вже".
Дав Михайло згоду і на третій раз –
знов заклав у тій грі свою голову.

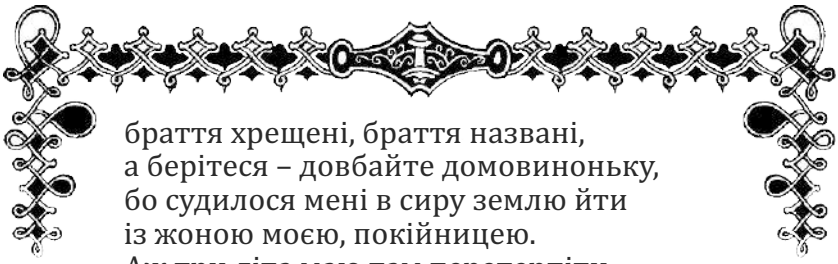
Востаннє поставили й дощечку.
Крок ступив по ній витязь – не доступив,
ступив другий раз – переступує,
а як втретє ступив – то й виграшно:
і тепер великий скарб золотий
щороку ітиме до Києва!..
Порадів богатир! А в ту хвилечку
залітає голубок на віконечко.
Усідається в парі з голубкою,
згодом став походжать підвіконнячком,
добувати слова із горлечка,
вимовляти їх людським голосом:
"Молодче Михайле, сине Йвановичу!
Ти тут граєш-виграєш, прохолоджуєшся,
над собою ж біди і не відаєш.
А твоя ж то жона-лебідонька,
а твоя ж то Марія упокоїлась".

Прудко скочив Михайло на ніженьки,
ухопив він ту дощечку шахову
та й торохнув об підлогу у теремі –
аж палати-покої царські,
аж хоромини всі похитнулися,
кришталеві шибки посипались,
а всі люди двірські напівмертві лежать.
Навіть цар Охромій Охромійович
ледве тягне свої ноги розкарякою
та вимолює словами у Михайлика:
"Ой ти, витязю Михайле, сине Йвановичу!
Об підлогу не торохкай шахівницею –
залиши мені бояр хоч на насіннячко".

А Михайло – він свою править воленьку:
"Ну ж бо, царю Охромію Охромійовичу!
Ти не гайся, а вези золотий той скарб,
як заклалися, в землю русичів, до Києва".

Сам же вибіг скоренько
на широкий двір,
там коня свого сідлав прудконогого,
ой, сідлав-сідлав, примовляючи:
"Добрий конику ти богатирський мій!
Ти доніс мене сюди за три місяці, –
а додому донеси за три годиноньки".
Він спровадив на доріжку свого вірного –
і помчав його кінь-коник, богатирченко:
рíки та озера перескакує,
темні хащі лісові проміж ніг пуска –
і примчався він додому, до Києва,
як господар велів –
за три годиноньки.
Розсідлав Михайло, розгнуздав його
та насипав зерна білоярого –
сам нагору вибирався він сходами,
на весь голос загукав
побратимам своїм:
"Ой, брати мої та й хрещенії,
побратими мої, брати названі,
ти, козаче старий Ілля Муромець
і ти, славний Добрине Нискиничу!
А прийдіть-но до брата хрещеного,
зберемося на думу великую".

Тут як тут всі брати й обізвалися,
споряджалися швидко й виряджалися, –
і приходять до побратима свого,
молодого Михайла Потика:
"Гей, Михайлику, брате названий,
ти чого ж це кричиш та тривожиш нас,
богатирську родину русичів?"
Відповів їм на те Михайлечко:
"Побратими мої, браття хрещені,

браття хрещені, браття названі,
а берітеся – довбайте домовиноньку,
бо судилося мені в сиру землю йти
із жоною моєю, покійницею.
Аж три літа маю там перетерпіти –
отож хліба та солі, та води кладіть,
щоб мені на три роки вистачило".
Побратими його засмутилися,
гріб-труну, однак, спорудили вони
із колоди білодубової.
А Михайлечко, син Іванович,
потривожив у кузні коваликів –
троє кліщів скував там, не гаючись,
три залізні прути, три олив'яні,
наостанку ще й з міді трієчко...
В домовину ж улігся з покійною,
і закрили їх віком з дуба витесаним, –
а труну іще й обручами стягли
побратими, брати його названі...
А жалобне се дійство діялось
у смутний день суботоньки хресної.
І отой же Ілля, козарлюга старий,
і отой же Добриня Нискинич,
і оте побратимство назване –
яму-погріб глибокий викопали
та й спустили труну в землю матінку,
схоронили обох в піску жовтому...

А в отім підземеллі зміюка жила,
підземеллям усюди повзала –
доповзла й до колоди дубової
та, обвившись навколо,
як смикнула її –
обручі на колоді й полопались,
а як вдруге смикнула –
то й віко сповзло

із важкої домовини дубової...
Тут не влежав Михайло
і сидьма сів,
потім скочив, на ноги зводиться,
і хапає ті кліщі залізнії, –
саме в час, як підземна зміюка ота
гріб-колоду утретє смикає
й розкриває її геть повністю!
А розкривши – Михайла з жоною вона
раптом вгледіла і порадувалась:
"Нині матиму я спожиточок,
не голодна буду, сита-нагодована –
бачу тіло одне, що мертве лежить,
а що друга – то жива голова людська".

Та Михайло її хап – і в кліщі взяв,
ухопив її в кліщі залізнії,
а таким же прутом – уздовж та впоперек
став лупити-смугувати поганую.
Застогнала змія, запросилася:
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Ти не бий мене й не кривав мене –
принесу вам живу воду за три літечка".
Та Михайло її – прутом
уздовж та впоперек!
Аж змія ще догідніше проситься:
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Не періщи мене й не кривав мене –
принесу я живу воду за два літечка".
"Ні не буду я, гадюко,
отак довго чекать".
Уздовж та повздовж він лупцює змію –
вона ж проситься ще покірніше;
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Не бий мене так, не кривав, не муч –
принесу я живу воду за літо одне".

Як захльоскав же Михайло
знову пруттями
вздовж-повздовж тої клятої погані,
та взяв прутики ще й олив'яні –
синці-шрами на заклятій подовжує,
то й благає змія вже зі стогоном:
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Ти не бий же так люто, не кривав мене –
принесу я живу воду за півлітечка".
"Не буду я, проклятуща, і півроку ждать!"
Та уздовж її лупцює, та впоперек.
Вже змія і в поклоні хилиться:
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Не каліч мене, не кривав мене –
принесу я живу воду за три місяці".
"А не буду я, зміїще, і три місяці ждать".
Та й уздовж її знов оперіщує...
Усе нижче змія уклоняється:
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
ти не муч мене, не кривав мене –
принесу я живу воду за два місяці".
"А не буду я, зміюко, і два місяці ждать".
Та уздовж-повздовж гатить пруттями.
Вже й олив'яні геть розхльоскались –
то й хапає він пруття міднії,
ще дошкульніше прикладається.
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Не карай мене, не кривав мене –
принесу я живу воду і за місяць один".
"А не буду я, нікчемо, отак довго ждать".
Та уздовж-повздовж скільки силоньки.
Змія скручується-перекручується:
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Не домучуй мене, не кривав мене –
принесу я живу воду і за тиждень один".

"Не буду я, потворо, навіть тиждень ждать".
Ту уздовж-повздовж, як по місиву, –
оте ж місиво знову проситься:
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Не вбивай мене, не кривав мене –
принесу я живу воду за деньочків три".
"А не буду я, зміюко, навіть стільки ждать".
Та уздовж-повздовж всіма пруттями.
Уже ледве та змія виговорює:
"Ой, Михайлику, сипе Йвановичу!
Принесу я живу воду за два дні тобі".
"А не буду я отак довго ждать".
Та уздовж-повздовж, як і перше, б'є.
То змія уже упівголоса:
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Принесу я живу воду і за днину одну".
"А не буду тепер навіть днину ждать".
Та уздовж-повздовж найболючіше.
Вже змія ледве з голосом справилась:
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Не бий більше змії, не кривав мене –
принесу я живу воду за годинки три".

І Михайло тоді відпустив змію,
ту погану-препогану, геть ізбитую;
у заклад узяв змієнят малих,
щоб не бути йому обдуреним.

Полетіла змія підземеллями –
живу воду принесла по годинах трьох.
А Михайло взяв змієня одне,
став – притиснув ногою голову –
і роздер-розірвав його надвоє;
а потому приклав половинки дві
та живою водою змочує –
і зрослись половинки, геть і сліду нема,

а удруге змочив – вже й ворушиться,
а як втретє змочив –
поповзло змієня...
То й говорить Михайло Іванович:
"Ой, зміюко-змія препоганая!
А клади-но заприсягу велику,
щоб віднині не ходила підземеллями
і тіла́ покійників щоб не рушила".
І змія йому заприсягнулася:
підземеллям відтепер не ходитиме,
не чіпатиме тіла́ покійників, –
то Михайло на тім й відпустив її.

Сам же швидко Марію-лебідоньку
та живою водою й окроплює.
Тут вона, лебідка, й здригнулася,
а як вдруге окропив – сіла сидячи,
втретє збризнув, то Марійка
й на ноги звелась,
а водиці влив до рота – і промовила:
"Ой, Михайлику-молодче, сине Йвановичу!
Чи то ж довго я проспала-пролежала?!"
"Щоб не я – то й спала б ти без просипу,
лебедице моя біла, Марієчко".
Далі став Михайло, задумався:
як же вийти тепер із сирої землі?
Думав-думав та й надумав Іванович –
закричав на увесь голос, а що сили було.
Се ж бо діялось-творилось о порі о тій,
як вертався люд хрещений із заутрені...
Молодецтво, знай, заводить буйні ігрища,
сили міряє, землю витоптує.

Борюкалися молодці – та й дослухались:
що за диво дивнеє, та нечуване,
гейби мертві закричали дужим голосом?

А були ж там побратими Михайлові,
поміж ними козарлюга Ілля Муромець,
і Добриня Нискинич уславлений.
В одне місце тоді вони сходяться,
споміж себе вони думу думають:
"А, мабуть, ото братик наш названий;
тісно-душно йому у сирій землі,
а ще поруч із тілом покійниці, –
от з досади й гука він що сили є..."

Узяли вони в руки заступи,
заспішили до ями ще свіжої,
розкопали хутенько оті жовті піски, –
а там братик з жоною – живісінькі!
І піднявсь Михайло із сирої землі,
із братами обнявсь-почоломкався, –
та і знову став жити, як за звичаєм...
Ось лиш слава пішла-покотилася
і по ордах усіх, і по всіх краях,
по усіх городах та оселищах, –
а що білая лебідь Марієчка,
царська донька, лебідонька білая,
суть безсмертна вона, ота донька царя,
суть безсмертна та мудро-мудрована...

Трохи ж згодом, на клич тої славоньки,
і прибився молодий, показний з себе цар
на імення Іван Околійович,
і не сам, а з великою силою –
та й погрожує городу Києву.
Богатирство ж усе, як бувало не раз,
десь шукало звитяги у полечку.
Отож дома тоді був Михайло один,
витязь Потик, Михайло Іванович,
граду стольному обороною.

Спорядився Михайло, не гаючись,
підступивсь до чужого воїнства
із своєю ватагою київською –
та й побив його у триденнім бою;
а побив, то хутенько й додому вернув
одпочити після бою в своїм теремі:
спить-лежить собі, снів додивляється,
над собою незгоди не відає.

А той цар, той Іван Околійович
підступив іще з більшою силою
та й до стольного граду, до Києва.
І не з бою почав, а з підмовоньки:
підмовляє не когось, а Марієчку,
до Марієчки женихається:
"Стань жоною моєю заміжньою
гей, Марійко, лебідко білая!
Ощаслив ти Івана Околійовича".
Та вговорює, та улещує
через слуг потайних та довірених:
"Вийди заміж за мене, лебідонько,
вийди заміж – назвешся царицею;
за Михайлом – не те, щоб царицею стать:
як накажуть, то й одіж пратимеш
у дворі для князя Володимира".
А Марія тоді й подумала:
"Що ж мені – сорочки виполіскувать
в княждворі, як не стане Михайлика?
Краще зватимусь я царицею
за славетним Іваном Околійовичем".
Так подумала, так надумала –
та й довершила зраду втечею.
А Михайло спить – сон доточує,
а Михайло того не відає,
що лебідка його, молода жона,
вже з гніздечка родинного пурхнула –

дала згоду добром та й заміж іти
за царя Івана Околійовича.
Вже й додому зі здобутком
той щасливим подавсь.

Тут проснувсь богатир від тривалого сну,
молодий Михайло Іванович;
на той час побратими над'їхали,
із звитяжних походів вертаючись:
козарлюга старий Ілля Муромець,
славний витязь Добриня Нискинич.
От у них і питається Михайлечко,
щоб дізнатись про ще незвідане:
"Побратими мої, брати названі,
дорогі брати мої хрещенії!
Чи стрічали ви мою любу жону,
суть Марійку, лебідоньку білую?"
Побратими ж казали Михайлові:
"Як чували ми у князя Володимира,
та, яку ти звеш "моя люба жона" –
не тобі вже належить, а іншому:
за царя Околія вона заміж пішла".

Став Михайло братів умовляти-просить:
"Ой ви, вірнії побратими мої, –
поїдьмо за ними, поженімося!"
"То не честь, не хвала воям-русичам
за чужою жоною ганятися, –
відказали побратими Потику. –
Щоб з тобою стряслася яка біда,
то на поміч ми б одразу поїхали,
а тепер ти сам рушай, молодче,
ні у кого і нічого не питаючи,
може, їх здоженеш у полях-гаях,
здоженеш – відрубаєш царську голову".

Самотою Михайло і погнав услід,
та й догнав їх незабаром
на роздоллячку –
його першою Марія угледіла,
учорашняя жона, лебідонька.
І питво йому наливала вона,
хміль-питво, що до сну приколисує.
Наливає, йде навстріч та плачеться:
"Ой, Михайлику, любий Потику!
Мене силою узяв Околійович, –
випий з рук моїх чару мед-вина
із печалі-досади великої".
Витязь чару прийняв, тут же випив її,
випив другу – душа запалилася,
після другої третю він перехилив –
і напився Михайло по-справжньому,
так напився, що з хмелю на землю впав.

А Марія, лебідка білая,
чоловікові новому й нашіптує:
"Гей, ти царю Іване Околійовичу,
відрубай-но Михайлові голову".
Та Іван Околійович їй так відказав:
"Гей, жоно моя, та й лебідонько!
То не буде цареві ні честь, ні хвала:
бо що сонного бити – що мертвого.
Хай проснеться він, протверезиться,
в поєдинку поб'ю його силою,
коли треба, то й спільно з воїнством, –
тоді буде і честь, і хвала мені".

Марія немовби й промовчала,
а проте своїм вірним челядникам
для Михайла веліла яму викопати.
Вірні слуги її послухались –
швидко яму глибоку викопали,

та взяли Михайла попід пазухи –
в сиру землю його сонного вкинули,
дрібним жовтим піском присипали,
а самі далі в степ побралися.

Залишився Михайло сам-самісінький;
тільки кінь його вірний по нім затужив,
заіржав і помчався до Києва;
а до города він як прибіг-прискакав –
став з іржанням по Києву бігати.
Те побачили побратими-витязі:
і Добриня Нискинич уславлений,
і старий козак Ілля Муромець –
поміж себе думками ділилися:
"Ой, загинув, мабуть, наш хрещений брат.
Нема, видно, уже на сім світі його –
молодого Михайла Потика".
Осідлали вони скакунів своїх
та й погнались у поле чистеє
слід у слід за Михайловим коником,
що все біг та й біг в них попереду,
сам дорогу побратимам показував.

Ось і місце те, ось могилонька,
де Михайла піском засипали.
Кінь гучніш заіржав, копитом забив, –
побратими тоді й здогадалися:
"Видно, був отут і поліг отут,
брат Михайло наш, син Іванович".
Вони з коней зійшли та сокирами
оту яму стали розкопувать –
і до сплячого докопалися...
Тут проснувся Михайло, протверезів,
прудко звівся на ноги й запитує:
"Ой ви, дружбо моя, побратими мої,
а не знаєте часом, де Марієчка?"

"Та ж Марія твоя – наче заміж пішла
за царя за Івана Околійовича", –
"То поїдьмо за ними, здоженімо їх!"
Йому ж кажуть брати у відповідь:
"То не честь, не хвала воям-русичам
за чужою жоною ганятися –
неповажно воно та й соромно.
Якщо хочеш, то сам гони, молодче,
ще застанеш їх у дорозі, либонь;
а коли доженеш – учини одне:
відрубай ти цареві буйну голову,
то й лебідка твоя повернеться".

Спорядився Михайло, не гаючись,
самотою існову помчав услід
за Марією та Околійовичем –
наздогнав-опосів на роздоллі їх,
де врізнóбіч путі розбіглися.
Звіддалік іще його вгледіла
та, кого називав він лебідкою,
і до Йвана-царя звертається:
"Ой ти, царю Іван Околійович!
Не зрубаєш Михайлові голову –
відсіче він твою, не вагаючись".
А сама ж тим часом, із поспіхом,
наливає питва ще міцнішого
і підносить Михайлові Потику,
додає до сон-зілля слово лагідне:
"Як не може ожити нам новий день,
як не прийде без ясного сонечка, –
так без тебе я, мій Михайлику,
не спроможна ні їсти, ні питоньки.
Та й життя саме не на радість мені
без тебе, коханий Михайлику.
Випий з рук моїх, любий,
цей трунок хмільний,

звесели-розваж своє серденько".
За словами її та за чарами
молодець-богатир і не стямився,
як прийняв оту чару і вихилив,
далі другу узяв –
б'є у голову хміль,
третю випив –
на землю вже валиться.
І говорить лебідка білая
до Івана свого Околійовича:
"Відрубай ти Михайлові голову –
хай за нами він більше не бігає".
Та і вдруге відповів Околійович:
"То не буде цареві ні честь, ні хвала:
бо що сонного бити – що мертвого.
Хай проснеться він, протверезиться –
отоді й поб'ю його,
а чи сам на сам,
чи військами у полі зустрінемось".
"Він і військо твоє і тебе поб'є" –
з гнівом каже підступна Марієчка.
Але цар-чоловік на своїм наполіг,
служкам знак подав далі їхати.
Що ж Марія? Підходить до витязя,
обіруч бере сонного Потика,
піднімає і кидає поза плечі свої,
позад себе,
та ще й приговорює:
"Був раніше ти молодець-богатир –
стань віднині гарячим каменем.
Ти ж бо, каменю, тут лежи троє літ,
на четверте літо – під землю піди".
Проказала отак і поїхала
разом з іншими
до краю бусурманського.

Ждуть-пождуть побратими,
а думка одна:
щось довгенько немає Михайлика! –
І по довгому часі звертається
козарлюга старий Ілля Муромець
до звитяжного Добрині Нискинича:
"Чи годиться й тепер нам без діла сидіть?
Треба вже пошукать брата названого –
молодого Михайла Потика".

Одяглися вони каліками,
мандрівними прочанами-перехожими,
вирушають в дорогу далекую –
і невдовзі діда надибують,
стариган на шляху їм трапився.
"А добридень вам, добридень, славні молодці,
козарлюго старий Ілля Муромче
і звитяжний Добрине Нискиничу!"

Дід їх знає, виходить, – а вони його?
Геть не знають, то й кажуть за звичаєм:
"Будь і ти здоров, діду, мандрівний чоловік!"
А старий до них хитро примружився:
"Хай Господь благословить вас на все добреє,
може, приймете й мене до гурту свого,
а чи, може, й отаманом настановите?"

Здивувались побратими, усміхнулися,
тихим словом між собою перемовились:
"Що то буде за товариш нам, із діда цього?
Хіба зможе він за нами угнатися?"
А відмовити – й гріх, то вже згодились.
Разом з ними й пішов старий дід-дідуган,
спершу поруч, а там вже й попереду, –
ледве-ледве здоганяють його поглядом!

Отак вони і прибились
у чужинський край,
там де правив цар Іван Околійович
із царицею Марією Охроміївною.
Підійшли каліки аж під вікна
до царських палат,
загукали голосами дужими:
"Ой, царице Маріє, лебідь білая,
і ти, царю Іване Околійовичу!
Подайте нам на спасіння срібла-милостині".
З того крику в тім краю у чужинському,
у всім царстві теремн захиталися,
вікна-шиби кришталеві геть осипались –
з того крику калік мандрівничих.
Аж цариця-лебедиця із терема,
із вікна до пояса висувається –
на отих прочан подивитися.
А поглянула – пізнала й до царя біжить:
"Гей-бо царю Іване Околійовичу!
Не каліки це – знані витязі
з богатирського роду русичів:
це козак старий Ілля Муромець,
це звитяжець Нискинич Добринечко,
а про третього вже я не відаю.
Клич до себе мерщій та годуй-напувай
цих калік мандрівних, оцих русичів".

Тільки втрьох уступили до царських палат,
а наїдку-питва вже наставлено:
їж, хоч трісни, та медом-вином упивайсь;
та ще й кожному срібла та золота
по підсумку було насипано...
Аж забули, чого прибивались в цей край,
аж забули про брата хрещеного.
Вже були й повернули каліки назад,
три верстви прочвалали дорогою, –

та згадали Михайла й спинилися:
"Де ж Михайлик, і що з ним сталося?"
І до царських палат вже непрохані йдуть:
"Гей, царице Маріє, скажи-но нам,
де поділа ти брата хресного,
брата нашого Михайла Потика?"
І схилилась Марія з віконечка,
і гукнула до гурту вимогливого:
"Брат ваш названий, мій вчорашній муж,
він лежить нині білим каменем,
де врізнобіч дороги розбіглися".
Залишають тоді вони царський двір –
знову міряють путь-доріженьку
до того роздоріжжя, де б мав лежать
брат Михайлечко білим каменем.
Йшли, дивились, шукали –
й поминули б його, –
тільки третій із них, стариган-дідуган
загукав, трохи обіч ступаючи:
"Гей-бо, витязі, брати названі,
я нагледів он білого каменя –
молодого Михайла Потика".
Повернули усі в оту сторону,
біля каменя зупинилися,
біля каменя, що край шляху лежав, –
і казав до них дід-стариганище:
"А знімайте-но, браття, підсумочки
і кладіть їх на землю, не гаючись,
висипайте з них золото-срібло усе
в одне місце, у купу єдиную".
Познімали підсумки, розстебнули їх,
срібло-золото в купу зсипали:
в одну купу велику, спільную –
от старий і узявся той скарб ділить,
не на три уже купки – на чотири, бач...

Усміхаються на те витязі, дивуються:
"Чи ти й справді, ветхий діду,
вижив з розуму!
Що ж ти ділиш так, нетямо, стариганище?
На чотири на частини – це ж не порівну!"
Та у діда-дідугана своя мірка, свій лік:
"А хто камінь цей та зможе з місця зрушити
і підніме, та ще й кине поза плечі собі, –
тому випаде дві купки срібла-золота".

Кличе Муромець Добриню спробувати,
щоб підняти білий камінь і кинути.
Прудко скочив Добриня до каменя,
обхопив обіруч, з місця зрушив, підняв...
до колін підняв і не втримав таки.
Тоді взявся за камінь Ілля Муромець –
вже підняв його навіть... до пояса,
але вище підняти... – не сила йому!
Дідуган підійшов тут до каменя –
і рукою його злегка покочує,
сам до себе проказує ось такі слова:
"Де лежав отут камінь білий важкий –
нехай з'явиться богатир живий,
брат Михайлечко, син Іванович.
Тож полегшай, Михайлику,
стань легесеньким".
І він камінь узяв, поза плечі шпурнув,
і з'явився позад нього богатир живий –
молодий Михайло Потик, Іванович.

А тоді старий дід і казав до них:
"Ой ви, славне богатирство, браття русичі!
Я – Микола Можайський, завжди тут і не тут,
відтепер вам буду допомогою,
допомогою в борні за віру-правдоньку
та за отчий край – Землю Київську".

І розтанув у повітрі –
тільки й бачили...

Помолилися славні витязі,
клали хрест і капличку йому зводили,
святому Миколі Можайському.
А Михайло говорить отакі слова:
"Побратими мої, браття названі!
Де ж тепер шукать та й мою жону?
У чужім гнізді біле пір'ячко..."
Побратими йому кажуть правдою:
"А твоя жона – це вже не твоя,
а царя Івана Околійовича..."

"То поїдьмо в той край – заберім її!"
"Ні, не честь, не хвала воям-русичамза чужою
жоною ганятися,за жоною до того ж
зрадливою.Ось тебе ми шукали і тебе
знайшли,а жону – неповажно та й соромно.
Якщо хочеш, то сам гони, молодче, –
та не здайсь на вмовляння і лестощі,
а зрубай ти цареві буйну голову,
то Марія до тебе й повернеться".

Швидко-прудко Михайло домчав-доскакав
у чужинський край після слів отих –
та й прямісінько в палати царськії.

А цариця Марія про те відає, –
вже й напій із сон-зілля зготовлений,
щоб скропляти слова лукавії.
А про себе Марія та й думає:
"Ех ти, царю Іване Околійовичу!
Не відсік ти Михайлові голову,
і хоч як його не карала я,
а він – ось перед нами живісінький".

Вона близько до нього підходила –
і вклонялася витязю низесенько;
"Ой ти, славний Михайле Потику!
Силоміць мене взяв Околійович.
Та як ніч не настане без вечора
і як день не засяє без сонечка, –
так без тебе і я, мій Михайлику,
не спроможна ні їсти, ні питоньки,
ні новим отим днем милуватися,
ні здоровою-живою
почувати себе.
Твої вустонька, бачу – засмучені,
а в очах твоїх туга ховається,
на обличчі журба вся записана,
любий голос печаллю перейнято...
Отож випий сю чару, мій витязю,
звеселися, коханий голубе".

І не хоче Михайло, а вірить їй,
відганяє ману – вона ж зваблює,
і не стямився Михайло, як чару прийняв:
першу ж випив – за нею і друга пішла,
а за другою третя – вже палає йому
в грудях дивний вогонь,
вогонь-полум'я,
і ноги землі не тримаються.

А лукава Марія тоді й каже царю:
"То коли ж ти знесеш йому голову?
Відрубав би тепер – доки змога є".
Але втретє їй цар заперечує:
"То цареві не буде ні честь, ні хвала:
бити сонного – що з мертвим возитися.
Хай проснеться він, протверезиться –
отоді вже-таки я й поб'ю його,
а чи сам на сам,

чи військами у полі зустрінемось.
Отоді мені буде і честь, і хвала –
і орді усій, всім оселищам".
Та Марія його й не дослухала –
в кузні п'ять гвіздків сама викувала,
узяла молоточок на три пудики,
а собі під пахву – Михайлика,
на стіну городську знесла-винесла
та на тій стіні й розп'яла його:
в одну ногу гвіздок, в другу ногу гвіздок,
в одну руку гвіздок, в другу руку гвіздок;
п'ятий випав із рук, загубився десь.
То взяла вона молот – і ним по лицю,
розлютившись, ударила Потика, –
кров гаряча лице геть заюшила...

А в Івана-царя, в Околійовича
та була його рідна сестронька
на імення Настуня Околіївна.
Ось гулять вона вийшла по городу
уздовз стін городських, уздовж вуличок.
Раптом бачить на стіні завісу чорную...
За завісою, щó ж там ховається?
А завіса ховала Потика...
От Настуня завісу зірвала мерщій;
а зірвала – побачила витязя,
що якраз прохмелів-спам'ятався вже,
з лиця кров тече – не може витерти.
Придивилися очі Настусині,
придивилось і серце Настусине
до розп'яття, до того витязя –
і говорить вона мимоволі йому:
"Муже-молодче, славний витязю,
ти назвав би своєю жоною мене,
якби я тебе мук цих позбавила,
врятувала б од смерті марної?".

"Біле личко у тебе, миле видиво –
то чому б нам і не одружитися?"
І отим було усе сказано,
і між ними було заповідано, –
а скріпили присягу погляди,
запечатали щирі усмішки.
То й Настуня тоді – до кузні пішла,
ухопила там кліщі залізнії –
відірвала Михайла Потика
від тієї стіни городської...
А з в'язниці-тюрми брала грішника,
до стіни його прилаштовувала,
до стіни, де ось-ось висів Михайлечко.

Заховала ж Настуня свого витязя
в особливий покій, в потаємину;
узяла вона трави цілющії,
зготувала напої живильнії –
та й Михайлика свого скоренько,
дуже швидко на ноги поставила.
А як виздоровів – то й сказала йому:
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Це б ще лати тобі та кольчужечку,
дати в руки шабельку гострую,
булаву б тобі добру булатову,
та іще вороного коника!"
"Ой, Настусенько, ой, дівчинонько!
Треба б, треба всього, а де ж братимеш?"
Не барилася тут Настусенька,
а мерщій до царя, до свого братика:
"Брате рідний мій, брате миленький!
Царю добрий мій, Іване Околійовичу!
Щось останні дні я нездужаю,
а вночі мені видіння було:
коли б дав ти мені коня-гриваня,
лати воїнські та кольчуженьку,

булаву не легеньку булатову,
а до всього того ще й шабельку, –
то здорова б я стала,
як завжди була".

Що просила вона – все їй братик дав:
лати воїнські, шаблю гострую,
дав коня, булаву дав булатову.
Нарядилась вона, спорядилася,
осідлала коня богатирського;
а збиралася в чисте полечко –
говорила вона Михайлику:
"Ти прийди-но, Михайле, отуди й туди,
а я дам тобі коня доброго;
я і лати дам, і кольчугу дам,
шаблю гострую вкладу в рученьки,
а до всього – й булаву булатову".
Де домовились – там зустрілися
в полі чистому Михайло з Настунею.
Віддала вона йому потайки
коня доброго та й зі зброєю –
богатирськими обладунками.
А Михайлечко як одяг те все
та усівсь на коня гривастого, –
то й постав богатир, як і перше був,
то й набрав молодецького вигляду.
А Настасія Околіївна
скоро-скоро додому правилась,
поспішала до брата рідного:
"Як я вдячна тобі, любий братику,
а що дав мені коня доброго,
булаву мені дав і шабельку...
Ось поїздила я, прогулялася –
то одразу й лицем зарум'янилась".
Ще й крутнулася-повернулася
перед братом-царем: ось поглянь, яка я!

...Їде-їде Михайло на добрім коні,
та й на добрім коні, син Іванович.
У віконце Марія поглянула,
подивилась, як він до палат поспіша, –
і говорить вона царю Йванові:
"Ой, згубила нас твоя рідна сестра,
суть Настуня-сестра, Околиївна!»
А Настася – мерщій з хороминок;
а Марія – за питво-зіллячко,
наливає хутчій, аж розхлюпує,
та Михайлові подає його:
"Ой, Михайлику, сине Йвановичу!
Як не може ожити нам новий день,
як не прийде він без ясного сонечка, –
так без тебе я, мій Михайлику,
не спроможна ні їсти, ні питоньки
та новому тому дневі порадуватись,
як зустріну його живою ще.
Твої вустонька, бачу, засмучені,
а в очах твоїх туга ховається,
хоч вогонь у них і поблискує,
краще випий, мій любий, ось чарочку,
бо печалі-смутку забагато в тобі".
А ще ж просить його – сльози котяться,
у рясних сльозах підносить зіллячко!

Ось Михайло уже праву руку заніс,
аби взяти зручніше чарочку, –
та Настуся до них підскочила,
підштовхнула Михайлову рученьку –
аж та чара ген-ген покотилася.
Не загаявся тут і Михайлечко –
одним помахом відсік Марії голову;
повернувся тоді швидко в півоберта –
на погрозливий виклик володаря,

і прийняв поєдинок з ним сам на сам,
як воно і годиться витязю.
Та недовго вони й нападали удвох,
недовго вони й звитяжили –
повалився цар Іван Околійович
вагою вже на голову легшою...

Тут і славу їм співають, хто яку заслужив,
бо за смертні гріхи – смертю платиться
А Михайло жоною Настуню взяв, –
яко звичай велить, як заведено:
і ходили вони в церкву Божую,
під вінцями золотими єдналися.
Вже опісля Михайло
і на царство сів:
царював же він, як закон велить, –
кажуть люди, мудріше, як раніш було.

ДОДАТКИ

Володимир БАЗИЛЕВСЬКИЙ

ЕПІЧНИЙ ЧАС КИЄВА

(передмова до видання «Билини. Київський цикл» 2006 року)

1

Притягальність київського циклу билин. Дотик до туманностей національної пам'яті. Суміш нез'ясованого, непоясним-мого, украй заплутаного. Теорія про спільність походження трьох слов'янських народів має ахіллесові місця: надто строкатою за етнічним складом була Київська русь. Перетягування канату триває. Запитань більше ніж відповідей.

У задачі з кількома невідомими билини – пункт з найзагадковіших. Камінь спотикання для наших і їхніх. Закручений сюжет часу. Гордіїв вузол, який, втративши надію розв'язати, намагаються розрубати. Так рубав М.Погодін: до татаро-монгольського нашестя українців на Наддніпрянщині не було. Жили предки сучасних великоросів. Після вчинення татарами погрому і падіння Києва ті з них, хто вцілів, подалися на Північ, прихопивши з собою духовні скарби. Певна річ, билини також. Погодінська версія розвінчана, але погодінців не поменшало. Ще б пак: просто й вичерпно. Універсальна формула. Бальзам цілющий для травмованої імперської свідомості. Це зараз. Після всіх потрясінь... Виступаючи у 1981 році в Києві, академік Д.Лихачов нагадав не без прицілу: мова у Київській Русі була єдина.

Та є мова і мова: писемна й розмовна. Одна річ мова літописів, "Слова о полку Ігоревім", цебто авторська мова, і зовсім інше – мова жива, усна, мова фольклору.

Якщо ситуація з першою більш-менш з'ясована, то витоки другої губляться в доісторичному тумані.

Приміром, веснянки й гаївки. Окремі з них не менш давні ніж билини, але мовою вони різняться. Чому?

Радянська історіографія й фольклористика не вникала в такі "дрібниці". І, звичайно ж, десятою дорогою обходила гострі кути. А позаяк мова билин, прив'язаних до Києва, мова великоруська, то випливало, що той же Погодін близький до істини.

Грушевський у своїй "Історії України-Руси" теж не дав чіткої відповіді на це питання. І, судячи з усього, сприйняв як даність промовисту назву дослідження Халанського "Великорусские былины киевского цикла", на яке посилався у своїй праці.

Щоправда, він рясно цитує одну з найстаріших билин "Волхв Всеславьевич" у перекладі українською, не прохопившись однак про те жодним словом. Волхв Всеславьевич, за Грушевським, Вольга Всеславович:

Знов були вони у городі у Київі
Зі своєю дружиною хороброю –
Тай говорить їй Вольга Всеславович:
"Гей же ви, дружино моя добра та хоробрая,
Слухай брата старшого, ота́мана,
Робіть діло вам повелене –
Беріть ви топори дроворубниї,
Ви будуйте суденце дубовеє,
В'яжіть ви на нім снасть шовкову,
Виїздіть на нім на синє море,
Та ловіть рибу щуку та плотиченьку,
Дорогеньку рибку осетринку,
А ловіть її по три дні, три ночі".
Послухали брата старшого ота́мана,
Робили діло їм повелене,
Брали топори дроворубниї,
Будували суденце дубовеє,
Снасть в'язали на нім шовкову,
Виїздили в нім на синє море,
І ловили по три дні, по три ночи –
Не могли зловити ані рибини.
Обернувся тоді Вольга сам щукою,
Та побіг він по синім морю,
Заганяв він рибу щуку та плотиченьку,
Дорогеньку рибку осетринку…

Розмірковуючи над тим, як відбилися княжі часи в народній творчості, Грушевський розмежовував стародавні пісні, до яких зараховував і билини, на наші й чужі. І наводив уривки з прецікавої колядки "про тодішнє житє дружинне":

Пан Хомуненько-переберниченько,
Сам молоденький, кінь вороненький,

Перебирає між кониками –
Котрі ліпшиї – то собі бере,
А котрі гіршиї – служенькам дає.
Перебирає між сіделками –
Котрі ліпшиї – то собі бере,
А котрі гіршії – служенькам дає.
Перебирає між уздечками –
Котрі ліпшиї – то собі бере,
А котрі гіршиї – служенькам дає.

Перебирає пан Хомуненько-переберниченько й "між сукенками", перебирає "чоботоньками", перебирає й "між дівоньками".

Маємо приклад кричущої, як висловилися б донедавна, соціальної несправедливості.

Природно, що дружина ремствує на свого князя. Запам'ятаймо цей момент. Він ще нам знадобиться.

А покищо повернемося до питання про мову.

Лихачов обгрунтовував спільність мови спільністю фольклору. Саме билини, на його думку, промовистий тому доказ. Упродовж півтисячоліття вони зберігалися на півночі Росії. Потрапивши туди ще в ранній час, продовжували там розвиватися.

Обстоюючи тезу мовної єдності, Лихачов з підтекстом зауважив: одне із значень слова "язык" у давньоруській мові – народ.

М.Возняк, автор праці "Історія української літератури" (Львів, "Просвіта", 1920), на яку, як на опертя, посилався академік Б.Рибаков, твердив, що українська мова відокремилася вже в кінці VIII або ж на початку IX століття.

Цього процесу, запевняв Возняк, не зупинила ні спільна Київська держава, ні християнство, ні книжна, привезена з Болгарії, церковнослов'янська мова. Живе українське слово розвивалося своїм шляхом, і вже в XII столітті знаходимо характерні його ознаки.

Возняк наводить сім таких ознак. Поміркуймо довкола цього.

У пантеоні богів язичницької епохи були: Хорс – бог сонця у країнах Сходу, Сімург (Сімаргл), божество, яке згадується в епосі народів Середньої Азії, Мокша, вона ж Мокош – богиня фінських племен.

Цей факт, як і авторська мова "Слова о полку Ігоревім", підтверджують думку, що в складний етнічний конгломерат Київської Русі входили як тюркські племена, так і племена фінськомовні.

Тому, можливо, слід говорити не про українську мову билин, час якої ще не настав, а про її елементи, втрачені в ході незворотніх подальших процесів.

Свідчення тому – релікти, які зацілили у чужому середовищі, що сприймаються сьогодні як українізми.

А у старого козака Ильи Муромца
При соби да не случилось та доспехов крепких...
.....
Тут Владымир-князь ужахнулся,
Приужахнулся да и закручинился…
……..
Старый казак да Илья Муромец!
Я к тоби послан от князя от Владымира…
……..
Говорили-то они таковы слова:
– Ай же, старыя казак ты, Илья Муромец!
Твое ме́стечко было да ведь пониже всих,
Теперь ме́стечко за столиком повыше всих.

Зустрічаються у билинах і такі лексеми, які в сучасній українській мові в активному обігу: стегно, інший, талан тощо.

Логічно припустити, що у виконанні перших переселенців мова билин зберігалася у її первородстві. З плином часу київські особливості стиралися і зникали. Виконавці, нащадки вихідців з півдня, пристосували тексти до місцевих умов. Переінакшували їх, зачісували на свій лад, відмовлялися від незрозумілих речей і чужих слів, опускали південну специфіку, що не вписувалася у північний ландшафт.

Щезала не тільки мова, вивітрювався почасти сам київський дух. Так ми отримали великоруський варіант того, що було колись прив'язане до нашого набагато міцніше.

Звичайно, це тільки припущення. Але воно має реальне підгрунтя. Голєніщев-Кутузов каже: мова розвивається, через п'ять чи й менше століть багато слів і виразів стають незрозумілими, вони переосмислюються або ж стають священними заклинаннями. Билини на узбережжі Східно-Сибірського моря мовби законсервувалися серед пере-селенців з півдня. Але

поступово вони втрачали розмір, мелодійність, поетичні засоби, перетворювалися на щось істотно відмінне.

З цього випливає: дякуючи, услід за Возняком, "московщині" за збереження билинного епосу, усе ж пам'ятаймо і про його деформацію. І подякуймо в першу чергу тим нашим предкам, хто вихопив той епос з вогню та потопту віків і взяв з собою у далеку і непевну дорогу.

На думку Возняка, билини київського циклу українського походження, бо йдеться в них про місцеві київські та чернігівські реалії, зокрема ті, які пов'язані з боротьбою проти кочових племен.

Щезання билин з території України Возняк пояснював наступними лихоліттями. Поневолення татарське, польське, турецьке, а потім і московське витіснили з пам'яті минуле. Народжувався новий епос, нові пісні.

Думка ця не першої свіжості. Вук Караджич, замислюючись над тим, чому так мало зберегли серби свої найдавніші пісні, обгрунтовував це потрясінням народної свідомості після битви під Косовом. Як наслідок, давній пласт історії південних слов'ян майже не відбився у сербському народному епосі.

Певно, не без впливу Караджича, такого ж висновку, але вже стосовно Київської Русі, дійшов академік Рибаков, та й не тільки він.

Якщо навіть пристати на цю думку, все одно не уникнути сумнівів. З сербським епосом простіше: Косово витіснило все інше. Неясно тільки, чи було оте все інше, хоча, за логікою, неодмінно мало бути.

Тут же було і є, але – і в цьому парадокс – відірвавшись від своєї пуповини, потрапило на чужий ґрунт, на околиці майбутньої неосяжної імперії і, зазнавши деформацій (інакше не буває), втративши родові риси, усе ж збереглося. Більше того – дало поштовх до творення монументальної билиніади на гігантських, ще не освоєних просторах.

Нагадаємо – усіх билин, за свідченням фахівців, налічується близько трьох тисяч. Нас не повинна лякати ця цифра. Корінних, давніх билин мало. Окремі з них мають по 70 і більше варіантів.

Корінні билини – це передовсім київський цикл, прив'язаний прямо чи опосередковано до Володимира Великого.

Де він виник? Відповідь, як про те вже йшлося, у самій назві. Назва ж підтверджується київською й чернігівською конкретикою. Природно, що творцями билин могли бути тільки люди дотичні до цієї конкретики. Відомий фольклорист В.Пропп твердив, що за сивої давнини билини звучали по всій Київщині.

Щоправда, "київізація" билин – в сенсі прив'язування – продовжувалася і на нових теренах, але то вже явище інерційне.

Хронологія билин відсутня, тому на питання, коли вони виникли, достеменно відповісти не можна.

Цитована Грушевським билина про Вольгу Всеславича – одна з найдавніших. Вона належить до архаїчної пори епосу. Це суціль міфологема, де над усім панує витвір уяви, обумовлений віруваннями тодішньої людини.

На її архаїку безпомильно вказує перевтілення героя на сірого вовка, гнідого тура, на ясного сокола і щуку – мотив розповсюджений в епосах інших народів.

Даремно Грушевський прив'язував сюжет цієї билини до походу Олега на Каспійське море. Він явно не "прив'язується".

Б.Рибаков, представник так званої історичної школи у фольклористиці, циклізував билини. Оповіді про Добриню відносив до кінця язичницького періоду князювання Володимира, а билини про Іллю Муромця – до пори християнської. З цим можна погодитися, але з певними застереженнями. У шуканнях конкретних персоналій та подій, які відбилися у творах давнини, вчений знаходив чимало такого, що заслуговує на увагу.

Історичний Добриня, за Рибаковим, був настільки сильний і близький до Святослава, що виклопотав для свого племінника Володимира далекий Новгород і навіть запровадив там новий для цих місць культ Перуна. А ще через кілька років він же хрестив новгородців.

Плідних результатів домігся Рибаков, аналізуючи билину про Михайла Потика. Він зіставив деякі описи, зокрема могил, з даними археології. І вони підтвердилися!

Ще до нього це ж робив В.Міллер. І зіставляв билинного Добриню з тезком, київським воєводою, а ворога Олеші Поповича, Тугарина – з половецьким ханом Тугарханом.

У билині про Дуная йому вчулося відголосся історії стосунків Володимира та Рогніди, на якій він, як відомо, одружився насильницьким шляхом.

Заглиблюючись у давній епос, дослідники зіткнулися з ребусами. Якщо імена Добрині й Олеші Поповича згадуються навіть у літописах, то всі шукання прототипу Іллі Муромця виявилися марними.

Це попри те, що більшість билин про нього. Тому Ілля – чи не найзагадковіший з билинних персонажів.

Еріх Лясота, відвідавши Київ при кінці XVI століття, серед інших визначних пам'яток згадував гробницю Іллі Моровліна (Eliae Morowlin).

Можливо, саме тому Міллер вважав – герой епосу походить не з Мурома, а з Моровійська Чернігівського князівства, що потім оскаржував Лихачов.

Але саме завдяки Міллеру з'ясовувалося, що билини про Ілью Муромця складалася вже у XII столлітті. Найвагоміший аргумент: вони згадуються у німецьких сагах початку XIII століття.

Ще факт, який схиляє до роздумів. Той же німецький посланник Лясота занотував, що в Україні існує багато казок про Іллю Муромця, який прозваний там Чоботьком.

Що це саме так – підтвердив у тому ж XVI столітті учений муж Афанасій Кальнофойський, який записав один з народних переказів.

Зміст його такий: напали на Іллю численні супротивники. Вчинили це несподівано, коли богатир саме взувався і встиг натягнути на ногу лише один чобіт. Не маючи під рукою зброї, Ілля вхопив другий і ним побив ворогів.

З цього природно випливає висновок: стародавній епос Київської Русі, хай не в повну силу, фрагментарно, але ще жив навіть за козацької доби.

2

Билинний час – це владичний час міфології, віртуальної реальності, суціль повної чудес, загадок і несподіванок, де кожен крок – крок у невідомість, де повсякчас чигає небезпека.

Якщо услід за П.Валері розглядати міф як функцію слова, то з цього випливає, що наша свідомість наскрізь міфологізо-

вана. Все міф – минуле й майбутнє, всесвіт, народ, земля, поезія, позаяк будь-які докази невіддільні від слова.

Валері писав про міфічну порожнечу чистого часу, вільного від усього, що нагадує нам про себе. І відсував той час на 3-4 тисячоліття назад.

Намагаючись збагнути філософію древніх, які заселяли всесвіт чудовиськами, страхіттями, богами й демонами, він дійшов висновку – СПОЧАТКУ БУВ ВИМИСЕЛ!

І виводив звідси "свого роду абсолютний закон", згідно з яким вигадане є опорою істинного, його предтечею.

– Чого ми були б варті без неіснуючого? – впадаючи в риторику, запитував Валері і відповідав так: розум наш неминуче вичерпався б і засох, коли б не жили його фантазії, міражі, абстракції, вірування тощо.

– Міфи, переконує Валері, – душі людських вчинків і пристрастей. Людина любить тільки вигадане нею.

Отже, поспілкувавшись з блискучим французьким інтелектуалом, послабимо віжки розуму і повернемося в билинний час.

Простір неміряний, виднокола розчахнуті, м'язи грають, кров гарячить, зір ширяє над горами й долами, надмір сил шукає виходу, молодеча відвага готова кинути виклик кожному, хто з'явиться з лісових нетрів чи дрімучого степового різнотрав'я.

Їде добрий молодець, кінь під ним чортом, грива здиблена, око скажене, копитами креше. Аж ген роздоріжжя, біля роздоріжжя камінь, а на ньому:

Розписані дороги широкії:
Перша дорога – у Муром лежить,
Друга дорога – у Чернігів-град,
Третя – до города Києва,
До ласкавого князя Володимира...
("Олеша Попович і Тугарин")

Билини у своїй сукупності розмаїті жанрово й тематично: билина-казка, билина-новела, билина-сатира тощо.

Нам, людям із безнадійно звуженою свідомістю, неможливо уявити зухвалу широчінь отроцької свідомості народу, нескаламученість його уяви, первородство і простодушність почувань, їх природність і незіпсутість, як і могутній інстинкт життя та стихійну віру в його незрушність.

У якому середовищі виникли билини? Різнотлумачення тривають досі. Рибаков давав відсіч "буржуазним історикам", прибічникам аристократичного походження билин. Відсіч вимушену, позбавлену аргументації.

Важко уявити, щоб до творення епосу першими долучилися холопи, закупи, усі оті упосліджені, яких зневажливо нарекли смердами.

Це ж вони збунтувалися у 1113 році, і розгублені кияни запросили на київський стіл Володимира Мономаха, аби той приборкав повсталих.

Мономах погодився, навів лад, але ціною значних поступок.

А був це саме билинний час. З цього випливає, що перших творців билин слід шукати серед найближчого князівського оточення. То вже потім їх творили й виконували прості люди.

Швидше всього мають рацію ті, чий указуючий перст спрямований на князівську дружину.

Згадаймо цитовану тут колядку Грушевського про Хомуненка-переберниченька. У ній, як уже мовилося, відбилося невдоволення дружинників своїм зажерлимим князем. Не так було за Володимира Великого.

У першій половині свого життя Володимир скоїв, як відомо, немало злочинів, на його совісті й тяжкий гріх братовбивства.

Після хрещення з ним сталася разюча зміна. Він мовби народився вдруге: воював, каже Грушевський, мало, намагався дружити з сусідами, дбав про устрій земський, влаштовував свої знамениті учти, із заспіву про які починається чи не кожна билина.

Це були не просто розважальні дійства. На тих бенкетах "нарочиті мужі" – духовенство, бояри, дружинники – вирішували нагальні справи державної ваги.

У святкові ж дні, за літописом, влаштовувалися всенародні бенкети, які незрідка тривали по кілька днів. Убогим роздавали гроші, а хворим та калікам розвозили страви прямо додому…

Природно, що все те, а надто щедре благодійництво Володимира, витіснило з народної пам'яті його криваві діяння, чому значною мірою посприяла церква.

Та повернемося до дружинників. Про їх привілейоване становище свідчить епізод, переказаний Грушевським.

Якось напідпитку дружинники почали ремствувати на те, що їм подали дерев'яні ложки, а не срібні. Володимир звелів задовольнити їх забаганку. Ще й сказав при цьому: "Сріблом і золотом не здобуду дружини, а з дружиною здобуду золото й срібло: і дід, і батько мій здобували з дружиною золото й срібло".

М.Возняк у тій же своїй "Історії української літератури" висловився беззастережно: носіями билин був клас дружинників, із зникненням цього класу зникли й билини.

Хоча напрошується й така версія: піонерами нової епічної форми могли стати й народні розважальники – скоморохи. Відомо, що при князях вони мали навіть своє місце – скомороше.

У всякому разі, заманливо припустити, що згадувану Грушевським давню билину про Вольгу Всеславича слухав у своєму пишному палаці, у майстерному виконанні гусляра-оповідача, сам Красне Сонечко Володимир…

Скоморохів зазвичай переслідувало духовенство, надто у післяволодимирівську пору. Чи не ці репресії, у супрязі з іншими чинниками спричинилися до того, що билини поміняли "місце проживання" – зникли з території Київщини, де, як уже згадувалося, їх нібито співали?

Щодо інших причин "переселення", то тут домінує версія про татаро-монгольське іго. В історичному плані цьому протистоїть хіба що Л.Гумільов. Він хоч і не торкався билин, проте стверджував: іга, як такого, не було. Навпаки – людям за пришельців жилося легше…

Що це не така вже й легковажна вигадка, свідчать так звані "люди татарські", які тікали від своїх князів на службу до татар.

Цьому явищу приділив увагу і Грушевський. Він же ще раніше зауважив: "Після всього Київ упадає вже зовсім, і пізнійший татарський погром не богато доправив по тих домашніх погромах".

Після чого? І які такі домашні погроми?

Погроми 1169 та 1203рр. Перший – вчинив Андрій Боголюбський, другий "зорганізував" його брат Всеволод.

Свої перевершили печенігів і половців: Київ був двічі зруйнований, пограбований і майже знищений. Все цінне, що вціліло, у тім числі й книги, вивозили у північні краї.

Цьому передував невблаганний процесс загального занепаду і розкладу Київської держави. Вона розпадалася на окремі землі, що люто поборювали одна одну. Князівсько-дружинницький устрій зазнавав нещадних ударів. Князі і князьки втрачали владу й маліли, зменшувалися й дружини, а дружинники оберталися на землевласників, сатаніли кочові орди.

Татарська навала тільки довершила агонію Києва, що почалася у другій половині XII століття.

Князі подалися у "давню землю вятичів" (Грушевський). Услід за ними кинулися й бояри, прихопивши з собою ті книги, твори мистецтва й святощі, які пощастило порятувати від мародерів Боголюбського та розсварених його братом князів, від печенігів, половців і насамкінець – татар.

Пішли, можливо, з ними і скоморохи. Бо що їм було робити на спустошеній, здичавілій землі, яка обернулася на руїну.

Тільки пам'ять про колишню велич Києва живила душі переселенців й озивалася гусельним ладом та речитативом, але вже у чужій чужаниці.

Тих же, що лишилися, а такі, поза сумнівом, були теж, доля прирекла на забуття. Народжувалася нова епоха, така ж непевна, як і попередня, і їй не було ніякого діла до минулої слави стольного міста над Дніпром.

Для цієї епохи князь Володимир з його богатирями був анахронізмом і докором. Заповідався наступний етап залежності: неволя татарська мала поступитися неволі литовсько-польській.

Заповідалися й нові пісні. То правда, що втрата епічної пам'яті пов'язана з міграційними процесами (І.Голєніщев-Кутузов). Але правда й те, що поетика билин втратила функціональність у чортополосі материзни.

Вони могли вижити тільки на інших теренах. І, законсервувавшись, відбрунькуватися з часом новою порослю у вигляді билин онезьких, біломорських, архангельських, печорських та інших.

Що й сталося.

3

Збірник стародавніх текстів Кірші Данилова, зібраних у XVII столітті, був опублікований у 1804 році і перевиданий

через 14 років. Він став справжньою сенсацією – відкриттям билинного епосу Київської Русі.

Не меншою сенсацією було виявлення П.Рибниковим живого джерела билин. Сталося це 1860 року.

На превеликий подив фольклористів з'ясувалося, що билини продовжують жити за сотні кілометрів від свого першоджерела. Назрівав справжній фольклорний бум. Ентузіасти, попри всі труднощі, кинулися записувати давній епос. Дехто з них, як знаменитий Гільфердінг, чиї "Онезькі билини" витримали кілька перевидань, поплатився життям.

Записи тривали і в радянський час. Хоч як дивно, майже упродовж XX століття. На шукання фольлору у найвіддаленіші куточки країни споряджалися численні експедиції.

Незважаючи на велику кількість записаних текстів, виявилося, що домінуючі сюжети є в збірнику Кірші Данилова, ім'я якого наштовхнуло декого з дослідників на думку, що він був українцем.

У багатьох віднайдених текстах відлунилися події, які відбувалися порівняно недавно, але прив'язані вони були до Києва епохи Володимира – факт промовистий сам по собі.

Достеменно відомо, що виконавці билин, потрапляючи з глухих околиць до Києва, намагалися передусім відшукати місця, де, на їх думку, відбувалися билинні дійства.

Маємо про це знати хоча б тому, що стрілка годинника, попри всі дискусії та суперечки, непомильно вказує на епічний час Києва (Лихачов). І дивуючись із несповідимих шляхів історії, усе-таки з'ясувати для себе раз і назавжди, що великорусские билини – це й наше українське минуле.

Хоч означення епічних історій, яке у 40-вих роках XIX століття запропонував І.Сахаров, видається не зовсім вдалим. Набагато місткіша, як на мене, давняя назва – ста́рини.

Та продовжу попередню думку. Зрозумілий психологічний дискомфорт українського читача старин-билин: йдеться ж ніби про своє, а мова чужа. Гримаса пані Кліо: мовби й не були ми на її бенкеті. Як не потрапив на один з бенкетів Володимира Ілля Муромець: не запросив князь старого козака. Ілля тоді розгнівався і вчинив у Києві великий бешкет:

І натягує він лук свій тугесенький,
Кладе стрілоньку він гартовану

Та й стріляє Ілля по Божих церквах,
По Божих церквах, по ясних хрестах,
По маківках по золочених.
Закричав Ілля а що сили було,
На всю голову – гучним голосом:
"Гей, корчмарська злидото, княжі зичливці!
Йдіть зі мною мерщій пити мед-вино..."
("Бунт Іллі проти Володимира",
переспів М.Карпенка)

Нам гніватися ніби й не випадає через оту невизначеність: відсутню присутність чи навпаки. Але хробачок сумніву гризе: невже немає бодай опосередкованих доказів фольклорного характеру, які б свідчили, що й ми не пасинки?

Є. Усе ті ж колядки. Ось одна з них. Мовиться в ній про облогу Святославом, батьком Володимира, Царгорода.

Вивели йому коня в наряді,
Він коня-то взяв – не подякував.

Ой як б'є та б'є на Царівгород,
Цар ся дивує, хто то воно є,
А міщани все раду радять,
Що тому вояці за дари дати?
Винесли йому полумисок злата,
Він золото узяв – не подякував...

Цю колядку оприлюднив М.Возняк і її ж вихопив для своєї праці "Древняя Русь" академік Б.Рибаков.

Віддаючи належне цьому видатному вченому, все ж зауважмо, що він, як апологет історизму, не один раз послугувався аргументами, притягнутими "за вуха".

Втім, коли йдеться про давню історію і культуру, уникнути цього практично неможливо.

Доречно прислухатися до голосу ще одного глибокого знавця й тлумача давньоруської літератури Д.Лихачова. Тим більше, що до нього схиляє пам'ятна фраза, що він її зронив в одній їз своїх праць. Фраза як ствердження доконаного факту, що її чи й почуєш коли з уст російських любомудрів: "Без України неможлива була б уся російська культура XVII віку".

Лихачов, характеризуючи билини, посилається на Потебню: лірика – *pracsens*, епос – *perfectum*. І робить висновок – звідси об'єктивність, спокійне споглядання.

Для вченого епоха Володимира – епічна епоха. Час дії билин ніби замкнений подвійно. Замкнений сам епічний час: він, як острів, у ньому відсутні переходові містки в історію, і замкнена дія самих билин.

Узявши в помічники Бахтіна, Лихачов каже: все звершено в епічному часі. Він не має і не може мати продовження. Це час, який рухається богатирським подвигом. Рушій цього часу – богатир.

Билини однолінійні. В них нема озирання і забігання вперед. Лексика, граматичні форми дієслів підкреслюють тяглість подій. Але тяглість у зачиненому, герметичному часі.

Із сказаного випливає, що київські билини найголовніші ще й тому, що вони виплід епохи. Епохи, з якою поєдналися й билини пізнішої пори. Навіть ті, у яких відбилися події XIV - XVII століть.

У звязку з цими останніми, учений робить суттєве зауваження: помиляються ті, хто в цих билинах вбачає відображення Русі московської.

У ході розміркувань про фольклор загалом він висловлює глибоку думку: автора в нього немає не тільки тому, що відомості про автора якщо вони й були, втрачені, а й тому, що він випадає з поетики фольклору. Автор не потрібен з точки зору самої структури народної творчості. Потрібен виконавець, оповідач. А якщо немає автора, то немає й авторського часу. Час билини як жанру – це час дії й виконання.

Рибаковим чи й до нього зауважено: героїчні билини групуються переважно довкола двох богатирів: дядька князя Володимира *аристократа* Добрині і селянина сина *смерда* Іллі.

Рибаков, призабувши, либонь, свої порахунки з буржуазною наукою (про це в ранніх його працях) обґрунтовував цей факт тим, що дружинне начало у ті роки тісно переплiталося з народним.

Очевидність полягає в демократизації самого жанру. На чужині цей процес набрав особливого розмаху: *низи* підхопили і пристосували до своїх умов те, що колись було започатковане *верхами*.

Образ Іллі, селянського сина – найголовніший билинний образ. Невипадково В.Васнєцов, якому, нагадаємо, належить

більшість розписів у Володимирському соборі, розмістив його посередині у своїх знаменитих "Трьох богатирях". Інакше і не могло бути. Та й писав Іллю Муромця Васнєцов із селянина Івана Петрова.

Що й казати: щоб оцінити красу і велич старин-билин, треба почути їх у професійному виконанні – в єдності тексту й мелодії. Виконанні індивідуальному чи й хоровому. Під акомпанемент гуслів.

Тільки тоді їх історико-пізнавальна й художня вартість постануть у своїй цілісності.

Тільки тоді повтори й діалоги втратять свій інерційний характер і набудуть нової якості – експресивності.

І тільки тоді можливе чудо преображення: монументальний всесвіт тисячолітнього предка стане на якусь мить досяжним для засмиканого нащадка, нездатного до такого супергіперболізму.

Тим, кому доводилось чути думи з вуст кобзарів, неважко уявити й живе дихання билин. Попри всі відмінності, вони близькі як за поетикою, так і за манерою виконання.

Загалом в епосі різних народів, надто словянських, більше того, що їх зближує, а не роз'єднує.

Переконатися в цьому легко: досить звернутися до фольклору сербів чи болгар.

Зіставляючи різні варіанти билин, не раз ловиш себе на думці, як багато важить чуття слова і загальна культура. Наприклад, варіант билини "Ілля Муромець і Калин-цар", записаний Гільфердінгом від знаменитого Трохима Рябініна, дуже вигідно відрізняється від інших, хоча й відчувається в ньому відгомін пізнішого часу.

Розгнівався Володимир на Іллю Муромця і посадив його у холодний погріб.

А він міг би постояти один за віру, за дідизну,
Міг би постояти один за Київ-город,
Міг би постояти за церкви за соборні,
Міг би поберегти він князя Володимира,
Міг би поберегти Опраксу-королівну...

У виконанні епічних творів багато важить дар імпровізації. Він мірило багатства й вигадливості уяви, художності, натури виконавця. Імпровізуючи, важливо не переступити грань, за якою починається сваволя.

У кращих билинних оповідях імпровізація строго дисциплінована і підпорядкована задуму. Вона – рушій, а не гальмо сюжету, Сюжет той незрідка рухається не тільки за рахунок дії, а й напрочуд зримої предметності.

...Став коня свого доброго осідлувати:
Пітничок він клав на спину коня,
А на той пітничок – повстиночку,
Пітничок кладе та шовковенький,
Окрім пітничка – ще й підпітничок,
А на нього – сідло вже черкаське,
Черкаське сідло новісіньке;
Підтягнув, щоб надійно в них,
Шовкових аж дванадцять попруг;
Стремена до сідла теж булатові,
Усі пряжечки сідельні – щире золото,
Не для краси-хизування ото,
А для міцності богатирської:
Хоч розтягнуться попруги – не порвуться,
Хоя зігнеться булат – не зламається,
А та пряжа золота – хоч намокне вона,
Хоч намокне, але не заржавіє...
("Ілля Муромець і Калин-цар", переспів М.Карпенка).

Який виразний ряд! А повтори? Без них епіка не епіка – великі справи вершаться неквапливо й грунтовно.

Ностальгія за Києвом загострювала зір тих, хто ще його пам'ятав. Тим більше, що вона переплітається з ностальгією старин – тугою за втраченою, авжеж ідеалізованою золотою епохою князя Володимира.

Чому саме він – та вісь, навколо якої розкручуються сюжети билин київського циклу? Чому не Ярослав? Адже пік могутності Київської Русі припадає на час його князювання.

Володимир був людиною доби різкого зламу. З ним пов'язана як поезія язичництва, так і велике духовне потрясіння – хрещення. Він централізував владу і зосередив її в руках своєї династії. Зміцнив кордони і збудував цілу мережу укріплень і міст. Внаслідок його зусиль Київська Русь стала найбільшою державою в Європі. З прийняттям християнства вона отримала те, чого раніше не мала – ідеологію. Її підґрунтям став церковний постулат про богоугодність влади.

За князювання Володимира панував відносний лад і спокій, Київський стіл був незаперечним лідером. Князівські чвари ще не розхитували Київської держави.

Метаморфоза, яка сталася з самим Володимиром у другій половині його життя, коли він мовби спокутував гріхи молодості, прихилила до нього багатих і бідних. Мовиться про нього в билинах з замилуванням, з мальовничими подробицями.

Тут Володимир-князь та стольно-київський
Кожушок куницевий накида́в на одне плече,
Соболину шапочку – на одне ву́шечко,
Брав ще трубочку далекоглядную,
Виходив на виходи високії...

Ярослав не заступив та й не міг заступити його в народній пам'яті.

З Володимиром уривалася поетична епоха. Брала силу писемна традиція. Усна, епічна, під ударами зовнішніми і внутрішніми хиріла й поступово забувалася. Для її реанімації потрібна була інша ойкумена. І вона знайшлася серед незайманих просторів Росії.

Але Київ назавжди лишився пуповиною цієї традиції. І коли я вже сказав про ностальгію, то її відчували й ті гуслярі, які Києва ніколи не бачили. Для них він теж був реальністю. Далекою екзотикою. А це загострювало і їхній внутрішній зір. Так старини одержали додаткове джерело живлення.

Билинний епос, як образ колективної душі народу у пору його отроцтва, дотичний до нашої історії. Ставлення до нього як до стороннього тіла тільки на тій підставі, що й мова чужа і віднайшовся він бозна-де – не господарське.

Маневрове обережництво українських істориків, культурологів, фольклористів, філологів, мовознавців – кидається у вічі.

Дивна річ – десятки перетлумачених польських та латинських текстів XVI-XVIII століть, в тім числі й естетично немічних, розглядаються як такі, що приналежні до української літератури, а високохудожні київські билини досі лишалися на узбіччі зацікавлень наших поетів і перекладачів.

Творився фальшивий підконтрольний фольклор. Були в нім билини й думи про новітніх богатирів Леніна-Сталіна і їхніх соколів, а цілий пласт культури, пов'язаний з родовими витоками, мовби випав з обігу.

А скільки напрямних для плідних шукань! Узяти хоча б ті ж думи. Чом би не зіставити? Не спробувати відповісти: чи не були думи у певному сенсі продовженням старин, коли українство виокремилося, а фольклорна мова його набула статусу самостійності? Тим більше, що мотиви деяких з них перегукуються.

Той, хто взявся б за цю роботу, неодмінно зауважив би таке: "Древние российские стихотворения, собранные Киршею Даниловым", вийшли повторним виданням у 1818 році, а збірник М.Цертелєва "Опыт собрания старинных малороссийских песней", куди увійшли і дев'ять дум, записаних у Полтавській губернії, з'явився друком наступного року.

Не всі напевно знають , що є дума про Олешу Поповича. То інша річ, що з билинним тезком у героя мало спільного. Але чи випадковий цей збіг?

Ще захоплююче заняття: як відлунився епос в історичних піснях, загалом у фольклорі? Хіба не цікаво б зіставити його фантастику, казковість з чимось подібним у тих же колядках, веснянках та гаївках?

Ще більше надається до зіставлення славнозвісна "Пісня про Байду". Тут той же билинний масштаб діяння і та ж епічна сила. Уявімо тільки: зачепили Байду за повелінням царя турецького ребром на гак, висить Байда "та й не день, не два, не одну нічку та й не годиночку". Подає йому джура на його прохання "тугий лучок і стрілочок цілий пучок".

Ой як стрілив – царя вцілив,
А царицю в потилицю,
Його доньку в головоньку,
Отож тобі, царю,
За Байдину кару...

...не тільки ж билини впливали на пісню, а й пісні та балади на билини – у ході їх розпросторення у напрямку вічної мерзлоти.

Та, передовсім, звичайно ж, годилося б послатися на "Слово о полку Ігоревім".

Як багато тут спільного в образному ладі, інтонаційних обертонах, лексиці тощо – видно уже на поверхневому рівні.

Немає сумніву, що автор "Слова..." був добре обізнаний з билинним епосом. І черпав з нього обома руками. Узяти хоча б мальовничу – втіха для ока – конкретику:

У п'ятницю рано-пораненьку
Розтоптали вони полки погані,
Полки половецькі,
Стрілами у полі розсипались,
Умикали красних дівчат половецьких,
Тканинами, оксамитами та кожухами,
Ще й уборами пишними половецькими
Мости по болотах вимощували.
Багряне древко, а корогва біла,
Багрян бунчук, а держало срібне –
Відважному Святославовичу!
(переклад М.Рильського).

Я вже казав про те, що мотив перевтілення в билині про Вольгу Всеславича, на яку звернув увагу Грушевський , – безпомильне свідчення її старожитності. А ось уривок із "Слова..."

А Ігор-князь поскочив горностаєм
Між очерети високі,
Білим гоголем на воду плинув.
Іспав же він на коня бистрого,
Ще й помчався вовком-сіроманцем
До лугу донецького,
Ще й полетів ясним соколом,
Гуси-лебеді в тумані сизому
На підживок собі забиваючи.
Коли Ігор соколом летить,
Овлур сірим вовком стелеться,
Студену росу струшуючи:
Заморили ж вони бистрі свої коні...
(Переклад М.Рильського)

Це той випадок, коли тріщина між безіменною та авторською мовою майже зникає.

Є мотиви, сказати б, самодостатні. Вони цілком надаються до того, щоб завернути оповіді, як овець, що відбилися від гурту, –

На степи високі,
На шляхи широкі,
На дороги розхильні...

4

Тепер це можливо з огляду на те, як природно почуваються вони в українській одежі.

Мені приємно, що і я частково долучився до цього перевдягання. Поясню для допитливих.

Свого часу, читаючи книгу Миколи Карпенка "Заступила чорна хмара та білую хмару", я звернув увагу на те, як несилувано віднайшла себе у його віршах давня й середньовічна українська історія.

Глибокою давниною війнуло й від жанрового означення, запропонованого поетом – казання.

Пригадалися й інші епічного ладу твори Карпенка – "На Перуновій обмілині" та "Шапка Мономаха".

Відгукуючись на останню його книгу, я висловив побажання автору *одомашнити* билини київського циклу.

Як з'ясувалося згодом, саме цієї важливої ланки якраз і не вистачало в доробку поета, який, як мені думається, в останні роки мовби здобувся на друге дихання, намацав свою жанрову точку опори і зосередився на тому, що може зробити тільки він і ніхто інший.

Зерно впало, як то мовиться, на благодатний грунт. Уже через якийсь тиждень літній поет по-юнацьки піднесено прочитав мені першу переспівану ним билину.

Старожитні казання зазвучали просто й природно. Саме такими вони й мали бути.

А може, й були? І поетові пощастило належним чином виконати реставраційну роботу – крізь нашарування часу й чужих домішок пробитися до першоджерела?

Це пізніші мої рефлексії. А тоді, переймаючись захопленням переспівувача, я захопився й сам. Але це вже історія паралельного прозового тексту.

Не вдаючись у подробиці, хотів би наголосити – переспів М.Карпенка максимально наближений до оригіналу. Опускання ним деяких моментів, думається, виправдане.

Київські билини, обростаючи варіаціями, щось здобували, але ще більше втрачали. Головне інколи заступалося другорядним, порушувалася чіткість розповіді тощо.

Це, здається, зрозумів Карпенко. Принаймні, в окремих випадках його тактовне втручання пішло на користь – тексти виграли в цілісності й динамічності.

Природним видається і зближення билини з українським фольклором, думою зокрема. Як і акцентація на фактурі, билинній *тілесності*.

А тут де й візьмись – перехожий каліка,
Мов з туману ранкового виплив.
Постоли на нім із семи шовків,
Чистим сріблом підшиті-підбиті,
Щирим золотом зверху цяцьковані,
Довгопола шуба соболиная,
Сорочинська шапка нетутешня,
Шалапуга подорожня десь на тридцять пудів,
В неї гиря ще важча на ремені,
Свинцем чебурацьким налита...
("Олеша Попович і Тугарин")

Тепер, коли перед нами книга билин київського циклу у переспівах Миколи Карпенка рідною мовою, тільки втішитися: епічний час Києва через багато віків знову повертається до читача, віднайшовши дещицю розгубленого по чужих чужаницях.

Вадим КАРПЕНКО

БИЛИНИ ЯК ВІДГОМІН ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОГО ЕПОСУ

(До презентації видання 2011 року)

20 січня 2012 у київській книгарні "Є" на Спаській 5 відбулася презентація нового видання книги "Билини. Київський цикл", яке мені, як видавцю, випало підготувати до випуску в світ разом з батьком, Миколою Карпенком *(1925-2007, автор українського переспіву билин)*, та сином Олексієм Карпенком *(автор художнього оформлення)*. Робота Миколи Карпенка по опрацюванню російських друкованих варіантів билин стала логічним продовженням його попередньої праці – протягом 2002-2005 років вийшла у світ поетична трилогія "На Перуновій обмілині", "Шапка Мономаха" та "Заступила чорна хмара та й білую хмару" – три філософського спрямування поеми, з яких дві перші стосувалися історичного періоду княжої України, висвітлюючи перипетії княжих чвар та їхні історичні наслідки, а третя – доби Козаччини, з глобальною проблемою політичного вибору та збереження власної національної гідності.

"Билини" готували довго, упродовж трьох років, уважно розглядали нюанси перекладу, не підганяючи молодого художника (Олексію на початок цієї роботи було лише 15 років), адже вимагала часу і задумана концепція художнього оформлення видання – графічне художнє оформлення, що відповідає класичним канонам: титул, шмуцтитули, колонтитули, буквиці, повносторінкові ілюстрації, художнє оформлення змісту, а також два повнокольорові форзаци та повнокольорова обкладинка. Перед нами стояло завдання не тільки подати питомо український текст з опертям на історичні реалії, але й створити візуальні образи, які б навіть у їхній художній формі відповідали місцю та часу оспіваних подій – звісно, з урахуванням фентезійних билинних часових рамок, – адже персонажі, прототипами яких слугували переважно реальні історичні особи, за цими народними оповідями проживають два-три століття. У процесі вивчення художником археологічних збірників та іншого історичного матеріалу вже створені в олівці ілюстрації (у цьому виданні налічується 15 повносторінкових ілюстрацій) перероблялися щонайменше тричі. Як виявилося, ми маємо досить точні археологічні відомості щодо форм шоломів, панцирів, стремен та іншої вояцької (богатирської) атрибутики, які використовувалися у Чернігівському, Київському чи Новгород-Сіверському князівствах, що, звісно, було враховано у зображеннях батальних сюжетів; малюнок на титулі створювався на основі матеріалів Переяславського музею-заповідника (київський двір 11-12 століття, реконструкція). Для цього видання спеціально була створена і буквиця.

Літературний переклад, поетичний переспів чи спроба відтворення?

Хоча Микола Карпенко і намагався максимально дотримуватися оригінального тексту, одначе лише там, де це не заважало розгледіти крізь рядки російських варіантів та оживити в поетичному слові справжні українські реалії – так, наприклад, Добриня Нікітіч в українському варіанті виступає як Добриня Нискинич. Як зазначає Микола Карпенко окремою приміткою, справжній прототип билинного богатиря – Добриня, син деревлянського князя Мала, столицю якого й спа-

лила княгиня Ольга, був з роду Нискиничів і родове князівське ім'я в російській усній творчості за принципами співзвучності перетворилося на зрозуміліше для народу – Никитич (Микитович). Слов'янського звучання в українському варіанті набуває і зросійщене грецьке ім'я Альоша – Олеша (Попович).

Звідки ж на відносно далекій від нас російській території з'явився народний епос, що прославляє реальних історичних осіб, які за княжих часів "жили і працювали у Києві"? З цього питання існує досить ґрунтовне дослідження Михайла Грушевського (легко знайти в Інтернеті), та декілька інших розвідок, отже спробуємо тут подати коротке резюме долучивши простих логічних міркувань.

Варіант залучення Володимиром на княжу службу звитяжців з теперішніх російських територій після того як історики та різного штибу ідеологічні працівники врешті-решт розібралися з походженням прототипа найлегендарнішої постаті билин Іллі Муромця розвіявся мов пил за вітром. Богатир, виявляється, прибув до Києва не з далекого від нашої столиці Мурома і тим більше Архангельської області РФ, де й були зафіксовані та зібрані билини, а з не надто далекої землі Чернігівської (три години маршруткою), де й знаходилося його рідне місто Муромль. Якщо врахувати, що літературознавцям відомі три цикли билин «київський», «галицький» та «новгородський», а ще роздивитися на карті, де саме знаходиться Архангельська область, справа вияснюється остаточно. Йдеться про територію давнього Помор'я, що простяглося уздовж північного Білого моря і прилягало до земель Новгородських. Стосунки Києва з Новгородом у княжі часи були досить тісними і, вочевидь, теплішими, ніж приміром, з Ростово-Суздальським князівством. Після знищення Києва та київських князів Батиєм, якому перед тим цю справу саме суздальці значно й полегшили, сплюндрувавши Київ з власних геополітичних міркувань ще поперед монголів, з цих земель емігрували представники Церкви, позбавлені княжої збройної підтримки та захисту, емігрували і рештки дружини та її супроводу, зокрема носіїв усної літературної творчості. Останні, вочевидь у бік Новгорода, шляхом, яким зазвичай втікали і окремі київські князі під час сімейних збройних зма-

гань за "стіл київський". Тим же шляхом (широкою водною артерією) здійснювався і активний товарообмін з Новгородом та варягами (теперішніми скандінавськими державами). Не дивно. Адже звеличування героїв у придворних піснях було нормальною європейською традицією, яка на той час ще не вийшла за межі королівських та княжих палаців. Скоморохам та гуслярам, як і воїнам, потрібні були покровителі, які б прийняли їхнє мистецтво і могли б оплачувати їхнє існування.

Таким чином київський середньовічний героїчний епос, позбавлений організаційно-фінансової підтримки в умовах цілковитого знищення клієнтури (київського княжого роду) подався на північ шукати нових замовників, але вже з напрацьованим літературним багажем, що і склав основу "Київського циклу билин". Звідси і чітко визначена територія на якій діють билинні герої (Київ, Чернігів, Галич) і наділені надлюдськими здібностями та можливостями літературні героїбогатирі, що народилися з цілком реальних історичних осіб "давньоукраїнського" походження. Обжившись на новому місці, співці, які не втратили досвіду, таланту і творчого натхнення, природно узялися за створення "Новгородського циклу". Подальший розвиток літературного мистецтва у цьому напрямку спинило завоювання Московським князівством Новгородської землі та Помор'я, а посилення у новій, розширеній таким чином московській державі абсолютизму та відповідна трансформація соціальної структури створили передумови занепаду придворної культури героїчних пісень. Створені тексти народна пам'ять, що не знала їх справжніх витоків, з часом перетворила на народний епос, додала казковості, збагатила легендами, але все це вже у російській фонетиці і російській ментальності.

Тим часом схожі процеси відбувалися й в Україні. Теми колишнього придворного епосу знайшли своє відображення у народних казках та піснях, а в часи Козаччини з розвитком кобзарського руху, на який у часи визвольних змагань був надзвичайний попит, на давньому літературному ґрунті розвинувся новий, специфічний жанр – народна дума. В тих же піснях і думах дослідники знаходять безліч близьких ро-

сійським билинам сюжетів, але українські реалії відрізнялися бурхливим життям, сповненим локальних і глобальніших військових конфліктів, життя давало нових героїв, причому героїв, які часто-густо виходили (або потенційно могли вийти) з простолюду, отже були ближчими, рідніші ими кожній українській душі – яка на той час вже призвичаїлась цінувати особисту волю. В Україні почав розвиватися культ особистого героїзму, спрямованого, однак, не стільки на захист владної верхівки, як на захист рідного краю (життя, майна, свободи, добробуту) від чужинців. Тема захисту християнської віри властива українським думам не меншою мірою, ніж билинам або європейському епосу артуріанського циклу (до речі, паралельно присутній в англійські та французькій середньовічній літературі, оскільки персонажі балад про короля Артура діяли і на території теперішньої Франції – Бретань, колишня Мала Британія, володіння Ланселота), одначе з тією особливістю, що європейська традиція акцентує на зміцненні та утвердженні християнства (ідеологія сформованих християнських держав), російська на виправданні приєднання чужих (байдуже, православних чи не православних) земель (ідеологія експансії), а українська – на об'єднанні єдиновірців у справі захисту рідного краю, що було зумовлено перманентними релігійними (а по суті майновими та геополітичними) протистояннями "православ'я-католицизм" та "християнство-мусульманство" (ідеологія бездержавності).

Билини як літературна складова геополітичного піару.

"Гой єсі, добрий молодєц!" – ця фраза-звернення часто трактується як "Гей, хлопче!" чи щось подібне. Одначе, поглянувши до словника Грінченка, вияснюємо для себе, що словом "гой" юдеї називали всіх, зі своєї точки зору, іновірців, зокрема християн, отже є підстави міркувати, що билинні богатирі роз'їжджали у пошуках подвигів во славу князя-роботодавця не де інде, як територіями Хозарського каганату, де у ще домосковські часи панувала юдейська релігія. У цьому випадку прямий переклад буде звучати "Не юдей ти, молодче" і далі логічно йде розпитування: хто ж ти тоді такий, чужинцю, і куди прямуєш?

Хоча… історія перекладу знала немало випадків хибних трактувань співзвучних слів (той же Нискинич – Микитович) і невідомо чи може цей факт свідчити про глибину билинного коріння.

Так чи інак, але після того, як з 17 століття тодішні російські літературознавці розпочали записувати народні билини (видавати друком їх почали з 19 століття), розпочався і процес вигідного для зміцнілої російської держави трактування історії. Суть цих трактувань досі зводиться до того, що «монголи» у 13 столітті, зруйнувавши Київ, вигнали з території України всіх "русичів" на територію сучасної Росії, а українці, зрадівши, що місце звільнилося, прийшли сюди невідомо звідки і не мають до історії Києва жодного відношення, на відміну від жителів сучасної Москви та Петербурга. І в часи Володимира, до речі, теж українців тут не було, а служили найманці з російських територій, які Києву славу й зробили. І тому кияни, а разом з ними чернігівці, дніпропетровці, львів'яни та інше регіональне населення мають конче любити сусідній зі Сходу народ більше ніж своїх співгромадян (а з Заходу чомусь ні…) і більше спілкуватися російською мовою, з тим, щоб коли сучасні, а не билинні, "богатирі" (тут: "олігархи") остаточно приєднають таки Україну до Росії (у Москві програму територіальної експансії протягом останніх чотирьохсот років ніхто не відміняв), нам не довелося знову переучуватись.

До речі, здається, схожі мотиви нещодавно звучали з боку Угорщини з приводу Закарпаття, щоправда без посилань на складні літературознавчі аргументи. Тут більше спираються на міграційні процеси. Невже правий був Тарас Григорович, коли писав, що, мовляв, як німець скаже, що ми – моголи, ми й погодимось?

Біда в тому, що ми – українці ще зовсім близько відчуваємо козацьку добу з її романтикою особистої свободи і особистих подвигів, які, на жаль, цілковито не впливають на вирішення глобальних питань нашого особистого добробуту. Ця романтична епоха нас згуртувала як націю, ми відчули смак боротьби і смак перемог. Хай локальних, непослідовних, але перемог. Раз переміг, а тоді можна й пристосуватися. Зате ж було! Як у 2004-му…

Задля глобальної перемоги потрібна організаційна згуртованість, отже… необхідно поступитися часткою власної свободи. Самостійно. Свідомо. Знаючи кому і для чого. Щоб потім не одібрали більше, не питаючись. Шоб на розвиток подій можна було вплинути (раніше – через віче, у наш час – через вибори). Так будується держава.

На билинний період Києва ми ображені. Кажуть, що Київська держава не надто вирізнялася сприятливими для населення соціальними програмами… Що князі вдавалися до спекуляцій та корупції (якийсь Святополк притримував на складах сіль, щоб накрутити на неї ціну, чим спровокував у Києві "соляні бунти")… Що особисті свободи були обмежені… Що заправляли там варяги, а нашим, як-от деревлянам, взагалі кар'єри не давали зробити… Ну і чим пишатися, коли своє місто не зберегли і державу втратили. Такими поразками не запишаєшся. Схоже на історію з французького комікса про галів Астерікса і Обелікса (автори: Удерзо та Ґонсіньї), які шукали щит Версінжеторікса, очільника об'єднаного війська галів, що було розбите римлянами при Алезії. Коли вони запитували ветеранів тієї битви "як дістатися до Алезії?" ті як один гнівно відповідали "Алезія? Яка Алезія?! Я не знаю такого міста!!" Анекдотичність цієї картинки у тому, що історики досі не встановили де ж саме знаходилося це давнє місто. Чи й справді горді гали вирішили про нього забути, як про свою довічну ганьбу?

Чи ми справді повірили сусідові, що наша дружина (в розумінні – княжа) належить йому? І що до 16 століття українців взагалі не існувало?

А принципова конструкція української хати (кліть в основі), до речі з 8-го й до початку 20-го століття практично лишалась незмінною…

Думаю, ми мусимо особливо уважно ставитися до власної історії і роздивитися її на всій досяжній для нас глибині і з боку археологічного та документального і з боку літературного, але конче у геополітичному аспекті. І шанувати героїв не тільки Другої світової та визвольних змагань 20-го століття. І не віддавати своє.

Потрібні нові кобзарі. Боротьба за відродження тільки починається.

З «ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ» Михайла ГРУШЕВСЬКОГО

... На спочинку по битві, в поході, при повороті під свіжими враженнями події складається "пісньславна" – похвала головним героям походу і заразом усій дружині – учасникам. Вона, очевидно, носить характер переважно ліричний, вхоплює деякі моменти пережитого, вставляючи сі короткі натяки, алюзії в традиційні, вироблені рамці похвали.

... дуже правдоподібно – в світлі аналогічних фактів інших літератур – представляється загальна тенденція нашої старої героїчної традиції: йти від героїчної лірики до героїчної епіки: спочатку до повісті більш історичного характеру, в дальшім – до фантастичних казкових, або новелістичних і моралістичних переробок.

Правдоподібно, в таких перероблених і сильно розпущених фантастикою і релігійно-моралістичною легендою формах стара героїчна традиція культивувалась в переходних століттях в кругах професіональних співаків і всіх тих вищезазначених верствах, прихильно настроєних до популяризування старої княжо-дружинної традиції.

.....

Назва *билини* для великоруських поетичних творів спеціально віршового складу, в яких відбиваються старші верстви героїчного епосу, настільки прийнялась в науці, що я теж уважаю за краще вживати сеї назви, невважаючи на її апокрифічне походження, ніж звертатись до більш обгрунтованих, але менш спеціалізованих в своїм уживанні означень, як "богатирський эпос", "былевой эпос" і т. п.

Пустив назву "билини" в курс І. Сахаров, дуже популярний, але дуже слабий московський етнограф свого часу (1830 – 1840-х рр.); посилавсь він в тім на "рукопис купца Бельскаго", що нібито містив збірку сих "билин". Тепер загально приймається, що сей "рукопис взагалі не існував. Сахаров в дійсності передрукував свої билини з збірки Кирші Данилова, довільно поправляючи їх під подкривкою сього "рукопису", а назву "билин" узяв з "Слова о полку Ігоревім", де се слово вжито,

одначе, в зовсім іншім значенні. Для означення творів, які за Сахарова звемо билинами, традиційною назвою являється "старина". Дослідники вишукали сю назву в старих пам'ятках починаючи від XV віку, вживається воно в збірці Кирші Данилова XVIII в. і досі живе в устах "сказителів", які найповніше заховали сю билинну традицію в Олонецькім та Архангельськім краю.

.....

... аналіз великоруської билинної традиції, як ми побачимо нижче, цілком безсумнівно відкриває приглушені, стерті і напівзабуті, але зовсім ясні щодо свого колишнього значення, спомини подій, імен, ситуацій, котрі не де інде, як тільки на Україні ж, могли ввійти в епос і стати тими опорними точками, навколо котрих творча фантазія колись почала громадити свої загальні місця героїчної повісті. Досліди над билиною, підняті у сьому напрямі в останніх десятиліттях, по різних екстра-турах в напрямі міфологічного та символічного толкування або відкриття запозичених східних турецьких тем, принесли дуже багато цінних вказівок щодо таких полудневих домашніх українських елементів.

Вони виявили також інтересні зв'язки з візантійсько-балканськими циклами, що могли ввійти до билинного репертуару також головно, а часом і виключно – тільки на Україні.

Все се доводить тепер уже цілком ясно, що принаймні дуже значна частина билинного епосу в його первісній формі мусила повстати на Україні, і тут же жила протягом княжопереходових часів. Коли ж вона тут не досягла до новіших часів, так як у великоросів, на се треба шукати причин в зверхніх обставинах, в яких перебувала традиція, та в її еволюції.

.....

... на сучасників зробили особливе враження помічення, що билини розповсюджені виключно між селянами, і то найбільш статочними і порядними...

... спеціальні обставини тутешнього селянського життя впливають на засвоєння і розповсюдження билинного знаття серед селянства. Билини співаються при хатній роботі і при таких промислах, які вимагають довгого вимушеного вичікування, напр., при деяких родах рибних ловів і звіриного промислу, коли ватага з кількох або й кільканадцяти душ

цілими тижнями сидить десь на глухім безлюдді цілком бездільно. Коли трапляється тут людина з билинним репертуаром, її слухають цілими днями й переймають її знання. Про одного з сказителів Рибніков оповідає, що, коли він бував на рибних ловах, товариші заступали його в черговій роботі, аби він натомість співав в гурті билини. Дуже підхожою для сього обстановою являється також плетіння сітей, що робиться гуртом, і робота кравецька. Мандрівні селянські кравці, що, ходячи з села до села, працюють цілими днями то в тій, то в іншій хаті, не раз являються найкращими рапсодами і провідниками билинного знання. Присутні в хаті діти, звичайно, найкраще переймають сі співи з маленькості, і тим способом від старих співців вони часто переходять до покоління молодшого о 50, 60, 70 літ, і се разом з вищезгаданим обережним і консервативним пієтизмом до змісту сих пісень сприяє їх захованню в далекій архаїчності. Коли Рибніков записував в 1860 – рр. свої записи, серед тих співців, що йому співали, жила ще пам'ять великого рапсода XVIII в. Іллі Єлустафієвича (Євстафієвича), що вважався найкращим сказителем цілого Олонецького краю, знав безкінечне число билин і міг співати цілими днями про одного богатиря; не раз селянські збори закликали його співати перед ними і навіть платили йому за се: "А ну, Ілля Єлустафієвич, заспівай нам билину". – "Положино полтину, я й заспіваю билину". – "Тут хтось з багатих положить полтину, і стане Ілля Єлустафієвич сказувать". Рибнікову і Гільфердінгу довелось застати ще безпосередніх учеників сього рапсода і його сучасників, що донесли таким чином в значній свіжості традицію XVIII в. Деякі з них визначились пам'яттю просто таки феноменальною, знали по кількадесят текстів не раз великого розміру, віршів по 500 і навіть по тисячі, і тільки в глибокій старості починають забувати свій репертуар. Те ж саме і по інших місцях. Від згаданої вище сказительниці Крюкової Марфи в 1898 р. записано 60 старин – в сумі понад 10.000 віршів!

Ся обстанова, в якій виступила билинна традиція в 1860-х рр. як поезія спеціально селянська. Також той факт, що центром сеї традиції явились билини про богатиря-селянина, Іллю Муромця, селянського сина з села Карачарова, котрому билинні богатирі дають перше місце, признаючи його моральну вищість, і він являється, в порівнюванні з ними, якраз

носієм вищих моральних і національних ідеалів, – бездоганним лицарем їх. Поруч його в верстві так званих старших богатирів такий же величавий образ ідеального "оратая" Микули Селяниновича, представника селянської громади, що насміхається в безрадності і претензій князів і дружини. Сі факти на ґрунті московського слов'янофільства з його романтичним народництвом і ідеалізацією селянської громади і «земщини» в протиставленні до аристократії і бюрократії вплинули на утворення спеціального поняття про билинну поезію як поезію селянську. Я вище зазначив, що якраз люди слов'янофільського напряму були першими збирачами і дослідниками билини, отже, під їх впливом і зложились ходячі і дуже поширені представлення про билинну традицію як творчість специфічно сільську, в котрій селянство звеличало епоху старороуського громадського ладу, незакріпощеного селянства, культ свобідної індивідуальності й ініціативи, в докір пізнішому абсолютизмові, неволі й задавленню всякої індивідуальності і громадського почину ...

... таке трактування билинної поезії як поезії селянської, або "народної в ширшім розумінні слова", мусило викликати резонні поправки. Так, уже в 1870-х рр. ак. Ягіч в цитованій статті, підчеркнувши широкі впливи християнської легенди на билинні теми, з огляду на сі впливи, висловив здогад, що початок східнослов'янської епіки, представленої билинами і духовними стихами, пішов не з народних мас, а "від людей, добре ознайомлених з святим письмом, незчисленними легендами і різними побожними, але апокрифічними повістями, що здобули се знання почасти подорожами та відвідуваннями славних святинь, почасти пильним читанням побожних книг. Сим великоруська епіка відрізняється від епічної поезії інших слов'янських племен. Ніде християнське не з'єдналось так тісно з національним, як тут!"

Недавно сей погляд було відновлено в дуже яскравій формі, але з іншої сторони, звісним уже нам великоруським фольклористом, покійним тепер Анічковим. Вказуючи на праці французьких медієвістів, Поля Мейєра і не раз цитованого Жозефа Бедьє про залежність старофранцузьких епічних пісень (chansos de gęste) від паломницьких оповідань, він запропонував приложити сі спостереження і до вияснення початків билинних тем. Поль Мейєр звернув увагу на категорію

жонглерів-паломників, що проходили по так званій французькій дорозі, котрою ходили паломники з Франції через Альпи до Риму; вони складали пісні, викладаючи в поетичній формі зміст тих легенд, які оповідались в тих монастирях і святих місцях, де приставали і оглядались сі ватаги пілігримів. Цілий ряд старофранцузьких епічних пісень з легендарно-християнським підкладом згадані дослідники толкують як відгомін різних монастирських і церковних легенд, неписаних і писаних. Саму пісню про Роланда з сього становища вважають за відгомін місцевої легенди, переказуваної в Ронснвальськім монастирі, на місці смерті Роланда, де приставали прочани, що з Франції ходили на прощу до св. Якова Компостельського, і завдяки сьому така малозамітна подія стала темою найславнішого в світі епосу. Анічков поставив питання, чи не належить аналогічно і билинні теми про Володимира, Добриню, Олега, Вольгу, Рогнідь і т. д. виводити з різних фундацій сих осіб, де могли оповідатись про сих героїв героїчні і релігійно закрашені легенди, які потім перекладалися в пісні, більш-менш побожного, християнізованого характеру, котрими духовенство пильнувало заступати поганські пісні, співані на пирах і при різних святочних оказіях.

Інші дослідники намагались походження билинної традиції вивести з кругів дружинно-боярських. ...

... справжній співець високого героїчного стилю, обізнаний з героїчними темами так, щоб оспівати всіх поіменно, – се міг бути тільки один з своїх, з тої ж високої дружини, а не з мандрівної скоморошної братії.

Тут на місці буде нагадати, що і в наших величальних піснях гуслі виступають нерозлучним товаришем старинного князя чи боярина, як бандура подорожняя подругою пізнішого козака. "Княгня Іванко" "на головочці сокол носить, в правій рученці коничка водить, в лівій рученці гусельки носить". Одним з улюблених мотивів обрядового величання – се образ "молодця", що сидить в наметі чи в золотій хаті, на золотім кріслі, красно грає, ще краще співає, а деякі варіанти заховують і ту подробицю, що за столиками сидять "панове", "а перед нього гордовиночка, царева дочка, вигинається, вихитається, свойого пана випитується". "Хто його навчив так красно грати, ще краще співати?" Образ ослаб, і деталі його

потемніли не раз до того, що назва музичного інструменту (віргани, китара і под.) в деяких варіантах перейшла в "карти" ("у карти грає, красно співає"). Але проте не тяжко пізнати первісний мотив "молодця", який чи то сам на самоті, як Гомерів Ахіл, чи в товаристві за пировними столами грає і співає, збуджуючи загальний подив. ...

... скоморохи (чи інакшого імені професіонали) були чим багаті – тим і раді: давали людям той репертуар, який був в їх розпорядженні, а в сім репертуарі дружинний епос був одною з найважніших складових частей. Кірпічніков свого часу, аналізуючи пізніші московські відомості про скоморохів, висловив цінний здогад, що ватаги сих скрморохів в своїх початках могли бути княжими та боярськими двірськими трупами.

Він клав при тім натиск на те, що скоморохи в своїм початку були, власне, театральними трупами, перейнятими в Візантії, відмінно від співців та грачів місцевого походження, але в сю сторону його здогадів я тут не вхожу. Натомість хочу скористатися з зробленого ним помічення, що в московських уставних грамотах, які надають привілегійованим сільським громадам право не пускати до себе скоморохів, сі артисти виступають всуміш з княжими і боярськими людьми: посланцями, конюхами, псарями і под. Сільські громади звільняються від обов'язку гостити і утримувати скоморохів так само, як і всяких княжих і боярських двірських людей – "прошатаїв". Вони забезпечуються однаково від насильних представлень скоморохів, які і від тих "боярських людей", які приїздять "незвані" до них на пири і братчини (на храм): громадам дається право не приймати ні тих, ні сих і безкарно виганяти їх від себе, або арештувати і відставляти до великокняжої адміністрації. Кірпічніков нагадав ще один аналогічний документ: чолобитну боярських скоморохів – двірських скоморохів одної з старих княжих династій московських великих бояр. Тоді, в першій пол. XVII в., сі скоморохи "для свого промислу" ходили по світу і заробляли досить великі гроші, як на той час. Збираючи сі факти докупи, він пригадав аналогічні сучасні явища західні: трупу англійського лорда-камергера (до котрої належав Шекспір) й інших магнатів. Сі трупи для зарібку їздили по містах і селах, користуючи з протекторату своїх могутніх хазяїв, і теж більш або менш "сильно" (силоміць) експлуатували провінційну публіку. Пригадка влу-

чна. Отже, скористуємося тими московськими пережитками XV – XVII в., щоб витягнути з них деякі вказівки для наших старих звичаїв.

По всякій правдоподібності, на княжих і так само великих боярських дворах (згадаймо старе суперництво родини воєводи Свенельда з династією Ігоря, що лишило такі цікаві сліди в нашій традиції) поруч властивих великих співців – поетів, які засідали на почесних місцях пиру чи трапези, як рівні з рівними, і вели провід в дружинній творчості, давали їй взірці й високі приклади, мусили бути в великій кількості співці-професіонали, які переймали ті взірці, помножали їх своїми варіантами, робили їх популярнішими, приступнішими для широких кругів.

Вищі категорії сих професіоналів знаходили місце в високім товаристві князів і бояр, коли не траплялось поета вищепоставленого, або доповняли своїми продукціями їх виступи в програмі пиру. Вони ж помагали князям і боярам заповняти сірі будні їх існування. В нудний сльотливий день, в безсонну ніч вони давали розривку своїми оповіданнями, співами, штуками господареві, членам його родини, його ближчим товаришам. ...

... В добре звіснім двірськім обиході пізніших московських бояр, князів і царів, що підтримували у себе старі звичаї Київської Русі, звісні спеціальні казкарі, оповідачі і співці, що мали своїм обов'язком забавляти своїх панів, особливо довгими зимніми вечорами або безсонними ночами.

Нижчі категорії сих професіоналів служили таким самим потребам розривки й забави молодшої княжої і боярської дружини, служби і челяді. Кількість такої професійної словесної братії мусила бути велика, більш ніж треба, і цілком природно, що нижчі категорії її з давніх давен шукали «промислишка» в додаток до невеликих приходів, які сі забавники нижчої марки діставали на дворах своїх патронів. Ходили для того в районі власті чи впливів своїх патронів, по містах і селах, звані й незвані з'являлись на пирах і братчинах, на рокових святах, празниках, весіллях і похоронах. Хоч-не-хоч казали слухати своїх пісень і оповідань, дивитись їх штук і випрошували за се різний гонорар в грошах і натурі.

Вони зливалися таким чином непомітно з вільними майстрами того ж куншту: штукарями, співаками, ворожбитами і

знахарями. Переймали їх репертуар, навзаїм, передавали їм свій, і разом з ними кінець кінцем покрилися спільною назвою скоморохів. Але все-таки дуже довго для сієї категорії – популяризаторів дружинного репертуару, опорною базою, захистом і покровом служили двори, резиденції, уряди й титули їх патронів, князів і бояр...

.....

... З усіма отими міркуваннями й осторогами належить в повній мірі рахуватися, **стараючися на підставі нинішньої билинної традиції реставрувати наш старий дружинний епос,** так слабо сорозмірно представлений в нашій усній традиції.

КИРША ДАНИЛОВ

(Довідка)

Кирша або ж Кирило Данилов, – роки життя 1703–1776, – жив та працював на Уралі, на одному з заводів промисловців Демидових. Молотовий майстер, музикант і оповідач. Орієнтовно після 1742 року уклав першу збірку відомих на території Росії усних переказів та давніх пісень, з яких третина являє собою так звані «билини» (до впровадження цього терміну у першій половині XIX ст. мандрівні співці означали їх словом «старини»), сюжети яких будувалися довкола подій при дворі київського князя Володимира. Загалом збірник нараховує сім десятків окремих творів – героїчного, фантастичного, драматичного, історичного та гумористичного характеру. Вперше збірка була видана у дуже скороченому вигляді під назвою «Давні російські вірші», у 1804 році.

Серед пісень збірника Кірші – 21 билина з українськими персонажами: *(1) [Про] Саловья Будимеровича; (2) Дюк Степанович (3) Волх (В)сеславьевич; (4) Иван Гостиной сын; (5) Три года Добрынюшка стольничел; (6) О женитьбе князя Владимера; (7) [Про] Ставра-боярина; (8) Иван Гаденович; (9) Гардей Блудович; (10) Чурила Пленкович; (11) Алеша Попович; (12) Добрыня чудь покорил; (13) Михаила Казаринов; (14) Потук Михайла Иванович; (15) Сорок калик со каликою; (16) Калин-царь; (17) Первая поездка Ильи Муромца в Киев; (18) Добрыня купался — змей унес; (19) Илья ездил с Добрынею; (20) Князь Роман жену терял; (21) О станишниках или разбойниках* (тут Ілля Муромець зустрічається з розбійниками). А також пісня з оригінальною як для Росії назвою *"Во зеленом садочку"*.

МАРФА КРЮКОВА

(Довідка)

Марфа Семенівна Крюкова, – роки життя 1876 –1954, – народилась у селі Нижня Золотиця Архангельської області, у сім'ї відомої в тих краях оповідачки народних переказів Аграфени Крюкової та рибалки Семена Крюкова. До усних переказів та співів долучилася з 14 років. Після 1934 року варіанти усних переказів у трактуванні Марфи почали публікуватися – при цьому фольклористи звертали увагу на її неймовірний дар імпровізації. Не дивно, що радянська влада загорілася ідеєю доручити Марфі Степанівні компонування пісень на радянську тематику під назвою «новини» – як альтернативу «давнім билинам». Так з'явилися на світ «новини» про Леніна, Ломоносова, Ворошилова, Чапаєва, Горького, Сталіна. Марфа Семенівна стала членом Спілки письменників СРСР, отримала орден «Трудового червоного прапора», некролог по її смерті був опублікований в центральній московській «Літературній газеті».

У шостій книзі Летописей государственного литературного музея (Москва, 1939, 752 с.) вміщено 61 билину Марфи Крюкової - всі вони відносяться до Київького циклу.

В лексиці оповідачки зустрічаємо такі слова: *бажить (бажати); гинуть (гинути); гонить (гнати); граять (голосно сміятися); дедина, дядина (дядина); дивую (дивуюся); долонь (долоня); домовище (житло злих духів); дыблаться (гойдатися); жито (жито); займаться (займатися); запалить (запалити); затула (затула, заслін від вітру); звоны (звони); коло (коло, поряд, поблизу); курева (курява); куревить, курить (курити, здіймати куряву); леси, ляси (хитрі, облудливі слова); любый (любий); могута (сила); могутная (могутня); окраечки (краї); орать (орати); перлы (намисто); по за (поза, за); порозный конь (кінь без вершника - порожній); пристыгать (застигати); примать, приймать (приймати); робить (робити); розбувать (розбувати, знімати взуття); скочить (скочити, стрибнути); талань (талан, щастя); чуть, чуять (чути).*

СЛОВНИК

БІЛОЯРЕ (ЗЕРНО) Світле, добірне.

БУЛАВА Важка палиця з потовщенням на кінці різної форми. Металева і дерев'яна.

БУЛАТ Один із різновидів твердих і пружних "візерунчастих сталей", що прийшов у Київську державу із Близького Сходу.

ВЕРСТА Давня міра довжини, що дорівнювала 1,06 кілометра.

ВИЖЛИКИ Мисливські собаки.

ВОРИНА Тонкий довгий зрубаний стовбур дерева, що використовувався для огорожі.

ГОЛОБЛІ Дві жердини, що прикріплені кінцями до передньої частини воза (саней, сохи тощо) між якими запрягають коня.

ГРИВНЯ Грошова одиниця у Київській державі. Зливок срібла, що важив близько фунта (*0,453 кг*).

ГРИДНИЦЯ Приміщення (зала) у княжому палаці, або будівля у княжому дворі де проводилися бенкети, приймалися посли або перебувала княжа дружина (*гридь*).

ГУЖ Ремінь, яким прикріплюються голоблі до хомута.**КАГАН** Верховний правитель держави кочівників. Хан над ханами (вождь над вождями племен).

КАЛІКА ПЕРЕХОЖИЙ Так раніше називали прочан.

КРУПЧАСТИЙ (КАЛАЧ) Сипкий, розсипчастий, хрусткий, зернистий.

КУТОВА ВЕЖА Вежа, що зводиться в тому місці, де оборонна стіна різко міняє напрямок, утворюючи кут.

ПІТНИК Повстяна (вовняна) підкладка під кінське сідло.

ПОЛІВНИЦЯ Жінка-богатирша.

ПОМОР'Я Район південного прибалтійського узбережжя. Нині на території північно-західної Польщі (Поморське воєводство) та північно-східної Німеччини (Мекленбург-Передня Померанія).

РАТАЙ, ОРАТАЙ Орач.

РАТИЩЕ Древко списа або весь спис.

РЕМІНЧАСТИЙ (СТІЛЕЦЬ) Стілець, сидіння якого сплетене з ременів.

РИБ'ЯЧИЙ ЗУБ Так називалися моржові ікла, що цінувалися дуже високо.

РОГАТИНА Вид середньовічної піхотної зброї – лезо, закріплене на кінці жердини.

РОЗРИВЧАСТИЙ (ЛУК) Тугий і пружний.

САКВИ Дві виготовлені з єдиного полотнища і таким чином з'єднані між собою торби, що їх носять через плече або закидають на спину коня.

САП'ЯН Тонка і м'яка видублена шкіра, що найчастіше виготовлялася з козлячих шкур і фарбувалася в різні кольори (перська назва – *сахтіян*).

СКОМОРОХИ Мандрівні актори, що в часи Київської держави розважали народ піснями, жартами, акробатичними номерами, музичної грою, комічними сценками.

СОРОЧИНСЬКА Сарацинська, арабська.

СОХА Землеробське знаряддя для орання землі. З часом було витіснене плугом.

СТОЛЬНИК Вищий двірцевий чин, наглядач за княжим столом.

СУХОСТІЙ Сухі дерева, кущі.

ТАСЬМА Вузька стрічка виплетена або виткана з бавовних чи шовкових ниток.

ТАТЬ Грабіжник, розбійник, злодій.

ТОРОКИ Ремені або мішки, сумки для перевезення поклажі, що кріпилися позаду кінського сідла.

ЧАШНИК Двірцевий виночерпій. Людина при княжому дворі, що відала напоями.

ЧЕБУРАК (ЧЕБУРАЦЬКИЙ СВИНЕЦЬ) Важка свинцева гиря, привішена до батога на ремені.

ЧЕЛЯДНИК, ЧЕЛЯДИН, ЧЕЛЯДИНЕЦЬ Людина, що жила і працювала при княжому дворі або у дворах заможних людей.

ЧЕЛЯДЬ Люди, що проживали у феодальній вотчині часів Київської держави і тією чи іншою мірою були залежними від феодала.

ЧЕРКАСЬКЕ (СІДЛО) Східне, черкеське.

ШАЛАПУГА Батіг з металевими накінечниками, переважно свинцевими.

ШЕМАХИНСЬКИЙ, ШАМАХИНСЬКИЙ (ШОВК) Із Шемахи, що на Кавказі (*Шемахá* - сучасне місто в Азербайджані, центр виноробства та килимарства).

ЩІТКА, ЩІТОЧКА Частина ноги коня під згином копита.

ЯРЛИК Лист, грамота, письмовий указ.

ЗМІСТ

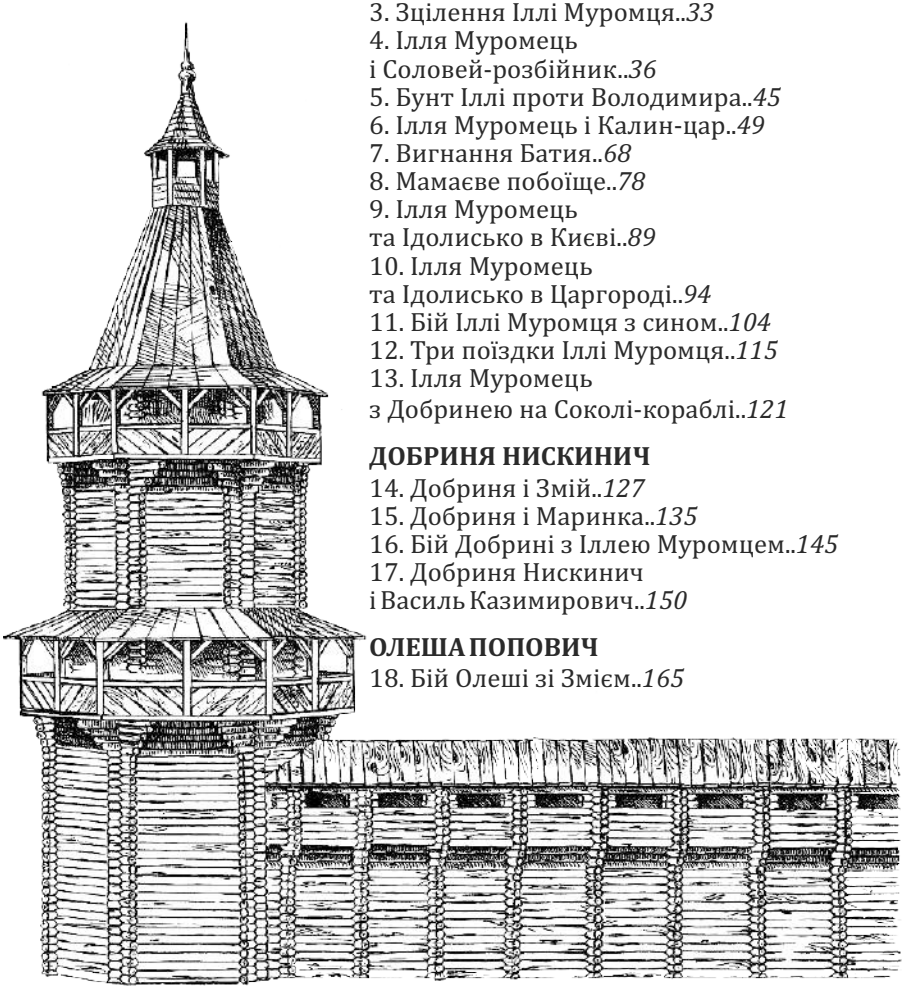
Передмова. *Василь Тимків..3*
Від ілюстратора. *Олексій Карпенко..8*

СВЯТОГОР
1. Ілля Муромець і Святогор..*17*
2. Святогор і тяга земна..*25*

ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ
3. Зцілення Іллі Муромця..*33*
4. Ілля Муромець і Соловей-розбійник..*36*
5. Бунт Іллі проти Володимира..*45*
6. Ілля Муромець і Калин-цар..*49*
7. Вигнання Батия..*68*
8. Мамаєве побоїще..*78*
9. Ілля Муромець та Ідолисько в Києві..*89*
10. Ілля Муромець та Ідолисько в Царгороді..*94*
11. Бій Іллі Муромця з сином..*104*
12. Три поїздки Іллі Муромця..*115*
13. Ілля Муромець з Добринею на Соколі-кораблі..*121*

ДОБРИНЯ НИСКИНИЧ
14. Добриня і Змій..*127*
15. Добриня і Маринка..*135*
16. Бій Добрині з Іллею Муромцем..*145*
17. Добриня Нискинич і Василь Казимирович..*150*

ОЛЕША ПОПОВИЧ
18. Бій Олеші зі Змієм..*165*

19. Олеша Попович і Тугарин..*170*
20. Олеша Попович і сестра
братів Петровичів..*182*

ДУНАЙ

21. Бій Дуная з Добринею..*189*
22. Дунай сватає наречену
князю Володимиру..*200*

ІНШІ ГЕРОЇ ТА БОГАТИРІ

23. Волхв Всеславович..*213*
24. Вольга..*221*
25. Микула і Вольга..*228*
26. Данило Ігнатович і його син..*235*
27. Василь Ігнатович і Батига..*242*
28. Іван, син Гостиничів..*252*
29. Михайло Казарянин..*266*
30. Данило Ловчанин..*276*
31. Ставро Годинович..*284*
32. Сухман..*295*
33. Соловей Будимирович..*303*
34. Чурило Пленкович..*313*
35. Дюк Степанович..*322*
36. Михайло Потик..*337*

Додатки

Епічний час Києва. *В. Базилевський..375*
Билини як відгомін давнього
українського епосу. *В. Карпенко..395*
З «Історії української літератури»
Михайла Грушевського..*402*
Кирша Данилов. *Довідка..409*
Марфа Крюкова. *Довідка..410*

Словник ..*411*

Літературно-художнє видання
БИЛИНИ. Київський цикл.
Поетичний переспів Миколи КАРПЕНКА

Поетичний переспів:
Микола КАРПЕНКО

Ілюстрації та художнє оформлення:
Олексій КАРПЕНКО

Редагування та макет:
Вадим КАРПЕНКО

Комп'ютерний набір:
Мая ЯЦКО

Коректура:
Оксана ГЕРАСИМЧУК
Олена ПОДРУЧНА

Це видання здійснено до 100-річчя
з дня народження автора українського переспіву билин
Миколи КАРПЕНКА

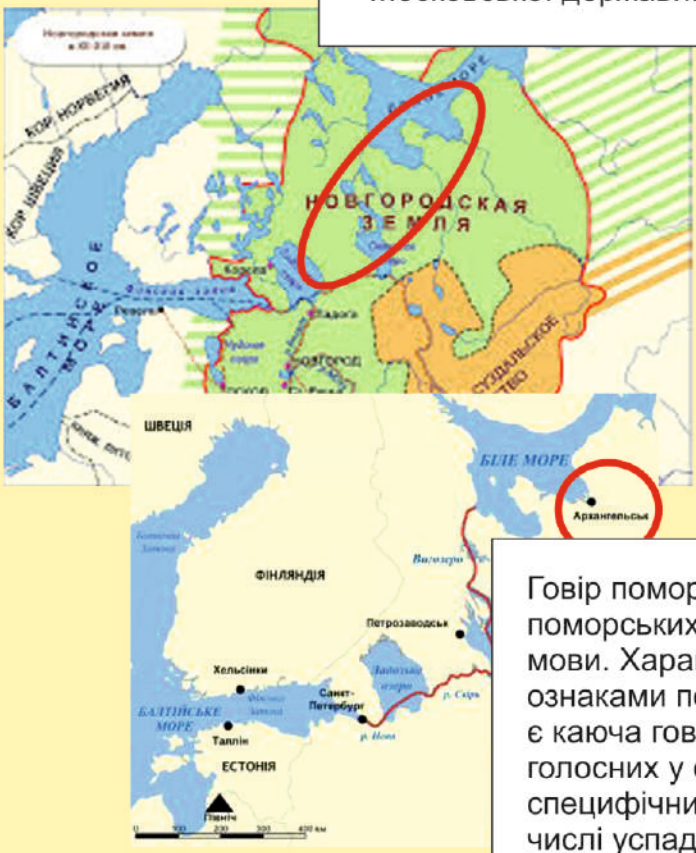
Видавець Карпенко Вадим Миколайович

04210, Київ, пр. Володимира Івасюка, 14/44;
тел. 067-6837494

E-mail: korekta@ukr.net
www.korekta-vvk.com
Свідоцтво про реєстрацію суб'єкта видавничої справи
Серія ДК № 518 від 05.07.2001р.

Друк цифровий. Підписано до друку 27.03.25 р. Зам. № 225/02

Помор'я було данницькою територією, пізніше колонією Новгородського князівства, за чиї території постійно велися локальні війни між Новгородом і Швецією. Після зруйнування Новгородського князівства і включення його до свого складу Московської держави у 1478 році Помор'я стає частиною Московської держави.

Говір поморів — одна з поморських говірок російської мови. Характерними ознаками поморських говірок є каюча говірка і довгота голосних у фонетиці. Багато специфічних слів, в тому числі успадкованих від давньоруської мови, які ріднять поморську з українською, російською та білоруською мовами…

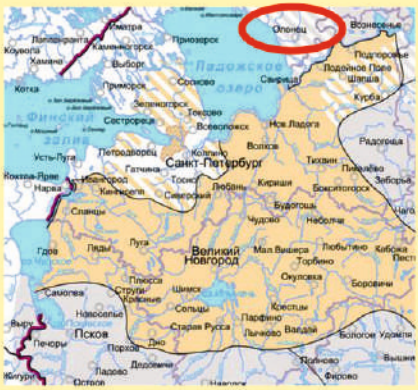
Олонець — одне з найдавніших поселень Карелії. Стоянки стародавньої людини, виявлені в пониззі річки Олонки (басейн Ладозького озера) датуються археологами 3-2 тисячоліття до н. е.

Заснування

Макет Олонецької фортеці. Національний музей Республіки Карелія

Вперше в письмових джерелах Олонець згадується у приписку до Статуту новгородського князя Святослава Ольговича. Сам статут датується 1137 роком. Однак, сучасні історики датують приписку XIII століттям, а першим згадуванням вважається 1228 рік, коли Олонець згадують записи в декількох літописах.

За часів новгородської незалежності Олонець належав новгородському владиці.

З 1742 року (чи трохи згодом) в Росії, на Уралі з'являється рукопис збірника народних пісень, автором якого начебто був такий собі Кірша Данилов. З XIX століття росіяни звертають особливу увагу на рукопис Данилова, у якому значна частина пісень являють собою народні переспіви вочевидь давнього героїчного епосу і, надавши таким пісням запозичену зі "Слова про Ігорів похід" назву "билини", оголошують їх істинно російським епосом.

В Україні на той час широко поширювався народний епос у вигляді дум, які більшою мірою відображали період козаччини та турецьких воєн, тож росіяни начебто отримали підстави наполягати на первинності свого епосу, якби не та обставина, що основні, найчисленніші сюжети билин оспівують дії богатирів київського князя Володимира Великого (імена більшості – реальні і згадуються в історичних літописах), а самі билини записувалися дослідниками на березі Білого моря – у землі, що, як і земля новгородська, мали тісні зв'язки з Києвом X-XII століть...

ISBN 617707189-9

9 786177 071890

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БУДИНОК ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

korekta-vvk.com

«Український простір»

КАНАЛ ЦБО ЗСУ *на YouTube*

